

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РЯБЧЕНКО КРИСТИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 338.242.4.025.2

ДИСЕРТАЦІЯ
РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Рябченко К. М.

Науковий керівник – Трохимець Олена Іванівна, доктор економічних наук, доцент

Запоріжжя – 2018

АНОТАЦІЯ

Рябченко К. М. Регулювання продовольчого ринку України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2018.

Дисертацію присвячено розробці теоретичних засад та обґрунтуванню практичних рекомендацій щодо регулювання продовольчого ринку в Україні. У ході наукового дослідження окреслено підходи до розуміння категорії «ринку», розглянуто тлумачення дефініції «продовольчий ринок». Сформовано термінологічний апарат дослідження та надано авторське визначення терміна «регулювання продовольчого ринку» як цілісності економічних і регуляторних процесів у межах продовольчого ринку з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів.

Запропоновано концептуальний підхід до формування системи компонентів регулювання продовольчого ринку України, який передбачає визначення механізмів і моделей, а також екзогенних та ендогенних факторів економічного середовища національної економіки в контексті функціонування продовольчого ринку з метою підкреслення значущості ролі державного регулювання в умовах трансформації економічних процесів національної економіки.

У національній економіці сталий розвиток продовольчого ринку відіграє вагомий роль у забезпеченні продовольчого постачання населення. Продовольчий ринок також є індикатором соціально-економічних і соціально-політичних змін у країні. Особливу увагу приділено тлумаченню та розкриттю сутності продовольчої безпеки країни. Виявлено, що продовольча безпека полягає в захисті населення від внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчої безпеки. Водночас реалізація цього визначення полягає в заходах, що зможуть знизити ризики для продовольчого ринку країни, а саме:

стабілізація економічного середовища країни; підвищення показників аграрної політики; створення робочих місць та забезпечення доступності продовольства; визначення балансу попиту та пропозиції на продовольчі товари для корегування обсягу поставок продовольчого товару; запровадження інноваційних напрямів розвитку для сприяння інвестуванню аграрної сфери; інноваційні технології, що стають домінантою в напрямі виробництва, переробки й збереження сировини та продовольства; оптимізація експорту й імпорту на основі продовольчих потреб населення країни.

У ході дослідження проаналізовано сучасний стан продовольчого ринку України. Наведено офіційні статистичні дані Державної служби статистики України щодо поточного стану різних напрямів аграрного сектору України як ключових в постачанні сировини на продовольчий ринок. У ході дослідження стану продовольчого ринку України здійснено класифікацію факторів впливу на продовольчий ринок України, що прямо та опосередковано діють на умови розвитку аграрного сектору в таких напрямках, як рослинництво, тваринництво, переробні комплекси. На підставі проведеного дослідження запропоновано тривимірну структурно-логічну модель функціонування продовольчого ринку.

Проведено кластерний аналіз та сформовано кластери продовольчих товарів за роздрібним товарообігом у 2005–2017 рр., метою якого є визначення однорідності груп за рівнем товарообігу продовольчих товарів та в подальшому використання для формування моделі функціонування продовольчого ринку України, зокрема для обрання релевантних інструментів регулювання продовольчого ринку.

Сформовано модель функціонування продовольчого ринку, що являє собою систему забезпечення стабільної роботи продовольчого ринку України, яка охоплює наявних суб'єктів, які на ньому здійснюють виробничі, фінансові та економічні операції, роль держави, можливості розвитку, наявні проблеми й систему елементів впливу зовнішнього та внутрішнього

середовища на реалізації ефективних економічних рішень, складні економічні, політичні й економічні рішення на основі проведеного PEST- та SWOT-аналізу, що надає можливість оцінювати наслідки прийняття економічних рішень у процесі регулювання продовольчого ринку України з використанням когнітивного моделювання.

Для повнішого розуміння ситуації на продовольчому ринку наведено його баланси. У ході дослідження продовольчого ринку особливого значення набувають потреби населення України у продовольчих товарах, проте норми споживання не дотримуються. Розроблено методичний підхід до аналізу впливу факторів на продовольчий ринок України з використанням кореляційно-регресійного аналізу середніх цін продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами, що базується на таких показниках, як: імпорт, експорт, розмір населення країни, витрати на інновації та охорону навколишнього середовища, – для визначення рівня їх впливу, що може слугувати базисом для обґрунтування прийняття економічних рішень щодо якості та безпечності товарів на продовольчому ринку України.

Окремо розглянуто державну політику щодо продовольчої безпеки країни. Основними принципами формування ефективної державної політики щодо продовольчої безпеки є такі: бюджетне фінансування має бути відкритим для широкого загалу, для забезпечення контролю за виділеними бюджетними коштами та можливості громади вплинути на їх оптимізацію стосовно продовольчої безпеки; швидке вирішення наявних проблем в агропромисловому комплексі України шляхом зниження бюрократичних процедур та автоматизація стандартних процедур за допомогою інформаційних технологій; доступність інформації про бюджетні витрати на певні напрями забезпечення продовольчої безпеки країни; дослідження територіальних особливостей, визначення бюджетних програм під потреби регіону та формування єдиного ринкового простору.

Надано характеристику закордонному досвіду країн ЄС щодо реалізації продовольчої безпеки та розвитку продовольчого ринку, а також його регулюванню.

Особливу увагу приділено ринку молока й молокопродуктів в Україні та за кордоном, зокрема досвіду провідних країн світу, насамперед Норвегії.

Удосконалено механізм регулювання продовольчого ринку України, що враховує критерії та економічні передумови розвитку продовольчого ринку, який надасть можливість у подальшому використати потенціал продовольчого ринку для зростання національної економіки загалом. Цей механізм покликаний визначити етапи реалізації державної політики та передбачає такі кроки: аналіз ринкових інститутів; визначення наявних адміністративних механізмів; виокремлення соціальних механізмів; обрання бюджетних, податкових і кредитних інструментів; реалізація експертизи законодавства, заходів протидії загрозам на продовольчому ринку, соціально-економічного потенціалу, заходів забезпечення життєдіяльності АПК.

Подано когнітивну модель потенціалу продовольчого ринку України. За результатами імпульсного моделювання на основі когнітивної карти при внесенні змін до керуючих факторів визначено напрями змін у цільовому факторі та факторах-індикаторах щодо розвитку продовольчого ринку України. Встановлено його залежність від світових тенденцій та економічного й політичного середовища в межах країни.

Удосконалено модель імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України. Алгоритм цієї моделі полягає в поетапній реалізації досвіду інших країн на основі: 1) визначення ключових напрямів розвитку продовольчого ринку України; 2) релевантності національних запитів світовим тенденціям та їх адаптації до сучасних можливостей провідних країн; 3) внесення змін у процеси планування на національному рівні; 4) визначення найбільш сприятливих умов для реалізації досвіду повідних країн.

Запропоновано механізм регулювання інноваційних процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України з метою вирішення проблематики вдосконалення регулювання продовольчого ринку України, при цьому не перешкоджаючи загальнонаціональним інтересам, визначивши основних продавців інновацій та їх покупців, що зможуть реалізовувати інновації в житті, диференціюючи їх згідно з класифікацією, поданою в межах комплексу систем.

Ключові слова: продовольчий ринок України, зовнішні фактори, внутрішні фактори, чинне законодавство, регулювання, продовольча безпека, сільське господарство.

SUMMARY

Ryabchenko K. M. Regulation of the food market of Ukraine. – On the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – Classic Private University, Zaporizhzhia, 2018.

The thesis is devoted to the development of theoretical foundations and the substantiation of practical recommendations for the regulation of the food market in Ukraine. During the research the approaches to understanding the category «market» are outlined; the interpretation of the definition of «food market» is considered. The terminological apparatus of research is formed and author's definition of the term «regulation of the food market» is provided, which represents the integrity of economic and regulatory processes within the food market, taking into account external and internal factors.

The conceptual approach to the formation of the system of components of regulation of the food market of Ukraine is proposed, which involves the definition of mechanisms and models as well as exogenous and endogenous factors of the economic environment of the national economy in the context of

functioning of the food market in order to emphasize the importance of the role of state regulation in the conditions of transformation of economic processes of the national economy.

The sustainable development of the food market plays a significant role for the national economy in ensuring food supply to the population. The food market is also an indicator of social and economic and social and political changes in the country. Particular attention is paid to the interpretation and disclosure of the essence of food security of the country. The survey stipulates that food security is aimed at protecting the population from internal and external threats of food security. At the same time, the implementation of this definition consists in the following measures that can reduce the risks for the food market of the country: stabilization of the economic environment of the country; increasing agriculture policy, job creation and food availability; to determine the balance of demand and supply for foodstuffs for adjusting the volume of foodstuffs deliveries; introduction of innovative directions of development for promoting investment in the agrarian sector; innovative technologies are becoming dominant in the direction of production, processing and preservation of raw materials and food; optimization of export and import based on the food needs of the population of the country.

The research analyzes the current state of the Ukrainian food market. The official statistical data of the State Statistics Service of Ukraine on the current state of various trends in the agriculture sector of Ukraine are presented as key trends in obtaining raw materials for the food market. In the process of studying the condition of the Ukrainian food market, a classification of factors influencing the Ukrainian food market was conducted that directly and indirectly related to the conditions of development of the agrarian sector in such areas as plant growing, animal husbandry, processing complexes. Based on the conducted survey, a three-dimensional structural-logical model of the functioning of the food market was proposed.

In the course of the study, a cluster analysis was conducted and clusters of food products were formed in the retail trade turnover from 2005 to 2017. The

purpose of the analysis was to identify the homogeneity of the groups by the level of food commodity turnover and further use to form the functioning model of the Ukrainian food market, in particular to select relevant regulatory instruments food market.

During the research, the model of functioning of the food market has been formed, which is a system of ensuring the stable functioning of the food market of Ukraine, which covers existing entities that carry out production, financial and economic operations within the food market, the role of the state, development opportunities, existing problems and system elements of the influence of the external and internal environment on the implementation of effective economic decisions, complex economic, political and economic decisions based on the conducted PEST and SWOT analysis that which makes it possible to evaluate the consequences of making economic decisions in the process of regulating the food market of Ukraine using cognitive modeling.

For a more complete understanding of the situation on the food market the balance of the food market is presented. During the study of the food market the needs of Ukraine's population in food products are of special importance, but consumption standards are not observed. The methodical approach to the analysis of the influence of factors on the Ukrainian food market with the use of correlation and regression analysis of average prices of products sold by agricultural enterprises was carried out. The analysis was based on the following indicators: import, export, size of the population of the country, costs for innovations and environmental protection. The analysis was developed to determine the level of the influence of the mentioned above factors, which can serve as the basis for the making of economic decisions on the quality and safety of goods in the Ukrainian food market.

Special attention is given to the state policy on food security of the country. The main principles of the formation of an effective state policy regarding food security are: budget financing should be open to the public to ensure control over the allocated budget funds and the possibility of implementing «state-community»

cooperation within the framework of promoting food security; rapid solution of existing problems in the agriculture in Ukraine; availability of information on budget expenditures for certain areas of ensuring food security of the country; the study of territorial features, the definition of budget programs for the needs of the region and the formation of a single market place.

The characteristic of the foreign experience of the EU countries concerning the implementation of food security and development of the food market, as well as its regulation is presented.

Particular attention is paid to the market of milk and dairy products in Ukraine and abroad, in particular, using the experience of the leading countries of the world with the focus is on Norway.

The mechanism of regulation of the Ukrainian food market has been improved taking into account the criteria and economic preconditions for the development of the food market, which will enable the future to use the potential of the food market for the growth of the national economy in general. The mentioned above mechanism is intended to identify the stages of implementation of the state policy and includes the following: analysis of market institutions; definition of available administrative mechanisms; definition of social mechanisms; acceptance of budget, tax and credit instruments; realization of expert examination of legislation, measures to counter threats in the food market, social and economic potential, measures to ensure the vital functions of the agriculture complex.

The thesis presents a cognitive model of the potential of the food market of Ukraine. Based on the results of impulse modeling on the basis of a cognitive map, changes in the target factor and indicator factors related to the development of the food market of Ukraine were determined by making changes to control factors. Its dependence on the world tendencies and economic and political environment within the country is established.

The model of implementation of the foreign experience of regulation of the food market of Ukraine has been improved. The algorithm of this model consists of the implementation of the experience of other countries on the basis of: 1)

identification of key areas of development of the food market of Ukraine; 2) the relevance of national requests to world trends and their adaptation to the modern capabilities of leading countries; 3) making changes in the planning processes at the national level; 4) determination of the most favorable conditions for realization of experience of the corresponding countries.

During the study the mechanism of regulation of innovation processes for their realization within the food market of Ukraine was proposed in order to solve the problems of improving the regulation of the food market of Ukraine, without interfering with national interests, identifying the main sellers of innovations and their buyers, who will be able to realize innovations in life, differentiating them according to the classification filed within the complex of systems.

Key words: food market of Ukraine, external factors, internal factors, current legislation, regulation, food safety, agriculture.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Рябченко К. Н. Государственное регулирование регионального продовольственного рынка Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2017. № 6. С. 114–118. (0,36 д. а.)

2. Рябченко К. Н. Новые тенденции формирования рынка цельномолочной продукции в мегаполисах Украина (на материалах г. Харькова). *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва*. 2017. № 3. С. 299–306. (0,36 д. а.)

Статті в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

3. Рябченко К. Н. Вплив фаз великих економічних циклів на продовольчий ринок України. *Інтелект ХХІ*. 2017. С. 31–35. (0,49 д. а.) (*Index Copernicus*)

4. Рябченко К. М., Трохимець О. І. Регулювання продовольчого забезпечення України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 210–217. (0,41/0,2 д. а.) (*Index Copernicus*)

5. Рябченко К. Н. Влияние глобальных факторов на формирование продовольственного рынка в Украине. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 180–184. URL: <http://global-national.in.ua/issue-17-2017>. (0,5 д. а.) (*Index Copernicus*)

6. Рябченко К. М. Продовольчий ринок у зв'язку з новими глобальними тенденціями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія «Економіка і менеджмент»*. 2018. № 31. С. 27–30. (0,39 д. а.) (*Index Copernicus*)

7. Рябченко К. М., Трохимець О. І. Продовольчий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 171–178. (0,39/0,2 д. а.) (*Index Copernicus*)

Стаття в зарубіжному науковому виданні

8. Ryabchenko K. Factors and conditions forming food export. *East journal of security studies*. Poland, Slupsk, 2018. Vol. 2/2. P. 289–300. (0,46 д. а.)

Статті в інших наукових виданнях

9. Рябченко К. М. Продовольча безпека як складова державної політики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2013. № 2. С. 96–99. (0,14 д. а.)

10. Рябченко К. Н. Регулирование современного продовольственного рынка Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2014. № 3. С. 127–129. (0,12 д. а.)

Матеріали конференцій

11. Рябченко К. М. Модернізація та продовольчий ринок. *Модернізація як фактор розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2013.

С. 105–107. (0,12 д. а.)

12. Рябченко К. М. Досвід США в сфері державної підтримки фермерського сектора. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21–22 вер. 2017).

Львів, 2017. С. 112–114. (0,13 д. а.)

13. Рябченко К. Н. Социальная ответственность производителей продовольственного сырья при формировании продовольственного рынка.

Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Кривий Ріг, 28 квіт. 2017).

Кривий Ріг, 2017. С. 270–273. (0,15 д. а.)

14. Рябченко К. Н. Формирование продовольственного рынка молока регионе – антикризисный аспект. *International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference, Proceedings*. November 17th,

2017. Le-Mans, France : Baltija Publishing, 2017. Part I. P. 119–122. (0,2 д. а.)

15. Рябченко К. М. Вплив глобальних факторів на продовольчий ринок України. *Економічний розвиток держави, регіонів та підприємств: проблеми та перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених

(Львів, 18–19 трав. 2017). Львів, 2017. С. 265–268. (0,32 д. а.)

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	23
1.1. Теоретико-методичні засади сутності поняття «продовольчий ринок».....	23
1.2. Теоретичні основи регулювання продовольчого ринку України.....	38
1.3. Методичні засади дослідження етапів становлення продовольчої безпеки в межах регуляторної політики	47
Висновки до розділу 1	69
Список використаних джерел до розділу 1	70
РОЗДІЛ 2. ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ	79
2.1. Макроекономічний стан продовольчого ринку України як результат державної політики	79
2.2. Основні критерії результативності державної політики щодо продовольчого ринку України	95
2.3. Трансформація макроекономічних процесів продовольчого ринку національної економіки в контексті продовольчої безпеки в Україні та світових тенденцій	115
Висновки до розділу 2	134
Список використаних джерел до розділу 2	136
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	143
3.1. Продовольчий ринок – адаптація до сучасних тенденцій	143
3.2. Забезпечення ефективної державної політики шляхом реалізації закордонного досвіду захисту продовольчого ринку	160

3.3. Інтеграція інноваційних компонент підвищення ефективності державної політики в регулюванні продовольчого ринку	176
Висновки до розділу 3	190
Список використаних джерел до розділу 3	192
ВИСНОВКИ.....	200
ДОДАТКИ.....	203

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування продовольчого ринку й забезпечення населення продовольством для будь-якої держави є пріоритетним завданням, оскільки має високу соціально-економічну значущість. Останніми десятиліттями актуалізувалася проблема продовольчої безпеки держав як важливої умови їх суверенітету, національної та економічної безпеки.

У ринкових умовах господарювання аграрних і переробних підприємств, лібералізації доступу до продовольчого ринку України та посилення конкуренції між вітчизняними й іноземними виробниками постає завдання щодо визначення системи компонентів його регулювання для застосування ефективних механізмів. Для вдосконалення регулювання продовольчого ринку доцільним є використання досвіду економічно розвинутих країн з метою прискорення адаптації вітчизняних товаровиробників до світового ринку, подальшого інтегрування національної економіки до світової на платформі інноваційно-технологічного аграрного сектору.

Проблему розвитку регулювання продовольчого ринку в Україні досліджують з різних методологічних позицій. Значний внесок в осмислення теоретико-методологічної сутності процесу регулювання продовольчого ринку зробило багато закордонних та вітчизняних учених, зокрема, с. Кузнець – у теорію зростання й циклів, В. Леонтєв – у теорію витрати-прибуток, Дж. Стигліц – у розуміння нових тенденцій у XXI ст., Ф. Хайєк – у теорію конкуренції та ринку. Оригінальними є праці Р. Стоуна з погляду осмислення місця й ролі планування в умовах ринку. Класикою світової економічної думки стали ідеї, викладені в працях таких авторів, як: Дж. М. Кейнс, К. Менгер, В. Ойкен, Д. Рікардо, А. Сміт, Й. Шумпетер та ін.

Основні аспекти цінової регуляторної політики розглядали Б. Данилишин, М. Дем'яненко, П. Саблук, І. Посохов, О. Трохимець та ін.; проблему державного регулювання продовольчого ринку – В. Амбросов, О. Гальцова, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дятлова, М. Зось-Кіор, В. Ільяшенко, с. Лупіков, О. Манжура, М. Мельник, В. Месель-Веселяк, с. Мочерний, с. Тютюнникова, О. Покатаєва, Д. Шпаар та ін.

Віддаючи належне напрацюванням учених із цієї проблематики, варто зауважити, що існує потреба в удосконаленні підходів до державного регулювання продовольчого ринку з метою забезпечення макроекономічної стабільності, формування уявлення про функціонування цього ринку й ролі суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та розміру, впливу інших видів діяльності й господарських комплексів, зокрема енергетичного, на розвиток продовольчого ринку, методів і механізмів державного регулювання обсягів товару та цін у сучасних умовах економічного розвитку.

Актуальність окресленої проблеми зумовила вибір теми дисертації, її об'єкт, предмет, мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Розвиток національної економіки в контексті сучасної економічної теорії» (державний реєстраційний номер 0116U000798). Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні підходів, механізмів і заходів регулювання продовольчого ринку України.

Мета й завдання дослідження. *Метою дослідження є* поглиблення теоретико-методичних, концептуальних основ і розробка практичних рекомендацій щодо регулювання продовольчого ринку України для забезпечення продовольчої та економічної безпеки держави.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

– розвинути понятійний апарат дослідження шляхом уточнення категорії «регулювання продовольчого ринку»;

– запропонувати концептуальний підхід до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України;

– розробити модель функціонування продовольчого ринку України на засадах проведення кластеризації його товарної структури роздрібно-товарообігу для визначення релевантних інструментів регулювання ринку;

– удосконалити механізм регулювання продовольчого ринку України з визначенням його складових і інструментів, пріоритетів впливу та засобів реалізації;

– обґрунтувати методичний підхід до аналізу впливу чинників (обсяги імпорту й експорту, кількість населення, витрати на інновації та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища) на середню ціну реалізованої сільськогосподарської продукції як результат державного регулювання продовольчого ринку;

– сформулювати когнітивну модель і провести імпульсне моделювання впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які сприяють реалізації потенціалу продовольчого ринку України в межах його регулювання;

– розробити модель імплементації закордонного досвіду для регулювання продовольчого ринку України;

– визначити складові механізму регулювання інноваційних процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України.

Об'єкт дослідження – процес регулювання продовольчого ринку України.

Предмет дослідження – теоретико-методичні аспекти та практичні рекомендації щодо регулювання продовольчого ринку.

Методи дослідження. У ході дослідження використано такі наукові прийоми та методи: *абстрактно-логічний* – для визначення сутності регулювання продовольчого ринку, векторів термінологічного апарату дослідження цього терміна (підрозділ 1.1); *системний* – для узагальнення інструментів регулювання продовольчого ринку в Україні в умовах

трансформації економічних процесів національної економіки (підрозділ 1.2); *індукція та дедукція* – для виявлення й аналізу проблем регулювання продовольчого ринку в Україні (підрозділ 1.2); *логічне узагальнення* – для висвітлення теоретичних аспектів використання наявних інструментів регулювання продовольчого ринку в Україні в умовах трансформації національної економіки (підрозділ 1.3); *графічний* – для наочного відображення поточного стану продовольчого ринку в Україні, подання теоретичного, методичного й прикладного матеріалу (підрозділи 2.1; 2.2); *кластерний аналіз* – для розбиття заданої вибірки об'єктів продовольчого ринку в Україні на підмножини для диференціації товарів у групі за їх рівнем товарообігу (підрозділ 2.1); *когнітивно-регресійний аналіз* – для визначення математичної залежності між середньою ціною й другорядними факторами (підрозділ 2.1); *когнітивне моделювання* – для визначення впливу на продовольчий ринок України факторів, можливості оцінювати наслідки прийняття економічних рішень (підрозділ 3.1); *системно-структурного аналізу* – для визначення пріоритетних напрямів упровадження інновацій в економічні процеси продовольчого ринку в Україні та формування механізму його регулювання. Крім того, у процесі дослідження використано методи аналізу і синтезу, наукової абстракції, групування, діалектичний та економіко-статистичний.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові документи Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, матеріали Державної служби статистики України, наукові праці українських і зарубіжних авторів відповідної тематики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці, поглибленні та уточненні теоретичних, методичних і концептуальних положень, а також науково-практичних рекомендацій щодо регулювання

продовольчого ринку в Україні. Основні результати, які відображають наукову новизну дисертації, полягають у такому:

удосконалено:

– концептуальний підхід до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України, який передбачає визначення механізмів і моделей, а також екзогенних та ендогенних факторів економічного середовища національної економіки в контексті функціонування продовольчого ринку з метою підкреслення значущості ролі державного регулювання в умовах трансформації економічних процесів національної економіки;

– механізм регулювання продовольчого ринку України, що враховує критерії та економічні передумови розвитку продовольчого ринку, який надасть можливість у подальшому використати потенціал продовольчого ринку для зростання національної економіки в цілому;

– модель імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України, яка, на відміну від існуючих, передбачає використання державою комплексу інструментів, при цьому спираючись на глобальні тенденції та можливі напрями розвитку продовольчого ринку України;

набуло подальшого розвитку:

– термінологічний апарат у контексті визначення поняття «регулювання продовольчого ринку», що являє собою цілісність економічних і регуляторних процесів у межах продовольчого ринку, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів;

– модель функціонування продовольчого ринку, що являє собою систему забезпечення стабільної роботи продовольчого ринку України, яка охоплює наявних суб'єктів, які здійснюють виробничі, фінансові та економічні операції в межах продовольчого ринку, роль держави, можливості розвитку, наявні проблеми й систему елементів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на реалізації ефективних економічних рішень,

складні економічні, політичні й економічні рішення на основі проведеного PEST- та SWOT-аналізу, що надає можливість оцінювати наслідки прийняття економічних рішень у процесі регулювання продовольчого ринку України з використанням когнітивного моделювання;

– методичний підхід до аналізу впливу факторів на продовольчий ринок України з використанням кореляційно-регресійного аналізу середніх цін продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами, що базується на таких показниках, як: імпорт, експорт, розмір населення країни, витрати на інновації та охорону навколишнього середовища, – для визначення рівня їх впливу, що може слугувати базисом обґрунтування прийняття економічних рішень щодо якості та безпеки товарів на продовольчому ринку України;

– класифікація продовольчих товарів з метою систематизації їх для подальшого використання в розробці короткострокових та довгострокових планів державного регулювання продовольчого ринку України за допомогою кластерного аналізу товарної структури роздрібного товарообігу підприємств на продовольчому ринку в Україні 2010–2017 рр., що надає змогу використовувати дані для формування моделі функціонування продовольчого ринку України;

– механізм регулювання інноваційних процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України з метою вирішення проблематики вдосконалення регулювання продовольчого ринку України, при цьому не перешкоджаючи загальнонаціональним інтересам, визначивши основних продавців інновацій та їх покупців, що зможуть реалізовувати інновації в житті, диференціюючи їх згідно з класифікацією, поданою в межах комплексу систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретико-методичні положення, висновки й пропозиції мають науково-прикладний характер та є підґрунтям для вирішення певного

завдання національної економіки, а саме в частині регулювання продовольчого ринку.

Основні положення й висновки дисертації використані в роботі Харківської обласної державної адміністрації в частині застосування механізму регулювання продовольчого ринку України в умовах трансформації національної економіки (довідка № 252-14-17 від 14.11.2017); Головного управління статистики у Харківській області при використанні моделі функціонування продовольчого ринку України (довідка № 707/05/17 від 18.12.2017); ТОВ «ТАЙФУН-2000» при використанні моделі імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України (довідка № 25-1 від 22.01.2018); Запорізької обласної організації Товариство «Знання» України при проведенні лекційних занять для представників органів місцевого самоврядування, підприємств торгівлі з розкриття сутності поняття «регулювання продовольчого ринку» (довідка № 5 від 05.02.2018).

Окремі результати дослідження використовують у навчальному процесі Класичного приватного університету при викладанні дисциплін: «Національна економіка», «Макроекономіка», «Аграрна економіка» (довідка № 16-17 від 18.04.2017).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною працею, в якій викладено авторський підхід до регулювання продовольчого ринку України. Наукові положення, висновки й рекомендації, які виносяться на захист, одержані здобувачем особисто. У роботі використано лише ті результати, що належать здобувачеві. Науковий внесок автора у роботах, виконаних у співавторстві, конкретизовано в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні й методологічні положення, практичні результати дослідження доповідались на всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, таких як: Всеукраїнська науково-практична конференція «Модернізація як фактор розвитку» (м. Харків, 2013 р.); II Міжнародна

науково-практична конференція молодих вчених «Економічний розвиток держави, регіонів та підприємств: проблеми та перспективи» (м. Львів, 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики» (м. Львів, 2017 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні» (м. Кривий Ріг, 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «Антикризове управління: держава, регіон, підприємство» (м. Ле-ман, 2017 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено в 15 наукових працях, з них: 7 – статті в наукових фахових виданнях України (з яких 4 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), 1 – стаття в зарубіжному виданні, 2 – статті в інших виданнях, 5 – матеріали конференцій. Загальний обсяг публікацій – 4,54 д. а., з яких особисто автору належить 4,14 д. а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки, з них основний текст – 163 сторінки. Робота містить 17 таблиць, 36 рисунків. Список використаних джерел включає 212 найменувань.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Теоретико-методичні засади сутності поняття «продовольчий ринок»

Рівень соціально-економічного розвитку країни, ступінь її стабільності і безпеки великою мірою визначаються наявністю необхідних можливостей для задоволення потреб населення в основних харчових продуктах і продовольчих товарах. Тобто важливим фактором досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку держави є забезпечення адекватного механізму функціонування продовольчого ринку. На нашу думку, варто розпочати це дослідження із сутності самого регулювання, що спирається на наявну економічну систему в країні. Регулювання економічних процесів – це, перш за все, суб'єктивний фактор економіки, що функціонує відповідно до об'єктивних економічних законів, зокрема ринкових. Іншою складовою цих процесів у межах національної економіки є ринковий механізм продовольчого ринку, що зумовлює основні заходи його регулювання, які сприяють підвищенню потенціалу результату від економічних процесів. Найбільш актуальним питанням для перехідної економіки є визначення рівня втручання держави в економічні процеси продовольчого ринку, пошук балансу між адміністративними заходами та процесом саморегулювання [6].

Важливо взяти до уваги думку американського економіста Н. Грегорі Менк'ю, який описує макроекономічні процеси як одну із частин державного регулювання, що є важливою складовою процесів на продовольчому ринку. У цьому контексті варто зауважити, що окреме господарство приймає

рішення в тих межах, які створені в конкретній країні. Тобто макроекономіка формує «правила гри» для господарюючих суб'єктів, тому продовольчий ринок виражає «правила гри», за якими діють товаровиробники, посередники та споживачі. При цьому результати функціонування окремих господарських одиниць (через сплату податків, заробітну плату, соціальну напруженість у суспільстві, а головне попит на товарних ринках) диктують необхідність змін у правилах гри, які й запроваджують органи законодавчої та виконавчої влади в процесі державного регулювання всіх економічних процесів.

Основним у регулюванні продовольчого ринку, на нашу думку, є стимулювання економічних процесів, не руйнуючи й не усуваючи ринкового механізму. У цьому напрямі варто навести твердження щодо механізму державного регулювання О. Комякова, який розуміє механізм як організаційно-економічні методи та інструменти, що функціонують з метою забезпечення безперервного ефективною дією відповідної системи (держави) [30]. У наукових працях Л. Дідківської та Л. Головки зазначено, що державне регулювання відіграє роль макроекономічного регулятора, який включає такі елементи: важелі державного впливу на економіку, інститут соціального партнерства, ринкові регулятори, корпоративне управління [13]. Щодо поняття «механізм державного регулювання економіки», то М. Корецький тлумачить його як набір інструментів, за допомогою яких держава впливає на економічні процеси та реалізує свою соціально-економічну функцію [32].

Наступним кроком у ході нашого дослідження є визначення терміна «регулювання продовольчого ринку» та змісту поняття «ринок», що охоплює економічні процеси купівлі та продажу продовольчих товарів. Ринок встановлює економічні відносини між тими, хто створює, продає та купує. Розглядаючи цей процес у теоретичному аспекті, важливо розкрити його сутність ширше та ґрунтовніше. Ця обставина зумовлена тим, що тлумачення терміна «ринок» пропонувало багато закордонних та вітчизняних учених. Одне з перших визначень терміна «ринок» подано в праці французького економіста О. Курно, що окреслює його як процес взаємодії між тим, хто

продає, та тим, хто купує, унаслідок чого рівень має стабілізуватися на одні й ті самі товари [16].

У дослідженнях англійського економіста, неокласика А. Маршалла термін «ринок» визначено як «місце, де відбуваються процеси між покупцем та продавцем, що ціни на одні й ті самі товари мають тенденцію легко та швидко вирівнюватися» [7, с. 37]. У науковій праці С. Л. Брю і К. Р. Макконела подано тлумачення терміна «ринок» як контакту між покупцем і продавцем, унаслідок чого виникає механізм пристосування, що має назву «ринок» [37, с. 53].

Сам термін «ринок» в історико-еволюційному аспекті макро- і мікроекономіки в межах різних наукових напрямів і шкіл тлумачили по-різному. Відзначимо ті аспекти, які необхідні для вирішення завдань, поставлених у цьому дослідженні. Ринок – це вільне від впливу держави порівняння оцінок вартості товару його творцем (продавцем або професійним торговцем, який скупив у товаровиробників їх продукцію для збуту) і споживачем продукції – покупцем. Як відомо, А. Сміт розглядав «невидиму руку, яку виконує конкуренція» [55]. Цей процес варто окреслити як боротьбу за гроші покупця через зниження ціни реалізації товаровиробником у конкретний момент купівлі-продажу. Але саме за реакцією ринку – сукупності покупців – товаровиробник сам розуміє, чого не вистачає в його продукції (яких якостей порівняно з конкурентами).

Тому проблему ринку в його макроекономічному розумінні, тобто на рівні національних держав, реально вирішують на мікроекономічному рівні за будь-якої ринкової моделі, тому що рішення про шляхи та форми зниження витрат на одиницю продукції товаровиробник приймає саме з метою реалізації своєї продукції на конкурентних ринках. В умовах тісної міжнародної співпраці на національні ринки всіх країн світу рано чи пізно починає надходити більш конкурентоспроможна продукція. У сучасній економічній науці ринок розуміють як сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація товарної продукції й

остаточно визнається громадський характер вкладеної в неї праці. Ринок – це всякий інститут або механізм, який зводить разом покупців і продавців конкретного товару або послуг.

Вельми цікавим, на наш погляд, є трактування поняття «ринок» широко відомого в світі вченого Е. Тоффлера (США) у його праці «Третя хвиля». Так, у підрозділі про значення ринку він звертається до тієї історичної епохи, коли ринкова площа як малопомітне периферійне явище змістилося в центр життєвого виру. На його думку, це сталося в капіталістичній і соціалістичній індустріальній економіці. За словами Е. Тоффлера, «західні економісти вважають за краще думати про ринок як про чистий капіталістичний феномен життя й часто використовують цей термін як синонім “економіки вільного підприємництва”. Однак варто зауважити, що обмін і ринкова площа виникли “раніше і незалежно від прибутку”» [61, с. 82]. Розвиваючи свою думку в цьому напрямі, Е. Тоффлер далі вказує, що ринок став системою обміну як комутатор, подібно до якого повідомлення будуть відправлені до місць свого призначення.

На наш погляд, послідовником досліджень Е. Тоффлера став учений італо-американського походження, історик-економіст Карл Поланьї. За результатами його досліджень з еволюції функцій ринку в економічному житті суспільства різних епох, ринок хоч і виник для обміну, все ж він був пасивним. Але якщо в ранніх суспільствах він відігравав підпорядковану соціальним, релігійним і культурним цілям роль, то в подальшому став визначати цілі індустріальних товариств. Його думка яскраво і переконливо виражена в такому положенні: «Більшість людей була буквально всмоктана в грошову систему. Комерційні цінності стали головними, економічне зростання, зумовлене розмірами ринку, стало першочерговою метою всіх урядів, будь вони капіталістичними чи соціалістичними» [61, с. 84].

Порівнюючи тлумачення поняття «ринок» К. Р. Макконела, С. Л. Брю та П. Хейне, зауважимо, що останній розуміє його як набір взаємозв'язків «процесу конкурентних торгів» [37; 67, с. 204]. У наукових дослідженнях

В. Базилевича термін «ринок» розкрито як сукупність економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів і послуг [19, с. 184]. Науковець С. Мочерний вважає, що ринок є сукупністю економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами підприємств, фірм та компаній і державою з приводу купівлі товарів та послуг у сфері обміну й механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва та грошового обігу [42, с. 152].

Однак варто наголосити, що ринок можна розглядати як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому – це система господарських відносин між суб'єктами економічної системи, однак у вузькому – торгівля товарами та послугами. Сутність ринку визначається його функціями, до яких потрібно зарахувати такі:

- визначення ціни створеного товару чи послуги, що в подальшому буде продаватися;
- налагодження економічних відносин і зв'язків між виробниками та споживачами товарів;
- визначення оптимальних економічних відносин між виробниками товарів та послуг і покупцем, акцентування якісних властивостей товарів та послуг;
- визначення балансу ціни на основі попиту та пропозиції, щоб зменшити дію негативних явищ, зокрема дефіциту товарів чи послуг;
- контроль за споживачами, що надає змогу вирівнювати ціни посередників та виробників;
- підвищення конкурентоспроможності товаровиробників на загальнонаціональному та світовому рівнях;
- зниження витрат на створення товарів, що надає змогу уникати поширення економічних систем, які є малоефективними в економічному плані;
- оптимізація господарської діяльності, що базується на інформації про ставлення покупців до товару чи послуги [14].

Важливою частиною дослідження продовольчого ринку є висвітлення розуміння аграрного ринку та його функціонування загалом. У цьому напрямі проводив свої дослідження С. Мочерний. Він охарактеризував аграрний ринок як сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доставкою до споживача сільськогосподарської продукції [43, с. 14].

Вітчизняні науковці приділяють особливу увагу характеристиці аграрного ринку. Зокрема, у межах методичного підходу Ю. Коваленко аграрний ринок визначено як систему обмінних процесів, метою якої є управління агропромисловим виробництвом для задоволення потреб громадян України [28, с. 21]; у працях П. Сухого – як: товарно-грошові відносини в агропромисловому секторі, де гарантії надаються державою й відбуваються акти їх купівлі та продажу [58, с. 144]. На думку І. Кавецького, аграрний ринок являє собою систему споживання сільськогосподарської та продовольчої продукції [26, с. 27]. Отже, постає потреба у введенні в активний вжиток поняття «продовольчий ринок». На думку Ю. Білика, продовольчий ринок – це економічна система відносин між суб'єктами ринку і вільним рухом сільськогосподарської продукції [5].

Характерними рисами економічних процесів на продовольчому ринку є таке:

- більша частина учасників ринку не володіє часткою в структурі виробництва та ринку;
- низький бар'єр для того, щоб стати учасником ринку та новим товаровиробником;
- більшість продуктів має стандартні ознаки;
- малоеластичний характер та постійний попит на продукцію, зокрема на основні види продукції;
- попит на продовольчому ринку відіграє основну роль, унаслідок чого змінюється ринкова кон'юнктура.

До основних етапів формування продовольчого ринку варто зарахувати такі:

1) підготовчий – досягнення стабілізації (наукове обґрунтування механізму розбудови ринку, механізму державного регулювання формування інфраструктури й ринкових посередників; регіональне розміщення сільськогосподарського виробництва та оптових продовольчих ринків; встановлення допустимих квот імпорту продовольчих товарів; розробка пріоритетних напрямів розвитку продовольчих ринків);

2) проміжний – подолання монополізму (розробка механізму державного регулювання; формування конкурентного середовища; створення системи фінансово-кредитного забезпечення ринку; розвиток оптових продовольчих ринків; удосконалення роздрібною мережі; формування ринків основних видів сільськогосподарської продукції (зерна, м'яса тощо); створення цілісної системи продовольчих ринків регіону);

3) завершальний – досягнення чистої конкуренції (розробка державного механізму інтервенційної діяльності; розвиток інтеграції у сфері виробництва, інфраструктури, збуту; розвиток ринку кормів, інших ресурсів сільськогосподарського виробництва; розвиток біржового ринку, міжнародної торгівлі; досягнення максимального рівня розвитку конкурентного середовища) [29].

За результатами досліджень формування продовольчого ринку П. Черданцевим, М. Власовим, І. Овчинниковим [71] було запропоновано класифікацію товарних ринків у вигляді ієрархії з п'яти блоків. До першого блоку входять ринки зерна та картоплі, до другого – ринок товарів першого технологічного етапу (харчовий спирт, солод, крохмаль, енерговідходи), до третього – ринок товарів другого технологічного етапу (худоба, птиця, лікєро-горілчані, пиво, патока), до четвертого – ринок товарів третього технологічного етапу (молоко, м'ясо, яйця), ринок товарів четвертого технологічного етапу (молочна продукція, м'ясні вироби).

Заслуговує на увагу визначення терміна «продовольчий ринок» З. Ільїної, а саме як економічної системи, що складається з виробників та споживачів продовольчих товарів, які взаємодіють між собою на основі достовірної інформації, за допомогою чого відбувається баланс ціни на товари [25, с. 83]. Однак тлумачення продовольчого ринку фахівця в галузі аграрної економіки П. Саблука повніше розкриває його сутність щодо аграрного сектору, характеризуючи його як сферу взаємодії суб'єктів ринку із забезпечення виробництва й вільного руху сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва та послуг для агропромислового комплексу [53, с. 7]. Продовольчий ринок в економічній літературі характеризують переважно як форму організації сільськогосподарських виробництв, метою якої є збут чи продаж сировини.

Для більш ширшого розуміння продовольчого ринку потрібно назвати його основні функції, такі як:

1) регуляторна – рівновага попиту та пропозиції для встановлення рівноважної ціни на продовольчі товари, а також сам процес виробництва формується згідно із сукупними запитами споживачів;

2) контролююча – контроль споживачів за виробництвом, регулювання цін запобігають виготовленню непотрібних товарів;

3) інформація – надання загальної інформації про стан реальних витрат виробництва, якість, кількість та асортимент суспільно необхідних товарів;

4) ціноутворювальна – реалізація та перетворення продукту праці на товар;

5) стимулююча – створення конкурентних умов, що змушують виробників продукції модернізувати виробництво та впроваджувати інновації;

6) відтворювальна – реалізація економічної системи країни, яка інтегрована у світове господарство;

7) розподільча – диференціація доходів товаровиробників та соціальне розшарування суб'єктів ринку;

8) оздоровча – уникнення неефективних і нежиттєздатних суб'єктів господарювання.

Характерними рисами продовольчого ринку є сезонність виробництва, подвійний взаємозв'язок з усіма галузями економіки країни, залежність від ґрунтово-кліматичних умов господарювання, специфіка продовольчих товарів, безперервне функціонування, показники ефективності й результативності функціонування аграрного сектору та харчової промисловості, нееластичність попиту на продовольчу продукцію, компонування спеціалізації й диверсифікації аграрного сектору. Структуру продовольчого ринку визначають у трьох площинах: функціонального, територіального та структурного підходів. Функціональний підхід передбачає включення сукупності галузей, які виконують у межах продовольчого ринку певні завдання. Територіальний підхід полягає в розподілі праці залежно від географічного розташування та територіально-регіональної спеціалізації. Структурний виявляється у визначенні базисних процесів продовольчого ринку [56, с. 173].

Окреслюючи структуру продовольчого ринку, варто зауважити, що вона поєднує в собі всі галузі, які проходять такий шлях: виробництво та заготівля сировини – її переробка – реалізація готової продукції [54, с. 186]. На думку Л. Страшинської [56], структура продовольчого ринку включає сільське господарство, харчову промисловість та торгівлю продовольчими товарами. У ході дослідження теоретико-методичного апарату продовольчого ринку потрібно сказати про розподіл товарних ринків за видами сільськогосподарської продукції та групами їх переробки. Так, продовольчий ринок ділиться на ринок продуктів переробки рослинної сировини, ринок продуктів переробки продукції рибництва й ринок продуктів переробки продукції тваринного походження. До того ж підкреслимо, що в науковій літературі структуру продовольчого ринку зазвичай визначають за основними сферами продовольчого ринку, виділяючи

основні галузі відповідно до продуктового, територіального та функціонального принципів структуризації [54].

Дослідивши тлумачення сутності ринку, варто підсумувати, що це комплекс інструментів і сукупність об'єктів, основними функціями яких є обмін домовленостями, зв'язками, купівлею й продажем товарів чи послуг, які формуються в країні під впливом економічних, політичних, соціальних та історичних факторів. Тому й продовольчий ринок є залежним від цих факторів, а також попиту, пропозиції, ціни та конкуренції. Будь-яке дослідження ринку має базуватися на певних компонентах. Одним з таких є попит, що надає змогу визначати ефективні шляхи трансформації ринкових механізмів. Термін «попит» розуміють як кількість блага, яку споживач готовий придбати при певному рівні цін у певний період часу [64, с. 34].

Компонента продовольчого ринку поняття «попит» компліюється в потребах ринку в асортименті різної продовольчої продукції для забезпечення потреб споживачів. Формування попиту на продовольчому ринку залежить від таких факторів:

- а) грошова маса, якою володіє населення країни (чим більше, тим вищий попит);
- б) інфляційні очікування підвищення цін, що зумовлюють збільшення попиту для того, щоб купити дешевший продовольчий товар;
- в) зміни в уподобаннях щодо певного асортименту продукції внаслідок поширення певних тенденцій у харчуванні пересічного громадянина, наприклад, прагнення вести здоровий спосіб життя, що зумовлює збільшення та зменшення попиту на відповідні продовольчі товари ;
- г) сервісне обслуговування, однак якщо обирати один і той самий товар, але різних брендів;
- д) можливість замінити іншим товаром [48];
- е) залежність від добробуту громадян, якість продовольчого товару може відігравати одну з основних ролей попиту на продовольчому ринку;

є) належність продовольчого товару до базово необхідних, в протилежному разі попит на нього може формуватися в міру насичення споживачів;

ж) проведений маркетинг продовольчого товару, що може сформувати попит серед споживачів, однак, перш за все, потрібно розуміти кон'юнктуру ринку.

Іншою стороною продовольчого ринку є пропозиція, що є результатом виробництва й відображає бажання виробників продавати свій товар. Пропозиція – це сукупність товарів і послуг, що є або в кожен момент можуть бути доставлені на ринок, яка має такі ознаки, як продаж виробленого товару продавцем та умови, за яким продавець згоден продавати. Характерними рисами продовольчого ринку є здатність і своєчасність продавцями отримувати на продовольчому ринку продовольчий товар, що є найбільш бажаним для споживачів. Наступною компонентою продовольчого ринку є ціна – одна з основних засад, що відображає споживчі властивості продовольчого товару [50, с. 168]. Ціни на продовольчі товари визначають на основі виробничих та маркетингових витрат. Існують такі види цін:

- 1) оптові;
- 2) роздрібні;
- 3) закупівельні;
- 4) особливі ціни (тарифи);
- 5) міжнародні тарифи;
- 6) національні;
- 7) світові;
- 8) біржові;
- 9) вільні [26, с. 75].

У своїх дослідженнях вчена Л. Страшинська диференціює продовольчий ринок таким чином [56]:

– харчова промисловість та її інфраструктура, що забезпечує зовнішні умови здійснення виробничого процесу: вантажний транспорт, холодильне та

складське господарство, технічне та консультативне обслуговування й інші послуги;

– сільське господарство (крім виробництва непродовольчої сировини) та інші види діяльності з виробництва продовольчих ресурсів: рибне господарство, розлив мінеральних вод, соляна промисловість;

– торгівля продовольчими товарами.

У своїх наукових дослідженнях О. Березін так класифікує продовольчий ринок [4]:

1) за характером спрямування продовольчих ресурсів: безпосередньо для харчування; для виробництва інших видів продовольства; для забезпечення нехарчових потреб (наприклад, виробництво медичних препаратів із продовольчої сировини тощо);

2) за масштабами поширення: регіональний (локальний); внутрішньодержавний (національний); міждержавний (світовий);

3) за рівнем технологічної обробки вихідної сировини: ринок консервованих продуктів; ринок хлібобулочних виробів (через технологію випікання); ринок сушених, в'ялених, мочених продуктів тощо;

4) за видами сировини для виробництва продовольства: ринок продуктів рослинного походження; ринок продуктів тваринного походження; ринок рибопродуктів і продуктів моря; ринок продуктів з дикорослої сировини;

5) за рівнем розвитку та стадіями життєвого циклу;

6) за видами продуктів: ринок овочів, фруктів, баштанних тощо; ринок м'яса і м'ясопродуктів; ринок молока і молокопродуктів; ринок дикорослої продукції; ринок жирів; ринок риби, рибопродуктів і продуктів моря; ринок цукру; ринок зернових і зернобобових продуктів; ринок кондитерських виробів; ринок хлібобулочних виробів тощо [4].

Продовольчий ринок можна класифікувати за товарно-галузевою ознакою:

I група – ринок машин і обладнання;

II група – ринок мінеральної сировини і пального;

III група – ринок сільськогосподарської сировини (вовна, прядильні матеріали – льон, бавовна; шкури); ринок продовольчої сировини (зерно, цукрові буряки, цукор, олія, масло, м'ясо, кава, фрукти, овочі) [1].

Іншою рушійною силою продовольчого ринку є прибуток, його вплив та не залежить від ступеня зрілості ринкових відносин товарного виробництва. У табл. 1.1 наведено погляди на цю економічну категорію, які відображені в фундаментальних працях з економічної теорії, макро- і мікроекономіки [8; 46; 47]. З яких би позицій вчені не підходили до розгляду функцій ринку, моделі ринкового господарства, форм і ступеня впливу держави на нього, ключовим у теорії і практиці було і є питання про сутність прибутку як рушія всіх економічних процесів. З вивчених джерел вважаємо за потрібне зупинитися на тих, у яких подано широкий спектр сутності незбіжних уявлень про цю базову економічну категорію.

Таблиця 1.1

Сутність прибутку в ринковій економіці в процесі еволюційного розвитку економічної теорії

№ з/п	Автори	Зміст теорії
1.	Д. Рікардо	Прибуток – відрахування з продукту праці робітника. Це різниця між ціною й витратами (включаючи оплату праці)
2.	Ж.-Б. Сей	Відповідно до теорії трьох факторів, прибуток – дохід підприємця. Утворюється як дохід одного з факторів при розподілі
3.	К. Маркс	Джерело прибутку – додаткова вартість; прибуток – незароблений дохід капіталіста
4.	І. Тюнен	Винагорода за виконання підприємницької функції
5.	Й. Шумпетер	Винагорода за нововведення, упровадження інновацій
6.	Ф. Найт	Компенсація за ризик, можливі втрати в умовах ринкової невизначеності
7.	А. Маршалл	Дохід, отриманий четвертим фактором (організаторським)
8.	Л. Вольрас	В умовах вільної конкуренції прибуток відсутній
9.	Сучасний «економікс»	Прибуток – функція підприємницької діяльності (організації, відповідальності, передбачення)
10.	«Кон'юнктурна теорія»	Прибуток – результат діяльності підприємця в умовах сприятливої кон'юнктури або монопольного стану фірми

Зупинимось на розумінні прибутку Д. Ріккардо, який стверджував, що це відрахування з продукту праці робітника, а також різниця між ціною й витратами (включаючи оплату праці). У більш пізній період Й. А. Шумпетер визначав прибуток як винагороду за нововведення, упровадження інновації. У розумінні А. Маршала прибуток – це дохід, отриманий четвертим фактором (організаторським). Також варто підкреслити положення стосовно економічних процесів на продовольчому ринку, що були висвітлені в працях у формі окремих теорій учених-економістів. Так, кардиналістська теорія граничної корисності, яку запропонували К. Менгер, Ф. Фон Вазер, Е. Бен-Баверк, відображає той період розвитку ринкового господарства в Австрії, який не міг бути відомий К. Марксу і його попередникам.

Основні положення цієї теорії полягають у такому [49, с. 12]:

- вихідним пунктом економічного аналізу є потреби людини й закони насичення цих потреб;
- вартість (цінність) одиниці будь-якого блага визначається ступенем важливості тієї потреби, яку задовольняють за допомогою цієї одиниці, а не зводять до витрат праці;
- суб'єктивна цінність блага визначається цінністю останньої наявної одиниці, що задовольняє найменш нагальну потребу;
- суб'єктивна оцінка корисності будь-якого блага залежить від двох чинників: від ступеня рідкості блага й від ступеня насичення потреби в ньому;
- об'єктивна суспільна оцінка блага, виходячи з безлічі суб'єктивних індивідуальних оцінок, здійснюється за принципом рівнодіючої оцінки різних індивідів;
- рівнодіюча оцінка різних індивідів складається стихійно під впливом прагнення кожного учасника обміну до максимального задоволення своїх потреб;

– засоби виробництва, оскільки вони перебувають поза сферою особистого споживання, самостійною суб'єктивною цінністю володіти не можуть;

– цінність засобів виробництва виводиться з вартості створеного ними продукту – предметів споживання – і визначається граничною корисністю цих предметів споживання [49, с. 12].

Ординалістська теорія граничної корисності В. Парето і Дж. Хікса по-іншому розуміє характер причинно-наслідкових зв'язків між факторами виробництва й основними мотиваційними установками бізнесу. Хоча обидві ці теорії відображають основи ринкового господарювання в Європі, все ж у них помітно проглядаються суттєві відмінності. Тому наведемо й другу теорію в ширшому викладі її авторів.

Так, основні положення цієї теорії полягають у такому:

- гранична корисність невимірна;
- суб'єкт вимірює не корисність окремих благ, а корисність наборів благ;
- суб'єкт у змозі виміряти тільки порядок переваги наборів благ;
- усі набори благ можна згрупувати, розподіливши їх по множинах на основі граничної корисності благ, що входять до них;
- графічно набір варіантів, кожен з яких має рівну граничну корисність, зображується у вигляді множинності кривих байдужості;
- функція корисності замінюється індексними функціями;
- теорія граничної корисності постає як модель кривих байдужості.

До одного з факторів впливу на регулювання продовольчого ринку варто зарахувати ефект масштабу, що є зміною довгострокових середніх витрат зі зміною масштабів виробництва. Ефекти розміру фірм бувають позитивні й негативні. Позитивний ефект масштабу – це ефект, що виникає при такій організації виробництва, коли довгострокові середні витрати падають у міру збільшення обсягу продукції, яка випускається. Негативний ефект масштабу – це ефект, що виникає при такій організації виробництва,

коли довгострокові середні витрати зростають у міру збільшення обсягу продукції, яка випускається.

До основних факторів ефекту масштабу належать такі:

- спеціалізація праці;
- спеціалізація управлінського персоналу;
- ефективне використання капіталу;
- зростання управлінських витрат при розширенні масштабів діяльності.

Мінімально ефективним масштабом є обсяг виробництва, за якого довгострокові середні витрати припиняють знижуватися. Постійним ефектом масштабу є такий, що виникає при організації виробництва, коли довгострокові середні витрати не залежать від обсягів продукції, що випускається.

Розуміючи нинішню ситуацію в Україні як вельми складну й далеку від реалізації переваг інноваційної економіки, зауважимо, що різні міжнародні структури регулярно проводять міжнародні рейтинги країн світу за низкою показників. У другому й третьому розділах дисертації ми спробуємо докладніше розглянути характер прояву цих суперечностей на матеріалах останніх років і власного опитування за анкетами, розробленими автором. Це необхідно для того, щоб науково обґрунтувати необхідність тих змін у системі державного регулювання продовольчого ринку, які мають об'єктивний характер.

1.2. Теоретичні основи регулювання продовольчого ринку України

Розвиток продовольчого ринку полягає у визначенні основних його компонентів і їх проблем та прийнятті оптимальних рішень, що є важливими в соціально-економічному аспекті, тому становить інтерес для багатьох

зарубіжних та вітчизняних учених. Також важливим етапом у процесі дослідження розвитку продовольчого ринку є уточнення понятійно-категоріального апарату, тому важливо визначити та проаналізувати значну кількість категорій і понять, окреслити їх смислове навантаження [9].

Одним із вагомих елементів формування ефективної системи державного регулювання аграрної сфери як одного із шляхів розвитку продовольчого ринку на рівні національної економіки є концептуальна та методологічна значущість системи державного регулювання аграрної сфери економіки, недостатність розвитку вітчизняної науки про теорію економічної діяльності держави [45]. Наразі в науковій літературі набуває важливого значення державне регулювання аграрного сектору як однієї з важливих частин продовольчого ринку. Це питання розглядають як визначення меж державного регулювання соціально-економічних процесів, форм і методів державного регулювання, механізму державного регулювання тощо. Потрібно зауважити, що державний вплив на аграрний сектор також є складовою системи державного регулювання національної економіки в цілому.

На думку В. Мойсеєва, термін «регулювання агропромислового виробництва» означає вплив регулятора на економічні процеси на харчовому виробництві, на процеси переробки та реалізацію продукції, а також забезпечення навколишнім середовищем для залучення інвестицій, у межах цього регулювання варто виділити такі функції: юридичну, організаційну, соціальну та підвищення суспільного добробуту [41]. Згідно з думкою Ю. Крупки, ключовим у терміні «державне регулювання аграрного сектору» є встановлення державою правил на основі чинного законодавства, метою яких є коригування економічної діяльності суб'єктів аграрного господарювання [33]. У процесі дослідження В. Крилов встановив, що державне регулювання розвитку АПК включає в себе систему економічного, організаційного, соціального, правового та політичного забезпечення [34].

Також одним із завдань держави в процесі регулювання АПК є застосування відповідних важелів впливу на основі теоретичних та практичних досліджень науковців, які можуть створити ефективні відносини в АПК між суб'єктами ринкових відносин, регіонами та підприємницькими структурами як одну з важливих частин продовольчого ринку національної економіки [34]. На думку М. Латиніна, вплив державних органів влади, насамперед, створений для ефективного функціонування аграрного сектору, забезпечення продовольчої та економічної безпеки держави [35]. Згідно з науковою позицією С. Урби, термін «державне регулювання аграрного сектору економіки» позначає комплекс елементів державної політики та включає в себе економічні й організаційні інструменти, які спрямовані на ефективність та стабілізацію сільського господарства, реалізуючи механізм державної підтримки [63].

На особливу увагу заслуговує регулювання попиту на продовольчі товари, які виготовляють в Україні, що передбачає використання таких економічних інструментів: стимулювання експорту продовольства, поліпшення динаміки зростання виробництва та структури експорту, поліпшення балансу зовнішньої торгівлі продовольчими товарами, оскільки зовнішній попит є джерелом доходів ззовні [10]. Регулювання внутрішньої пропозиції вбачається у визначенні потреб населення, гарантуванні продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни. Основні заходи мають враховувати залежність харчової промисловості від сировини й навколишнього середовища, рівень конкурентного середовища в галузях, підприємства, що надають сировину [38].

У процесі дослідження продовольчого ринку варто звернути увагу на кредитне забезпечення аграрного сектору [60, с. 136]. Зокрема, залучення кредитів під заставу земельних ділянок або прав оренди впливає на зростання дефіциту обігових коштів та капітальних вкладень у сільськогосподарське виробництво. Наразі законодавство не надає можливостей створювати спілки

та кооперативи, щоб поживавити притік додаткових грошових коштів у сільську місцевість.

До основних чинників фінансування аграрного сектору варто зарахувати таке:

- 1) наявний рівень розвитку кредитних кооперативів або кредитних спілок;
- 2) система кредитування;
- 3) страхування сільськогосподарського виробництва;
- 4) судова систем країни;
- 5) достовірна база даних щодо сільських господарств [70].

Умовами забезпечення підтримки фінансами аграрного сектору як постачальника сировини для продовольчого ринку є система складських документів, підсистеми електронної реєстрації, механізми компенсації втрат, форми складських документів, торговельні платформи, можливість інтеграції інших національних систем. Іншою системою забезпечення стабільності на продовольчому ринку є страхування як інструмент фінансово-кредитного механізму. Однак він має низку проблем, а саме: державна підтримка, дефіцит обігових коштів, механізм надання підтримки страхуванню, розміри виплати страхових субсидій, тарифи на страхування [12, с. 237].

У дослідженнях економістів-учених П. Єщенко і Ю. Палкіна зазначено, що вагомим аргументом державної підтримки є, перш за все, витрати на проведення наукових досліджень у галузі сільського господарства та підготовку кваліфікованих кадрів, витрати на охорону зовнішнього середовища, грошова допомога під малі кредитні відсотки, контроль за цінами, який полягає в рівноцінному обміні [20]. На думку вченого О. Мухіна, державна підтримка полягає в захисті інтересів сільськогосподарських товаровиробників, а також у короткостроковому та довгостроковому плануванні щодо праці, інфраструктури, зменшення рівня безробіття [44, с. 89].

Згідно з дослідженнями вченого Г. Андрусенка, державна підтримка продовольчого сектору, зокрема аграрного, виявляється в забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та задоволення потреб споживачів у продовольчих товарах. Для того, щоб досягти поставленої мети, необхідно таке: прибутковість виробничої діяльності сільськогосподарських товаровиробників; структурні зміни в сільському господарстві; технологічний рівень аграрного виробництва [3, с. 10].

Важливим процесом сталого розвитку аграрного сектору як частини продовольчого ринку є імплементація концепції адаптивної інтенсифікації сільського господарства, концепції біологічних, біодинамічних і органічних систем землеробства, систем інтегрованого господарства, регенеративного сільського господарства [69, с. 61]. Формами державної підтримки є пряма державна підтримка; непряма державна підтримка; умовно-пряма державна підтримка. Крім того, варто виділити пряму бюджетну підтримку, що включає в себе субсидування сільськогосподарського виробництва, забезпечення матеріально-технічними ресурсами, компенсацію частини витрат агровиробників.

Для національної економіки сталий розвиток продовольчого ринку відіграє вагомий роль у забезпеченні продовольчого постачання населення. Продовольчий ринок також є індикатором соціально-економічних та соціально-політичних змін у країні. Залежно від забезпеченості продовольчими товарами населення країни, що залежать від факторів зовнішнього й внутрішнього характеру, таких як імпорту та експорту продовольчих товарів, ресурсна база, харчова промисловість, платоспроможність населення, вирішують, якими інструментами впливу буде користуватися державний апарат для врегулювання спірних економічних питань. Негативним явищем в економічних процесах ринкових відносин є занадто лібералізований шлях вирішення процесу, що може призвести до величезних соціально-економічних витрат [23, с. 113–119].

Визначення балансу між ринковим самоврядуванням та державним втручанням є вкрай важливим, тому країни при цьому мають спиратися на власний розсуд і змінювати завдання, враховуючи умови функціонування системи. У цих питаннях держава має виявляти ініціативу, враховуючи продовольчу безпеку держави та нерозвиненість ринкових структур та інституцій [39, с. 18; 40, с. 29]. Державний вплив і його рівень ефективності щодо розвитку продовольчого ринку національної економіки є складним процесом обчислення оптимальності його функціонування. Тому до основних критеріїв ефективності державного регулювання продовольчого ринку варто зарахувати соціально-економічні потреби населення; співвідношення витрат і результатів; раціональність розподілу ресурсів; ефективність використання ресурсів [31, с. 26].

На нашу думку, потрібно навести перелік основних нормативних документів України, що регулюють функціонування продовольчого ринку в Україні, а саме: Закон України «Про центральні органи виконавчої влади», Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», Закон України «Про оренду державного та комунального майна», Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», Закон України «Про ратифікацію Угоди про Спеціальний аграрний ринок держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав», Закон України «Про захист прав сільськогосподарських машин», Закон України «Про фермерське господарство», Закон України «Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй», Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»; Конституція України; Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Бюджетний

кодекс України, Податковий кодекс України, Кодекс торговельного мореплавства України, Кодекс України про надра [24].

В умовах зростання взаємозв'язку національних ринків усіх країн, відносини яких можна охарактеризувати терміном «глобалізація», рано чи пізно починає надходити більш конкурентоспроможна продукція. Домінантну роль, перш за все, відіграє продовольча продукція харчової промисловості та сільського господарства більш розвинених країн, що займають лідерські позиції в конкретних сегментах світового товарного ринку – ця обставина характеризує значну залежність продовольчого товару на рівні національних продовольчих ринків. Звичайно, за такого підходу національні господарства України через систему оплати праці формують реальний попит на всіх товарних ринках. При цьому потреби людини в продовольстві (за пірамідою А. Маслоу) не можуть бути замінені товарами іншого призначення. Отже, країни з продовольчим ринком, що успішно функціонує, стали такими в еволюційному розвитку за наявності таких передумов.

По-перше, фермерський сектор, що забезпечує країну продовольчою сировиною, щоб успішно розвивався, для збуту своєї продукції повинен мати достатній попит на ринку. Це можливо тільки при високих доходах населення. Без цього неможливо ринковою ціною товаровиробника покрити ті витрати, які об'єктивно зростають у фермерському секторі в міру технологічного прогресу й пов'язаної з ним інтенсифікації всіх галузей харчового виробництва.

По-друге, у промислово-технологічному аспекті країна повинна бути розвиненою настільки, щоб не імпортувати основних засобів виробництва і всієї групи, яка формує собівартість продовольчого товару (добрива, хімічні засоби захисту від хвороб і шкідників тощо).

По-третє, фізіологічні потреби населення за всіма продовольчими групами на рівні сучасних медико-біологічних уявлень повинні повною мірою задовольнятися вітчизняною продукцією, як фермерського сектору,

так і всіх інших, які прямо й опосередковано беруть участь. Ця обставина означає, що технологічно, науково-технічно нерозвинені країни будуть змушені купувати застарілі види як засобів виробництва, так і сортів насіння сільськогосподарських культур, порід та гібридів тварин.

По-четверте, об'єктивною необхідністю є державні дотації сільського господарства не лише з урахуванням вищевикладених особливостей його впливу на здоров'я та демографічну ситуацію в країні загалом, а й об'єктивний характер збереження сільської поселенської структури.

У низці праць провідних українських учених наголошено, що ситуація на продовольчому ринку нашої країни безпосередньо відображає такі нові форми глобалізації:

1. Імпорт м'ясо-молочної продукції в Україні є занадто великим, при цьому органи виконавчої влади не реалізують тих заходів ринкового стимулювання вітчизняних товаровиробників, які довели свою ефективність у країнах ЄС, США, Японії, Китаю тощо.

2. Посилення розриву між рівнем доходу основної частини населення при об'єктивному збільшенні собівартості продовольчої сировини в міру освоєння інтенсивних форм господарювання в аграрному секторі.

3. Зростання монополізації продовольчих ринків основних видів продукції, що суперечить базовим принципам ринкової економіки, згідно з якими вільна конкуренція товаровиробників за гроші покупців була і є провідною перевагою ринкової моделі господарювання.

Таким чином, вважаємо за потрібне розвинути термінологічний апарат, а саме визначення поняття «регулювання продовольчого ринку», що являє собою цілісність економічних і регуляторних процесів у межах продовольчого ринку, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів.

Для цього, насамперед, потрібно навести тлумачення терміна «глобалізація» (фр. global – загальний, всесвітній, від лат. globus – куля) як одного з факторів впливу на розвиток продовольчого ринку України. Глобалізація – процес діалектичної взаємодії національних і глобальних

суспільних процесів, за якого відбувається поступове обмеження національних особливостей суспільних відносин (і відповідних якостей людини) та їх поступове підпорядкування системі глобальних відносин, а також законів і закономірностей такої взаємодії, цілісність якої забезпечується наднаціональними структурами. Глобалізація є якісно новою формою розвитку інтернаціоналізації й охоплює як базисні, так і надбудовчі відносини (право, політику, культуру, ідеологію тощо). В основі глобалізації лежить економічна глобалізація. Глобалізація має переваги й недоліки, однак, оскільки нині переважає ринкова форма такої глобалізації (принципи ринкового фундаменталізму), то недоліків багато [65].

Отже, компанії отримують додаткові можливості для збуту, який стримується через недостатні розміри внутрішнього ринку країни, зменшують свою залежність від єдиного внутрішнього ринку при отриманні прибутку, що стало можливим завдяки інвестиціям на фінансових ринках. Розвиток продовольчого ринку завдячує багатьом різноманітним чинникам. Так, технічний прогрес у сфері транспорту й техніки, зв'язку зумовлює, зокрема, зниження витрат на логістику та здійснення трансакцій. Серед економічних чинників також важливу роль відіграє поступове зниження обмежень у торгівлі товарами, лібералізація ринку капіталу на основі запровадження та поширення конвертованості національних валют.

Іншим напрямом розвитку продовольчого ринку є прямі іноземні інвестиції, що є різним за своєю інвестиційною спрямованістю (видача ліцензій, переробка продуктів у відповідних економічних зонах, зокрема офшорних), довготермінові договірні зобов'язання між постачальниками і споживачами різної юрисдикції, а також підприємницькі альянси стратегічного характеру (особливо для спільної організації наукових досліджень і технічного розвитку). Прямі іноземні інвестиції особливо доцільні, коли йдеться про інноваційні виробництва, створення стратегічних форм кооперації підприємств, насамперед, у сфері досліджень та розвитку продовольчих товарів. У цих обставинах видача ліцензій та трансакції на

переробку сировини можуть бути використані в стандартизованих виробництвах, водночас різні шляхи інвестування взаємно доповнюються, що прискорює сам процес продовольчого ринку.

Для подальшого зростання продовольчого ринку постсоціалістичним країнам, зокрема Україні, необхідно досягти високого рівня міжнародної конкурентоспроможності національних економічних систем. Водночас унаслідок поглиблення екологічної, енергетичної, сировинної кризи необхідно дотримуватись принципів сталого розвитку, а для найрозвиненіших країн – нульового, науково обґрунтованого обмеження споживання, пошуків нової якості життя, відмови від курсу на розвиток суспільства масового споживання, національного та державного егоїзму й деспотизму. Саме тому глобалізаційну економіку можна також розглядати як фактор розвитку продовольчого ринку національної економіки. Ринок, як основна ланка товарно-грошових відносин, з початку свого зародження виконує функції соціального барометра як для товаровиробників, так і для споживачів, що купують продовольчі товари на ринку.

1.3. Методичні засади дослідження етапів становлення продовольчої безпеки в межах регуляторної політики

Продовольчу безпеку країни досліджувало багато вчених, її окреслено як важливу складову економічної безпеки в стратегії національної безпеки та як самостійний об'єкт внутрішньої й зовнішньої політики держави. Дослідженню питань продовольчої безпеки присвятили свої наукові праці В. Бойко, В. Власов, І. Лукінов, Р. Мудрак, Б. Пасхавер, П. Саблуков, В. Ситник та багато інших учених. Досліджуючи цей напрям регулювання продовольчого ринку, потрібно з'ясувати, насамперед, понятійне навантаження категорії «продовольча безпека». Учений Б. Пасхавер

пропонує визначення продовольчої безпеки країни як «забезпечення доступності й достатності продовольчого споживання всім верствам населення переважно за рахунок вітчизняного агропродовольчого виробництва» [27]. На підставі цього можна зробити висновок, що в центрі продовольчої проблематики перебуває, перш за все, споживач – громадянин країни, а ключ до розв’язання продовольчих проблем – динамічний розвиток вітчизняного АПК.

Згідно з дослідженнями Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), «продовольча безпека» являє собою відкритий економічний доступ до безпечного й повноцінного продовольства, достатнього, щоб забезпечити фізіологічні потреби та переваги, які необхідні для активного й здорового життя [77]. У наукових працях вітчизняних учених, таких як В. Бойко, В. Власов, Б. Пасхавер, досліджено проблематику продовольчої безпеки й підкреслено, що одним з основних напрямів забезпечення продовольчої безпеки є доступне збалансоване харчування на основі екологічно чистої продукції.

В основі вирішення продовольчої безпеки в країні – люди, громадяни країн, які можуть реалізувати власний замкнений цикл виробництва продуктів харчування. Від здатності державного управління ефективно впливати на вітчизняний АПК, внутрішній продовольчий ринок, споживання населення країни залежить сталий розвиток національної економіки загалом. Залежно від рівня мобільності та успіху перетворень держава вирішує, перш за все, питання найважливішої складової економічної безпеки – продовольчої [68, с. 11].

У подальшому дослідженні варто розкрити сутність продовольчої безпеки, яку розглянуто в працях учених-економістів та документах міжнародних організацій щодо рівня доступності продовольчих товарів і їх ієрархічної належності. Для тлумачення продовольчої безпеки за рівнем доступності варто звернутися до таких положень, сформульованих у звітах міжнародних організацій та наданих вченими:

1) Агентство США з міжнародного розвитку – всі люди в будь-який час мають доступ до достатньої кількості продовольства для задоволення своїх потреб для продуктивного та здорового життя [84];

2) С. Барраклотом та П. Ютінг – гарантування поставок і розподілу продовольства для всіх соціальних груп та окремих осіб, достатній рівень якості продовольства для задоволення потреб у харчуванні, а також платоспроможний попит, який вищий за мінімально необхідний для фінансової можливості придбання продуктів харчування [76];

3) Всесвітній банк – доступ усіх людей у всі часи до достатньої кількості їжі для активного та здорового життя [83];

4) Громадська організація з питань здоров'я «Онтаріо» – забезпечення безпечного доступу до достатньої кількості безпечної, поживної (відповідно до культури) їжі для всіх, виробленої в екологічно чистих умовах та за умов забезпечення людської гідності [74];

5) Громадська організація з питань здоров'я Британської Колумбії– всі громадяни мають право отримати безпечний, особисто прийнятний, поживний склад продуктів харчування завдяки створенню потужної продовольчої системи, яка максимізує здоровий спосіб життя та рівний доступ для всіх до продуктів харчування [82];

6) Дем'яненко С. Та Свідерська І. – гарантуванні для всіх громадян постійної фізичної та економічної доступності безпечних продуктів харчування відповідно до індивідуальних преференцій споживачів із метою підтримання їх активної та здорової життєдіяльності [11].

У межах тлумачення продовольчої безпеки за ієрархічною належністю варто навести думки таких авторів:

1) Н. Белінгер та К. Мабсс-Зено – глобальна продовольча безпека вимагає, щоб кількість їжі була достатньою для того, щоб нагодувати всіх людей у світі; національна продовольча безпека – прийнятна ймовірність того, що їжа для споживання в країні відповідає рівням біологічних потреб

протягом року; місцева продовольча безпека передбачає здатність кожної людини придбати продукти харчування [75];

2) Ю. Забарна – глобальна продовольча безпека – це стан життєдіяльності населення всіх країн світового співтовариства, в якому кожному представнику людства гарантовано політичні та соціально-економічні права на забезпечення якісними продуктами харчування й питною водою, фізична можливість їх отримання в будь-який час та в будь-якому місці планети в кількості, достатній для підтримки здорового способу життя й розвитку [22];

3) Л. Мастерс – забезпечення глобальної продовольчої безпеки є комплексною проблемою, що охоплює виробництво продовольства у світовому масштабі, потреби й попит на продовольство як похідну від кількості та рівня життя населення у світі, експорт/імпорт продовольства як найважливіший фактор забезпечення необхідного рівня споживання, а також міжнародне регулювання й довгострокову стратегію [80];

4) В. Шандбахер – глобальна продовольча проблема настільки багатогранна й багатоаспектна, що фактично вона є комплексом проблем, які пов'язані між собою та взаємно впливають одна на одну [68].

Удосконалення системи забезпечення держави продовольчою безпекою є вкрай важливим, оскільки без продуктів харчування, як найцінніших ресурсів нації, існування населення та країни неможливе. Продовольча безпека в країні залежить від економічного, технологічного та соціального розвитку в країні, від наявності необхідних природних, матеріальних і трудових ресурсів [62, с. 4]. У теорії ієрархії вченого А. Маслоу щодо структури забезпечення продовольчої безпеки окреслено, як людські потреби розташовуються у вигляді ієрархії, а саме поява однієї потреби передуює задоволенню попередньої, більш нагальної. У своїх дослідженнях А. Маслоу виділяє п'ять наборів цілей щодо продовольчої безпеки: фізіологічні потреби; потреби в безпеці; потребу в любові; потребу в прихильності й належності до певної соціальної групи; потребу в задоволенні власної гідності, пошані й

визнанні; потребу в самореалізації, яка є вищим рівнем ієрархії мотивів [79, с. 394–395].

На окрему увагу заслуговує визначення економічної сутності категорії «продовольча безпека» вченого С. Кваші [18], в його дослідженнях було виділено три аспекти цього поняття:

1) політичний – здатність держави підтримувати свій імідж як конкурентної на аграрних зовнішніх ринках країни і забезпечувати своїм громадянам споживання повноцінних продуктів харчування;

2) економічний – здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни;

3) соціальний – визначає зайнятість населення в аграрному секторі економіки з відповідною продуктивністю праці [18].

Аналогічний підхід представлено в дослідженнях З. Ільїної, яка виділяє два аспекти категорії «продовольчої безпеки»: 1) соціально-економічний – це здатність держави забезпечити своїм громадянам споживання основних продуктів харчування відповідно до прийнятих стандартів і норм; 2) політико-економічний – це здатність держави використати на максимум внутрішні ресурси для організації постачання населення переважно вітчизняним продовольством і тим самим гарантувати економічну самостійність і політичний суверенітет [15; 57].

Варто звернути увагу на наукові дослідження білоруських учених, які вбачають у продовольчій безпеці захист населення від внутрішніх та зовнішніх загроз продовольчої безпеки. Разом з тим реалізація цього визначення полягає в заходах, що надають змогу знизити ризики для продовольчого ринку країни, а саме:

- стабілізація економічного середовища країни;
- підвищення показників аграрної політики, створення робочих місць та забезпечення доступності продовольства;
- визначення балансу попиту та пропозиції на продовольчі товари для корегування обсягу поставок продовольчого товару;

- запровадження інноваційних напрямів розвитку для сприяння інвестуванню аграрної сфери;
- домінування інноваційних технологій у виробництві, переробці й збереженні сировини та продовольства;
- оптимізація експорту та імпорту на основі продовольчих потреб населення країни [12, с. 80–84].

Разом з тим науковці виділяють межах продовольчої безпеки декілька складових: хронічна продовольча залежність – це дефіцит продовольства за наявності фінансових ресурсів або наявність продовольства при дефіциті коштів; тимчасова продовольча залежність – періодичне порушення стабільності в доступності продовольства через підвищення цін на продукти харчування; потенційна продовольча залежність – чутливість держави до зовнішніх криз і потрясінь [12, с. 70].

До причини продовольчої залежності варто зарахувати таке: 1) дефіцит продовольства й низький рівень платоспроможного попиту; 2) залежність внутрішнього ринку від імпортних поставок продовольства; 3) низьку конкурентоспроможність продукції; 4) нерозвиненість зовнішньоекономічних зв'язків; 5) низьку ефективність роботи в АПК; 6) експорт як основну мету розвитку АПК; 7) зростання зобов'язань та нестабільний курс національної валюти [12, с. 71].

З урахуванням умов перехідного періоду України, в якому вона ще перебуває, визначимо основні напрями продовольчої політики:

- зростання життєвого рівня громадян України та формування гарантованого державного попиту на базові види сільськогосподарської продукції;
- система оподаткування, соціальні гарантії та підтримка малозабезпечених;
- вирівнювання оплати працівників бюджетної сфери до реальних умов функціонування продовольчого ринку;
- системна виробничо-фінансова криза в агропромисловому виробництві;

- визначення відповідних економічних заходів та системи регулювання внутрішньо- та зовнішньогалузевих відносин;
- пріоритезація цілей на продовольчому ринку, що базуються на продовольчій безпеці країни;
- раціональний підхід у розширенні експортних та імпорتنих операцій на продовольчому ринку України, запроваджуючи елементи протекціоністської політики;
- податкові пільги з метою збільшення обсягів централізованих капіталовкладень як інструменту державної структурної політики у сфері АПК;
- розвиток інновацій, інтеграція технологій в агропромислове виробництво наявного науково-технічного потенціалу АПК;
- розвиток системи державного регулювання якості та безпечності харчових продуктів [2].

Проте основна причина світової продовольчої кризи полягає не в тому, що продукти розподіляються між країнами невідповідно до кількості населення, хоча така проблема й існує. Дослідники вважають, що продовольча криза викликана збігом демографічних, екологічних і енергетичних проблем з впливом несприятливих погодних умов, а також колосальним зростанням витрат на військові потреби. Таким чином, незадовільний стан продовольчого забезпечення свідчить про наявність численних суперечностей, які потребують якнайшвидшого розв'язання. Від успіху перетворень залежить здатність держави підтримувати продовольчу безпеку.

Кризовий стан продовольчого ринку в Україні пов'язаний, перш за все, з макроекономічними проблемами: порушення міжгалузевих зв'язків, скорочення платоспроможного попиту, проблеми реалізації виробленої продукції, кредитування, страхування, оподаткування тощо. На сучасному етапі розвитку України припинення спаду продовольчого виробництва й перехід на траєкторію стійкого розвитку в аграрній сфері потребують зміщення акцентів державного регулювання ринку продовольства з

трансформації організаційної структури на макроекономічне регулювання ціноутворювання та пропорцій виробництва [45].

Заходи державного регулювання ціноутворювальних чинників потребують кардинального вдосконалення. Тривале використання державою переважно кредитно-грошових методів і політики механічного зменшення бюджетного дефіциту виявилось неефективним без додаткових, більш глибоких реформ, спрямованих на зміцнення економіки загалом: на стимулювання конкуренції, скорочення виробничих витрат, зростання продуктивності й ресурсовіддачі, збільшення реальних доходів населення, розширення місткості ринку [45].

Державне регулювання ціноутворювальних чинників може реалізуватися у двох формах:

- прямого (адміністративного) регулювання, шляхом адміністративного втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання;
- непрямого (опосередкованого) регулювання за допомогою впливу на попит та пропозицію. Кожна з наведених форм оперує своїми конкретними методами.

Вектор реформування існуючого механізму цінового регулювання, на наш погляд, повинен бути спрямований на використання методів опосередкованої форми державного регулювання ціноутворювальних чинників. Варто більш детально розглянути всі блоки опосередкованої (непрямої) форми державного регулювання ціноутворювальних чинників.

Перша група непрямих регуляторних методів спрямована на усунення диспаритету між окремими підприємствами, галузями економіки й соціальними групами, який обов'язково виникає за умов невтручання держави в процес ціноутворення [17; 15]. Ця група охоплює методи бюджетного регулювання, які діють у напрямі усунення економічних диспропорцій на макрорівні; методи, які обмежують монопольну поведінку економічних суб'єктів; методи державного замовлення, дотацій і різноманітних (оподаткованих, кредитних, митних та інших) пільг для

окремих підприємств або галузей економіки, які елімінують диспаритет між економічними суб'єктами; методи митного регулювання, які спрямовані на стимулювання розвитку конкуренції між вітчизняними та зарубіжними підприємствами або, навпаки, на захист перших від демпінгової політики останніх; методи податкового регулювання, також спрямовані на усунення диспаритету на різних рівнях економіки [50].

Друга група методів опосередкованого державного регулювання ціноутворювальних чинників спрямована на непряме регулювання на макrorівні споживчого попиту й товарної пропозиції та об'єднує методи, які стимулюють зростання доходів населення, отже, опосередковано підвищують сукупний платоспроможний попит в економіці; методи кредитно-грошового регулювання, які в різних макроекономічних умовах можуть мати реструктивні або експансійні ознаки; методи, які стимулюють інвестиційний процес; методи протекціоністського щодо вітчизняних підприємств розширення ринків збуту товарів українського виробництва; методи, які забезпечують розширення споживчого попиту на вітчизняні товари; методи, котрі шляхом податкового регулювання стимулюють (залежно від пріоритетів держави) зростання сукупного платоспроможного попиту, активізацію процесу накопичення капіталу, зменшення виробничих затрат тощо [17; 50].

Отже, забезпечити нормальне функціонування ринку продовольства можна лише за умов виваженого державного регулювання. Для вирішення питання продовольчої безпеки держава має значні потенційні можливості. Таким чином, продовольчий ринок являє собою безперечний державний пріоритет. Державне регулювання ціноутворювальних чинників – це один зі стовпів, на який повинен спиратися розвиток агропродовольчої сфери [4; 17]. Другий надзвичайно важливий момент для становлення продовольчого ринку, особливо в умовах затяжної кризи й обмежених бюджетних коштів, – це необхідність визначити систему внутрішньогалузевих пріоритетів з метою концентрації фінансових та матеріальних ресурсів. До таких першочергових

галузевих пріоритетів, на нашу думку, належать розвиток зернового, оліє-соняшникового та буряко-цукрового секторів [1; 4].

Основними економічними заходами забезпечення продовольчої безпеки є таке:

1) законодавчо визначити зернове, оліє-соняшникове та буряко-цукрове виробництво важливим державним пріоритетом;

2) посилити регуляторну функцію держави щодо виробництва та реалізації продукції зернового, оліє-соняшникового та буряко-цукрового секторів господарства:

- відродити оптовий ринок та його роздрібну мережу;
- чітко визначити місткість внутрішнього ринку;
- застосовувати грошові інтервенції з метою підтримки товаровиробників;
- забезпечити оптимальний режим експортно-імпортного регулювання;
- за необхідності використовувати пряме фінансування виробників відповідної продукції в межах цільових програм державного регулювання аграрного сектору;
- забезпечити ефективне природокористування та контроль за якістю й безпекою агропродовольчої продукції [47; 57].

Продовольча безпека є ключовим пріоритетом державної політики, яка передбачає концентрацію ресурсів і поступове розв'язання першочергових проблем із виробництва стратегічних видів сільськогосподарської продукції; розвиток продовольчого ринку разом з розумним і виваженим державним регулюванням нададуть змогу гарантовано задовольнити попит населення в продуктах харчування високої якості й тим самим забезпечити продовольчу, економічну та національну безпеку країни (рис. 1.1). На нашу думку, варто детальніше розкрити сутність запропонованого концептуального підходу до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України.

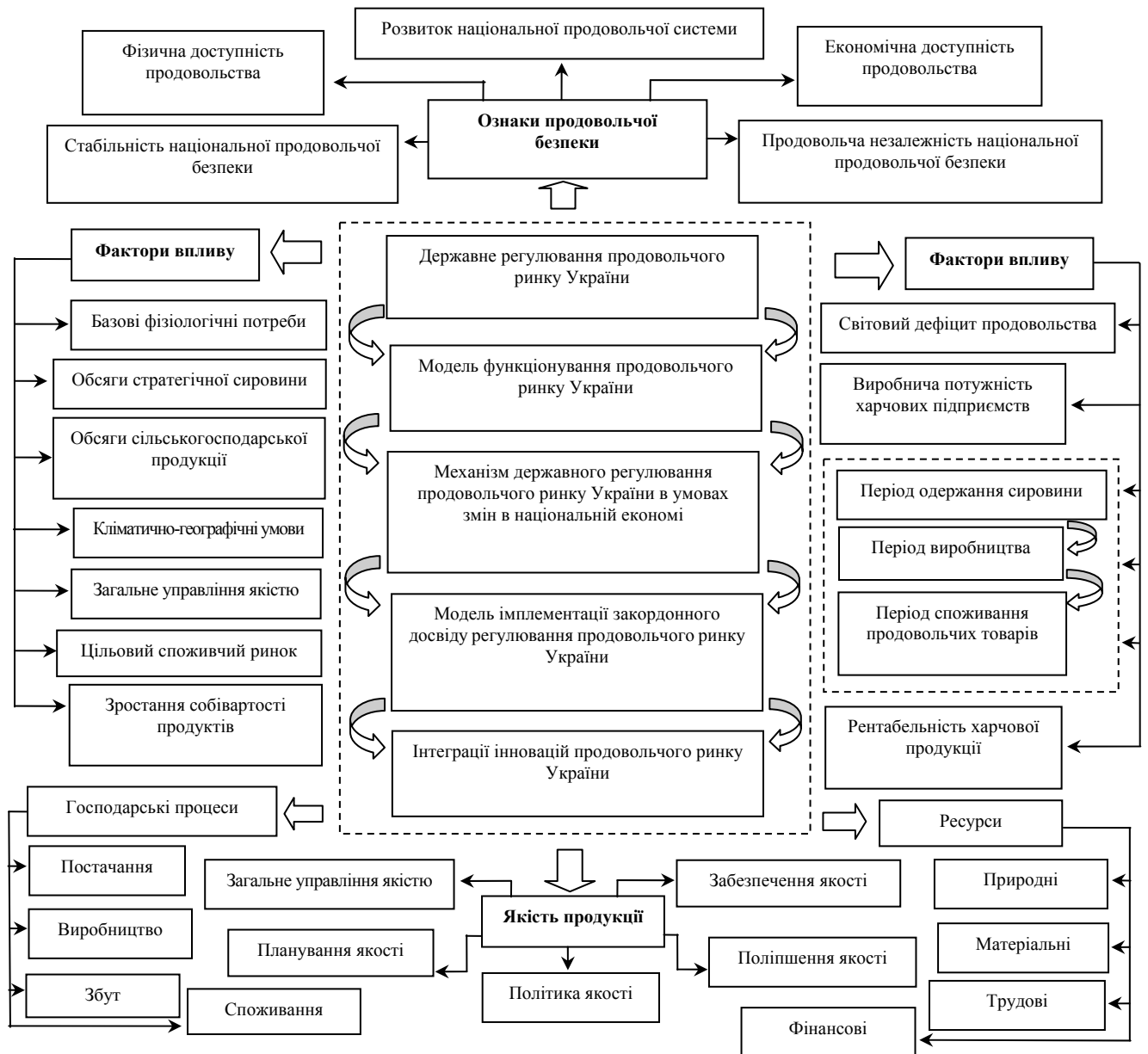

Рис. 1.1. Концептуальний підхід до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України

Перш за все, варто підкреслити поетапний підхід до визначення основних інструментів регулювання продовольчого ринку: з'ясування наявних інструментів державного регулювання, аналіз моделі функціонування продовольчого ринку України, встановлення ключового механізму державного регулювання продовольчого ринку України в умовах змін у національній економіці, вибір моделі імплементації закордонного

досвіду регулювання продовольчого ринку України, інтеграція інновацій у продовольчий ринок України.

До елементів, що впливають на кожен етап прийняття рішень, варто зарахувати базові фізіологічні потреби, обсяги стратегічної сировини, кліматично-географічні умови, загальне управління якістю, зростання собівартості продуктів, світовий дефіцит продовольства, виробничу потужність харчових підприємств, рентабельність харчової продукції, наявні ресурси, господарські процеси, рівень якості продукції та продовольчої безпеки в країні.

Доречно звернутися до праць французьких економістів А. Р. Тюрго, Ф. Кене та ін., які обґрунтували в європейській економічній думці одну з компонентів продовольчої безпеки та розуміння першопричини формування багатства нації – продуктивна праця в сільському господарстві. У цьому контексті земля як основний засіб виробництва була і є базовим елементом, від використання якого залежить галузева структура виробництва продовольчої сировини, сезонний попит на неї місцевого населення. Усе це, як відомо, відображає продовольчий ринок [18]. Економічне зростання протягом усієї еволюційної історії розвитку розуміли по-різному, проте земля була і є тим незамінним національним багатством. Вона постає в центрі гострих наукових дискусій ХХІ ст., коли йдеться про продовольчу безпеку й форми власності на землю [61].

У процесі дослідження варто розглянути ринки та механізми (табл. 1.2) малого й середнього підприємництва, оскільки вони також відіграють роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

У цьому контексті варта уваги економічна думка щодо стійкості продовольчої безпеки, згідно з якою в еволюції глобального продовольчого ринку окремих країн найчастіше відбувається безперервне вдосконалення форм виробництва всіх галузей національної економіки. (табл. 1.3).

Ринки та механізми малого і середнього підприємництва

Сектори ринку	Елементи інфраструктури та індустріального середовища
1. Капітал	Фонди підтримки підприємницького середовища у сферах АПК і ринкової інфраструктури продовольчого ринку, банки, інвестиційні фонди та фінансові компанії, страхування, гарантії, замовлення, контракти, кредитні спілки (кооперативи)
2. Нерухомість	Власність, спадок виробництва включаючи землю, лізингові компанії, бізнес-інкубатори, фонди нежитлових приміщень тощо
3. Інформація, консалтинг	Інформаційні центри, територіальні агентства розвитку й підтримки малого та середнього бізнесу, бізнес-центри: проведення конкурсів, виставок тощо
4. Технології	Організаційні зв'язки з галузевою й академічною наукою регіону та країни, технологічні центри, проектні інститути, упроваджувальні й інжинірингові організації
5. Освітні послуги	Центри підготовки кадрів у системі вищої освіти, біржі праці, центри зайнятості, навчально-професійні центри для робітників і середньої ланки, консультативні центри з правових, соціальних та інших питань сільського населення

Упорядковано автором за джерелами: [55, с. 169; 15, с. 10–13; 72; 59, с. 80–86].

У цьому контексті (табл. 1.3) характеристика технологічних укладів за тривалий період, на наш погляд, дає уявлення про причини й наслідки основних макроекономічних процесів, які є однією з ключових рухомих сил причин голоду, недоїдання, продовольчої кризи.

Екологічні інновації в рослинництві та тваринництві, які становлять другу сферу АПК, зумовлені на початку ХХІ ст., передусім, зростанням загрози хімічного забруднення водних і рослинних ресурсів, що, зрештою, приховує в собі загрозу здоров'ю людей. Реакцією світової науки на неї є розробка системи наукового обґрунтування «Зеленої економіки». У своїй основі від традиційної індустріальної вона відрізняється мінімізацією використання мінеральних добрив із заміною їх органічними [22]. При цьому істотне зниження використовуваних хімічних засобів боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин вимагає вищої культури виробництва з використанням біологічних та механічних методів замість хімічних, ці заходи значно впливають на продовольчу безпеку в країні.

Таблиця 1.3

Характеристика технологічних укладів

Характеристика укладу	Номер технологічного укладу				
	1	2	3	4	5
Період	1770–1830 рр.	1830–1880 рр.	1880–1930 рр.	1930–1980 рр.	від 1980–1990 рр. до 2030–2040 рр.
1	2	3	4	5	6
Технологічні лідери	Великобританія, Франція, Бельгія	Великобританія, Франція, Бельгія, Німеччина, США	Німеччина, США, Великобританія, Франція, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди	ЄАВТ (Європейська асоціація вільної торгівлі), Канада, Австралія, Японія, Швеція, Швейцарія	Японія, США, Німеччина, Швеція, ЄЕС (Європейська економічна спільнота), Тайвань, Корея, Канада, Австралія
Розвинуті країни	Німецькі держави (Австрія, Бранденбург - Пруссія, Саксонія, Баварія), Нідерланди	Італія, Нідерланди, Швейцарія, Австро-Угорщина	Італія, Данія, Австро-Угорщина, Канада, Японія, Іспанія, Росія, Швеція	РЕВ (Рада економічної взаємодопомоги), Бразилія, Мексика, Китай, Тайвань, Індія	Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, Китай, Індія, Індонезія, Туреччина, країни Східної Європи
Ядро технологічного укладу	Текстильна промисловість, текстильне машинобудування, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво каналів, водяний двигун	Паровий двигун, залізничне будівництво, транспорт, машино-, пароплавобудування, вугільна, верстатострументальна промисловість, чорна металургія	Електротехнічне, важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, лінії електропередач, неорганічна хімія	Автомобіле-, тракторобудування, кольорова металургія, виробництво товарів тривалого користування, синтетичні матеріали, органічна хімія, виробництво і переробка нафти	Електронна промисловість, обчислювальна, оптоволоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, виробництво і переробка газу, інформаційні послуги

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5	6
Ключовий фактор	Текстильні машини	Паровий двигун	Електродвигун, сталь	Двигун внутрішнього згоряння, нафтохімія	Мікроелектронні компоненти
Ядро нового укладу, що формується	Парові двигуни, машинобудування	Сталь, електроенергетика, важке машинобудування, неорганічна хімія	Автомобілебудування, органічна хімія, виробництво і переробка нафти, кольорова металургія, автодорожнє будівництво	Радари, будівництво трубопроводів, авіаційна промисловість, виробництво і переробка газу	Біотехнологія, космічна техніка, тонка хімія
Переваги технологічного укладу порівняно з попереднім	Механізація і концентрація виробництва на фабриках	Зростання масштабів і концентрації виробництва на основі використання парового двигуна	Підвищення гнучкості виробництва на основі використання електродвигуна, стандартизація виробництва, урбанізація	Масове і серійне виробництво	Індивідуалізація виробництва і споживання, підвищення гнучкості, виробництва, подолання екологічних обмежень щодо енерго- і матеріалоспоживання на основі АСУ, деурбанізація на основі телекомунікаційних технологій

Джерело: [22, с. 96–97].

У 1991 р. в Україні з переходом до основ ринкової економіки економічні інновації являли собою, насамперед, заміну господарюючих суб'єктів на приватну власність через механізми розпаювання землі та основних засобів виробництва (будівель, споруд, техніки тощо). Ці базові інновації визначили цілий ланцюг організаційно-економічних нововведень, які охоплюють систему оплати й стимулювання праці виробничого та управлінського персоналу; перехід до оподаткування; відмову держави від регулювання послуг банків; нормативну рентабельність, необхідну для розширеного відтворення й усього комплексу економічних важелів і інструментів, що становлять основу мікро- та макроекономіки [4; 9].

Перша з них полягає в тому, що шлях до сталого продовольчого забезпечення країни лідери ЄС бачать в збалансованому макроекономічному розвитку, де стабільні ціни на продовольство розглядаються в широкому контексті базових основ ринку: підтримки інноваційної моделі розвитку постіндустріальної економіки; підвищенні кваліфікації робочої сили на тлі зростання державних вкладень в науку і освіту в цілому; зближення умов праці та побуту в сільській місцевості з міськими [9; 45].

Друга тенденція відображає посилення державної підтримки в контексті здійснюваної в Україні децентралізації при виборі економічних механізмів та інструментів у різних країнах ЄС. Для України станом на кінець 2017 р. невирішеним є питання розриву показників базових складових продовольчого ринку з країнами ЄС. Це стосується як душевого споживання населення основних продуктів тваринного й рослинного походження, так і частки витрат на харчування в структурі сімейного бюджету [9; 45].

Економічним інструментом глобальних макроекономічних процесів, зокрема на продовольчому ринку, є Світова організація торгівлі (СОТ). Її правила були сформульовані й у подальшому допрацьовані провідними транснаціональними корпораціями (ТНК) найбільш розвинених у технологічному плані країн ЄС, США та Японії. Надалі країни групи БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка)

вдосконалювали правила захисту національних продовольчих ринків з урахуванням особливостей провідних країн – засновників СОТ. У нинішніх умовах наростання глобальних тенденцій на галузевих ринках, зокрема продовольчих, зростає актуальність осмислення тих якісно нових тенденцій, які провідні країни ЄС все ширше використовують для захисту власних економічних інтересів. [51; 52].

Для України, яка вступила до СОТ в травні 2008 р., одним з негативних чинників стала неготовність окремих вітчизняних виробників до жорсткої міжнародної конкуренції. Це зумовлено як відставанням матеріально-технічної бази (сфера АПК), так і нерозвиненістю відносин, еквівалентних у процесі товарного обміну між виробником сировини й готової продукції на користь останніх. Зокрема, виробники молока та м'ясної продукції України мають невисокий, за міжнародними мірками, показник конкурентоспроможності, що пояснюється технологічною відсталістю та низьким рівнем використання інновацій.

На сьогодні для України в руслі реалізації євроінтеграційного курсу, на наш погляд, у досвіді ЄС важливо відзначити таке.

По-перше, домінують за досліджуваним показником конкурентоспроможності, за винятком Німеччини, країни з невеликою чисельністю населення і розміром ВВП.

По-друге, Швеція, Фінляндія, Данія за останні 30 років суттєво піднялися в споживанні продовольства завдяки значним капітальним вкладенням в аграрний сектор. Тобто продовольчий ринок у цих країнах забезпечив соціальну стабільність і прогрес не завдяки формам господарювання ринкового типу (у ЄС не було інших форм, крім ринкових), а завдяки послідовній, стратегічно продуманій програмі індустріалізації всіх сфер АПК [22].

По-третє, у групах країн з низькими та середніми показниками є країни, у яких ринкова модель господарювання не має такої тривалої історії, наприклад, Болгарія, Угорщина й Румунія. Це надає змогу зробити деякі

узагальнення концептуального характеру. Деіндустріалізація та детехнологізація не можуть забезпечити зростання продовольчих ресурсів при зниженні собівартості сільськогосподарської сировини – основи роздрібних цін [22; 78].

Учені різних галузей ведуть широку дискусію щодо вибору в нашій країні тих форм державної підтримки конкурентоспроможності власних продовольчих товарів, які б дозволили задовольнити потреби внутрішнього ринку при нарощуванні експортного потенціалу. З вивчених нами джерел щодо державної підтримки конкурентоспроможності продовольчого ринку країн ЄС ми звернемося до тих, у яких найбільш розгорнуто подано відмінності країн [78] (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Відмінні риси державної підтримки конкурентоспроможності
продовольчого ринку країнах ЄС**

Країни	Особливості
Фінляндія	Великі вкладення держави в дослідження й розробки (ІВР); наявність розвиненої інституційно-правової бази; тісний контакт університетів і промислових лабораторій; розвинені кластерні стратегії; успішний досвід реструктуризації економіки країни в умовах кризових явищ (1991–1993 рр.)
Франція	Наявність висококваліфікованих кадрів; високий рівень координації між різними учасниками інноваційної системи; надзвичайно розвинена система податкових пільг для інноваційних компаній; великі державні витрати на ІВР; сильні державні інститути, що регулюють інноваційну діяльність
Італія	Розвинені кластерні стратегії; висока частка інноваційної продукції в традиційних секторах (текстильні, меблеві, шкіряно-взуттєві кластери); високорозвинені фармацевтика, телекомунікації, засоби автоматизації виробничих процесів; високі позиції за новими торговими марками й новим промисловим дизайном
Великобританія	Функціонування університетів світового рівня; розвинене венчурне фінансування; висока частка населення з вищою освітою; розвинені зв'язку «університети-промисловість»; активна політика залучення кваліфікованих кадрів; сприятливі умови для підприємництва загалом

Складено автором з використанням джерела [78, с. 220].

З позиції реалізації курсу України на євроінтеграцію продовольчий ринок нашої країни, спираючись на великий природний (земельні та водний ресурси) і людський потенціал, не може не враховувати досвіду ЄС. Широкий спектр технологічних і економічних механізмів, які на початковому етапі країн ЄС при переході на правила СОТ у кожній з країн-учасниць мали свої специфічні особливості, оскільки за рівнем самозабезпечення населення продовольством і за національними особливостями душового споживання видів та груп м'ясомолочних продуктів і хліба країни істотно відрізняються. Ці особливості є результатом багатовікового шляху розвитку, що охоплює такі аспекти: землезабезпеченість; пріоритетні галузі промисловості, що сформували потребу в конкретних видах продуктів; географічне розташування, яке визначило наявність міжнародних портів, обсяг вантажних і пасажирських перевезень [78].

З розглянутих нами країн – членів ЄС та інших регіонів світу найбільш розгорнута інформація в доступних нам джерелах накопичена щодо США. Зупинимось дещо докладніше на тих ключових положеннях, які характеризують систему державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у цій країні. Після відомої затяжної кризи 1929–1933 рр. в американському суспільстві посилилося розуміння двох фундаментальних положень щодо поєднання свободи й державних вимушених регуляторних заходів у сфері продовольчої безпеки [21; 36; 61; 78].

Перша проблема перебуває в площині вирівнювання умов для аграрних товаровиробників у зв'язку зі значними географічними відмінностями (південь – північ, схід – захід), які зумовили спеціалізацію виробництва сільськогосподарської сировини.

Друга проблема зумовлена новим розумінням формування ціни на продовольство по всьому ланцюгу: фундаментальна наука – прикладна наука – виробництво засобів виробництва – виведення нових сортів і порід тварин

та птиці – масове виробництво у фермерських господарствах – переробка сировини в готову продукцію – маркетинг, включаючи рекламу, і реалізація.

Для вирішення цих проблем у США було створено довгострокові державні програми, де державні органи окремих штатів і країни в цілому брали на себе значну частку фінансових витрат щодо забезпечення стійкого продовольчого постачання населення країни. До того ж країна мала забезпечувати продовольством високої якості значні військові контингенти за межами США без найменших збоїв протягом календарного року [81].

Зупинимося на тих документах, осмислення яких украй важливо для зміни ситуації на продовольчому ринку в Україні в умовах нинішніх нових форм глобалізації [81]. На нашу думку, все вищевикладене має глибоке методологічне значення для осмислення нинішньої ситуації в Україні з урахуванням трьох фундаментальних положень методологічного характеру. По-перше, держава повинна мати систему довгострокових заходів у сфері регулювання продовольчого ринку. Без нього, тобто без стабільного продовольчого ринку, жодна країна світу не може забезпечити сталого соціально-економічного розвитку, як би не називали формально макроекономічну модель конкретної країни.

По-друге, держава на рівні структурних одиниць територіального устрою (у США – це штати, у ФРН – землі, в Україні – області) повинна мати досить високий рівень незалежних від центру правових та організаційно-економічних механізмів і інструментів для реалізації без участі центру тих заходів, які впливають з швидкоплинної кон'юнктури продовольчого ринку. Як відомо, найчастіше це викликано непередбачуваними погодно-кліматичними факторами, включаючи посухи, повені, урагани, нашествия сарани й появу нових хвороб, коли без включення серйозних науково-технічних сил фермерський сектор (як би його не називали) не в змозі реагувати на виклики природи та інших некерованих людиною сил [81].

По-третє, земля, виступаючи основним засобом виробництва, у системі продовольчої безпеки виконує іншу функцію, яка безпосередньо не пов'язана з виробничою діяльністю фермерів. Це рекреаційна основа життєзабезпечення будь-якої держави, оскільки ґрунтове середовище суттєво впливає на якість водного та повітряного середовища (яка не входить до сфери прямої фермерської діяльності) [81].

Для виходу України до глобального економічного простору також необхідно бути гідно представленою в Європейському Союзі. Це зумовлено низкою причин різного характеру, які в своїй сукупності визначили євроінтеграційну пріоритетну спрямованість як в економічній сфері, так і в науково-технічній. Реалізація курсу на євроінтеграцію передбачає поглиблення вивчення досвіду провідних і східноєвропейських країн ЄС щодо пристосування до нових проявів у СОТ під впливом глобалізації. Зазначимо ті чинники, які, як показує досвід формування продовольчого ринку в старих і нових країнах Європейського Союзу, найбільш суттєво впливають на характер причинно-наслідкових зв'язків між:

- довгостроковою державною політикою у сфері регулювання продовольчого ринку на основі сформованої структури імпорту / експорту продовольчої сировини протягом усього історичного періоду;

- спільністю й схожістю технологічної політики у вирощуванні основних сільськогосподарських культур і розведенні одних і самих або близьких порід тварин і птиці, оскільки районовані в Україні сорти зернових, технічних та інших культур, як і породи тварин та птиці, еволюційно формувалися при сильному впливі аграрного сектору розвинутих країн Європи;

- схожістю й географічною близькістю погодно-кліматичних умов, які зумовили вироблення системи заходів державного страхування сільськогосподарських виробників на випадки посухи, повеней та інших некерованих природних явищ, що має істотне значення для стабілізації продовольчого ринку [51].

Серед інших чинників, що визначають орієнтацію продовольчого ринку України на досвід Європейського Союзу в межах СОТ, зазначимо близькість до транспортної інфраструктури Європи й Азії, де глобалізація набуває нових форм не лише руху товарів, а й співпраці в усіх сферах міждержавної діяльності. Перш за все, це стосується екологічної, інформаційної, історико-культурної та релігійно-етнічної сфер довготривалого, багатостороннього, міждержавного співробітництва. Дещо спрощено можна стверджувати, що європейський економічний простір зі своїми правилами формування та регулювання продовольчого ринку є частиною світового, тобто глобального продовольчого ринку. У цьому контексті, як нам видається, досвід розвинених країн ЄС щодо формування продовольчого ринку в межах довгострокової макроекономічної політики є найбільш цікавим у двох вимірах [51].

У першому – глобальному – вимірі європейський продовольчий ринок є частиною глобального ринку, в якому знаходять відображення всі ті нові процеси, які Україна рано чи пізно відчуває на собі.

У другому – європейському – макроекономіка будь-якої з великих європейських країн ЄС під впливом правил СОТ, що відображають новий прояв глобалізації, є загальним економічним середовищем для будь-якої окремо взятої країни, зокрема України.

Такий підхід передбачає більш детальний розгляд досвіду державної довгострокової політики в аграрному секторі ФРН після приєднання до неї колишньої НДР. У самій Німеччині прийнято виділяти старі й нові землі (нові – землі Східної (нинішньої) Німеччини, які приєдналися зовсім недавно).

У базових документах Європейського Союзу, зокрема, в ст. 33 Договору про його створення, наголошено, що стратегічними цілями загальної політики в аграрній сфері є:

– підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресу, раціоналізації сільськогосподарського

виробництва й оптимального використання факторів виробництва, особливо робочої сили, для збільшення всіх видів продовольчої сировини;

– зростання доходів сільського населення шляхом підвищення для них у розрахунку на душу населення й забезпечення рівня життя, який можна порівняти з міським;

– стабілізація продовольчого ринку в усіх країнах Європейського Союзу з метою забезпечення соціальної стабільності, що не допускає появи соціальних конфліктів на основі неповного задоволення в продовольстві населення;

– забезпечення продовольчої безпеки кожної з країн ЄС для реалізації довгострокових програм у сферах екології, охорони здоров'я, освіти й оборони [78].

Висновки до розділу 1

У розділі досліджено теоретико-методичний апарат економічних процесів національної економіки як ринковий механізм продовольчого ринку, що зумовлює основні заходи його регулювання, які сприяють підвищенню потенціалу результату від економічних процесів. Надано визначення таких термінів, як: «ринок», «прибуток», «продовольча безпека», «глобалізація», «державне регулювання аграрного сектору економіки». Окреслено питання щодо рівня втручання в економічні процеси продовольчого ринку, пошук вибору між адміністративними заходами та саморегулювання.

Обґрунтовано складові розвитку продовольчого ринку, які полягають у прийнятті оптимальних рішень, що є суспільно-економічно важливими, а також розкрито понятійно-категоріальний апарат складових розвитку продовольчого ринку. Розглянуто процес формування ефективної системи державного регулювання аграрної сфери як один зі шляхів розвитку

продовольчого ринку на рівні національної економіки, наголошено на концептуальній та методологічній значущості системи державного регулювання аграрної сфери економіки, недостатності розвитку вітчизняної науки про теорію економічної діяльності держави.

Розвинуто понятійно-категорійний апарат «регулювання продовольчого ринку», що являє собою цілісність економічних і регуляторних процесів у межах продовольчого ринку, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів.

Охарактеризовано системи забезпечення продовольчої безпеки, що є вкрай важливим, оскільки без продуктів харчування, як найцінніших ресурсів нації, існування населення та країни неможливе. Продовольча безпека в країні залежить від її економічного, технологічного та соціального розвитку, від наявності необхідних природних, матеріальних і трудових ресурсів. Підтримано позицію білоруських учених, які вбачають у продовольчій безпеці захист населення від внутрішніх та зовнішніх загроз продовольчої безпеки. Запропоновано концептуальний підхід до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / авт. кол. М. Бетлій та ін.; за ред. О. М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. 496 с.
2. Алексеева Я. В. Заходи державного регулювання продовольчої безпеки. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С. 183–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpdu_2015_2_30 (дата звернення: 14.05.2016).

3. Андрусенко Г. О. Стратегія державного регулювання аграрної сфери АПК. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків, 2003. № 2. Ч. 2. С. 9–14.
4. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 184 с.
5. Білик Ю. Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні. *Формування та розвиток аграрного ринку*: зб. наук. пр. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2004. С. 177–189.
6. Борисов Е. Ф. Экономическая теория: учебник. Москва: Высшее образование, 2006. 391 с.
7. Глазьев С. Ю. Национальная политика экономического развития в условиях глобальных экономических сдвигов. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2008. № 1. С. 75–94.
8. Глібов Р. В. Ринок продовольчої продукції в Україні: державне управління та регулювання. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*: міжнар. зб. наук. пр. 2007. Вип. 3 (9). С. 57–64. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/72446/67905> (дата звернення: 12.09.2016).
9. Дейнеко Л. В., Купчак П. М. Державне регулювання виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах глобалізації. *Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання товарів в умовах інтеграційних процесів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Миколаїв, 2010. С. 3–7.
10. Дем'яненко С., Свіредська І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України. *Економіка України*. 2004. № 3. С. 72–79.
11. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика. Київ: Формат, 2008. 488 с.
12. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2000. 209 с.

13. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 246 с.
14. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2002. Т. 3. 952 с.
15. Економічна теорія : навч. посіб. / В. С. Костюк, А. М. Андрющенко, І. П. Борейко. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 282 с.
16. Економічна теорія: навч. посіб. / за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. 4-те вид., перероб. та доп. Київ: ННЦІАЕ, 2004. 560 с.
17. Економічна теорія: політекономія / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання-Прес, 2004. 615 с.
18. Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Сучасна економіка. Київ: Вища школа, 2005. 325 с.
19. Жигулева В. В. От плана к рынку: опыт работы КНР в области реформы системы ценообразования (1978–2005 гг.). Москва: Ин-т Дальнего Востока РАН, 2006. 224 с.
20. Забарна Ю. В. Понятійно-категорійна сутність глобальної продовольчої безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2013. Вип. 181 (4). С. 162–167.
21. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. допов. / авт. кол.: В. М. Трегобчук, Б. Й. Пасхавер, О. М. Бородіна та ін. ; за ред. В. М. Трегобчука, Б. Й. Пасхавера. Київ: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. 260 с.
22. Законодавчі акти на офіційному сайті Міністерства Аграрної Політики та Продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/2543>. (дата звернення: 15.12.2017).
23. Ильина З. М., Мирочицкая И. В. Рынки сельскохозяйственного сырья и продовольствия: учеб. пособ. Минск: БГЭУ, 2001. 226 с.

24. Кавецький І. Й. Методичні засади суспільно-географічного дослідження світових агропродовольчих ринків. *Український географічний журнал*. 1999. № 1. С. 27–31.
25. Ковалев Е. В. Мировая продовольственная проблема: новые аспекты. *Мировая экономика и международные отношения*. 2003. № 9. С. 53–59.
26. Коваленко Ю. С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні (аналітичний огляд і методичні аспекти формування). Київ: ІАЕ УААН, 2004. 32 с.
27. Колесов О. С. Теоретичні аспекти формування та розвитку продовольчих ринків. 2011. URL: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/472.pdf>. (дата звернення: 15.11.2016).
28. Комяков О. М. Державне регулювання перехідної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2000. 19 с.
29. Копелець О. О. Застосування елементів механізму регулювання розвитку сільського господарства в рамках систем державного і господарського управління. *Збірник наукових праць НАДУ при Президентіві України* / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во НАДУ, 2005. Вип. 2. С. 188–199.
30. Корецький М. Х. Державне регулювання ринкової економіки: монографія. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.
31. Крупка Ю. М. Аграрне право України: підручник. Київ: Університет «Україна», 2006. 160 с. URL: <http://books.br.com.ua/themes/7/22>. (дата звернення: 15.10.2017).
32. Крылов В. С. Государственное регулирование агропромышленного производства – объективное требование рыночной экономики. *Достижения науки и техники АПК*. 2002. № 4. С. 2–7.
33. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання. Харків: Вид-воХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. 320 с.

34. Ли Чунюй. Проблемы регулирования продовольственного рынка страны после вступления Китая в ВТО. *Ринкова трансформація економіки, стан, проблеми, перспективи*. Харків, 2010. Т. 2. С. 84–85.

35. Макконел К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2 т. Москва: Республика, 1992. Т. 1. 399 с.; Т. 2. 400 с.

36. Малік М. Й., Федієнко П. М., Орлатий М. К. Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств. Київ: ІАЕ УААН, 2000. 39 с.

37. Манжура О. В. Інтеграційні процеси у сільськогосподарській кооперації України. *Менеджер*. 2014. № 1 (67). С. 21–24.

38. Мельник М. І. Пріоритети розвитку інноваційних кластерів в харчовій промисловості України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»*; редкол.: В. С. Кравців (гол. ред.). Львів, 2016. Вип. 4 (120). С. 6–15.

39. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2004. № 11. С. 18–24.

40. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород: ІВА, 2005. 400 с.

41. Моисеев В. Е. Теория государственного регулирования сельского хозяйства. *Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность*. Москва: Энциклопедия российских деревень, 2005. С. 28.

42. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посіб. Київ: Академія, 2009. 640 с.

43. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. Т. 1. 616 с.

44. Мухина Е. Оценка эффективности государственной поддержки агропромышленного производства. *Экономист*. 2007. № 4. С. 89–93.
45. Овсієнко А. Державне регулювання розвитку аграрного сектору в Україні та світі: порівняльний аналіз. *Економічний вісник університету*. 2010. Вип. 14. С. 5–10.
46. Онєгіна В. М. Аграрна політика і сталий розвиток агросфери. *Вісник ХНВУ. Серія: Економічні науки*. 2011. № 7. С. 3–8.
47. Подмазко О. М. Національна економічна безпека: аналіз основних підходів. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. Т. 1. Вип. 2/2. С. 140–150.
48. Пухтаєвич Г. О., Постоєнко К. І. Продовольчий ринок України та його роль у продовольчій безпеці. *Економіка: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 57–70.
49. Росола У. В. Сучасний стан ринку сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2017. Вип. 2 (8). С. 46–51.
50. Рибалкін В. О. Економічна теорія. Ринкова система господарювання. URL: <http://www.library.if.ua/books/67.html> (дата звернення: 10.09.2017).
51. Рябченко К. М. Продовольча безпека як складова державної політики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2013. № 2. С. 96–99.
52. Рябченко К. Н. Регулирование современного продовольственного рынка Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2014. № 3. С. 127–129.
53. Саблук П. І. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практ. посіб. Київ: ІАЕ УААН, 2000. 558 с.

54. Сенишин О. С., Дзюбенко Н. О. Теоретичні засади дослідження продовольчого ринку. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2013. № 2. С. 164–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-evngu_2013_2_23 (дата звернення: 18.04.2016).
55. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. *Антология экономической классики*: в 2 т. Москва: Эконом, 1993. 476 с.
56. Страшинська Л. В., Данилишина Л. В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні: монографія / за ред. Б. М. Данилишина. Київ: Профі, 2008. 532 с.
57. Суперсон В. І. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах. *Економіка АПК*. 2008. № 12. С. 13–18.
58. Сухий П. О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 655: Географія. 144 с.
59. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. Москва: Экономика, 1989. 497 с.
60. Узун В. Я. Российская политика поддержки сельского хозяйства и необходимость ее корректировки после вступления в ВТО. *Вопросы экономики*. 2012. № 10. С. 132–149.
61. Українська економічна думка: хрестоматія / упоряд. С. М. Злупко. Київ: Знання, 2007. 694 с.
62. Ульянченко О. В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпеченості аграрної сфери ресурсами. *Агросвіт*. 2007. № 9. С. 4–8.
63. Урба С. І. Державне регулювання аграрного сектора економіки України: автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03. Львів, 2007. 20 с.
64. Уфінцева О. Ю. Мікроекономіка: курс лекцій. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2012. 172 с.
65. Федорук О. В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. № 4. С. 31–37.

66. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практ. посіб. / за ред. П. Т. Саблука. Київ: ІАЕ, 2000. 556 с.
67. Хейне П. Экономический образ мышления. Москва: Каталаксия, 1997. 704 с.
68. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники. *Економіка АПК*. 2003. № 6. С. 9–16.
69. Хуажева А. Ш. Векторы формирования модели механизма обеспечения устойчивого развития АПК. Москва: Изд-во МГОУ, 2004. 142 с.
70. Чапко І., Кобута І. Сучасна політика підтримки сільського господарства в Україні (аналіз та пропозиції). Київ: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2007. URL: http://www.un.org.ua/brc/ua_wdp_src/strategy_support_UKR_.pdf (дата звернення: 17.10.2017).
71. Черданцева І. Г., Клипач А. Я. детермінанти структури продовольчого ринку України. *Економічний форум*. 2017. № 2. С. 158–163.
72. Шпаар Д., Беме К. Реформа Общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ. *АПК: экономика, управление*. 2004. № 7. С. 67–76.
73. Шимановська-Діанич Л. М., Власенко В. А. Методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму управління розвитком систем споживчої кооперації України. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації*. 2007. Вип. 3 (25). С. 119–123.
74. Badiane O. National Food Security and Regional Integration in West Africa. [s. l.]: Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel, 1988.
75. Ballenger N. Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT / Ballenger N., Mabbs Zeno C.; National Center for Food and Agricultural Policy. [s. l.]: Discussion Paper Series no FAP9007.
76. Barraclough S. Food Security Trends and Prospects in Latin America / Barraclough S.; Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies. [s. l.]: University of Notre Dame.

77. FAO 1996. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action. URL: <http://www.fao.org/wfs/final> (date of request: 15.08.2017).

78. Gomes S. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. *Springer International Publishing*, 2017. Switzerland. 318 p.

79. Maslow A. A Theory of Human Motivation *Psychological Review* 50. 1943. P. 370–396.

80. Masters L. The global food crisis and the challenge of food security. Pretoria: Africa Institute of South Africa, 2008. 79 p.

81. Schanbacher W. D. The politics of food: the global conflict between food security and food sovereignty. Santa Barbara, Calif.: Praeger, 2010. 148 p.

82. Seed Barbara. Food security in Public Health and other government programs in British Columbia, Canada: A policy analysis. Unpublished Doctoral.

83. The World Bank : интернет портал [The World Bank Group, 2017]. URL: <http://www.worldbank.org>. (date of request: 25.12.2017).

84. USAID. What is Food Security?: интернет портал. [Official Guide to Government Information and Services, 2017]. URL: <https://www.usaid.gov/whatwedo/agricultureandfoodsecurity/increasingfoodsecuritythroughfeedfuture> (date of request: 12.12.2017).

РОЗДІЛ 2

ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Макроекономічний стан продовольчого ринку України як результат державної політики

Стан продовольчого ринку в Україні відображає соціально-економічну систему взаємодії попиту, ціни та пропозиції в умовах євроінтеграції. Зокрема, зміни відбуваються щодо організації виробництва, переробки та збуту продовольчих товарів з метою розвитку товаровиробників і забезпечення продовольчої безпеки. На сьогодні продовольчий ринок за структурою визначається продуктовим, територіальним та функціональним підходами. Сутністю продуктового підходу є диференціація на елементи окремих галузей продовольчого ринку (м'ясної, молочної, зернової, олійної, овочевої тощо). Функціональний підхід полягає у виконанні певного переліку завдань для кожної з галузей продовольчого ринку, таких, наприклад, як зберігання, переробка, транспортування тощо. Територіальний підхід – це результат поділу праці в межах адміністративно-територіальних утворень та регіональної спеціалізації. Ця структура є, зокрема, актуальною внаслідок євроінтеграційних процесів, однак вони є неоднаковими в різних регіонах України, і ця обставина суттєво впливає на рівень продуктивності аграрного виробництва як частини продовольчого ринку [29].

Важливим етапом розвитку продовольчого ринку є визначення заходів, якими в агропромисловому секторі користуються інтенсивний та екстенсивний підходи, і їх співвідношення. Ці підходи як складові економічних процесів продовольчого ринку в Україні варто розглядати як розвиток науково-технічного комплексу – виробництва засобів виробництва

(вся сільськогосподарська техніка, засоби технічного обслуговування, ремонтна й сервісна база). До інших важливих елементів продовольчого ринку варто зарахувати менталітет, трудову мотивацію, галузеву спеціалізацію, національні особливості переробки сировини в готову продукцію.

Значна частина техніки в аграрному секторі є імпортною, що негативно впливає на ціну продовольчих товарів і конкурентоспроможність національного товаровиробника на продовольчому ринку України. Макроекономічними наслідками використання імпортої техніки для аграрного сектору України як одного з базисів функціонування продовольчого ринку України є таке:

– зростання безробіття через нерозвинене машинобудування у власній країні, включаючи незатребуваність інженерно-технічних кадрів, наприклад, попит на випускників технічних факультетів різко знизився;

– імпортна техніка завжди була й буде дорожчою, що призводить до значного зростання собівартості всіх видів продовольчої сировини;

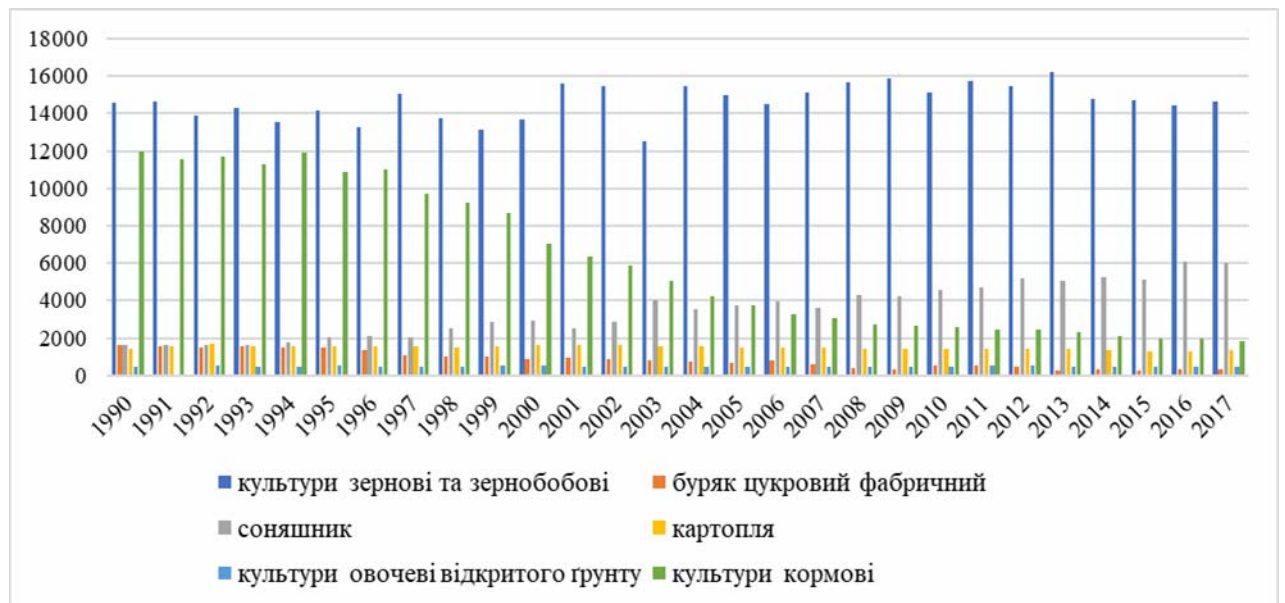
– орієнтація тваринництва, овочівництва, садівництва та інших трудомістких галузей на дрібнотоварне виробництво замість функціонування великих спеціалізованих підприємств, що знижує конкурентоспроможність готових продовольчих товарів в Україні при одночасному зменшенні рівня заробітної плати в аграрному секторі.

Наведемо офіційні дані Державної служби статистики України щодо поточного стану різних напрямів аграрного сектору України як ключових в отриманні сировини на продовольчий ринок [14]:

- 1) посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га;
- 2) виробництво сільськогосподарських культур, тис. т;
- 3) урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі збирання;
- 4) кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів;
- 5) виробництво основних видів продукції тваринництва.

Для аналізу щодо посівних площ сільськогосподарських культур у 1990–2017 рр. взято статистичні дані стосовно культур зернових та

зернобобових, соняшнику, буряку цукровий фабричний, картоплі, культур овочевих відкритого ґрунту, культур кормових (рис. 2.1). Протягом 27 років посівні площі культури зернових та зернобобових змінювалися, але не так сильно, як інші сільськогосподарські культури, зокрема: 1990 р. – 14 583 тис. га; 1995 р. – 14 152 тис. га; 2000 р. – 13 646 тис. га; 2005 р. – 15 005 тис. га; 2010 р. – 15 090 тис. га; 2015 р. – 14 739 тис. га; 2017 р. – 14 624 тис. га.

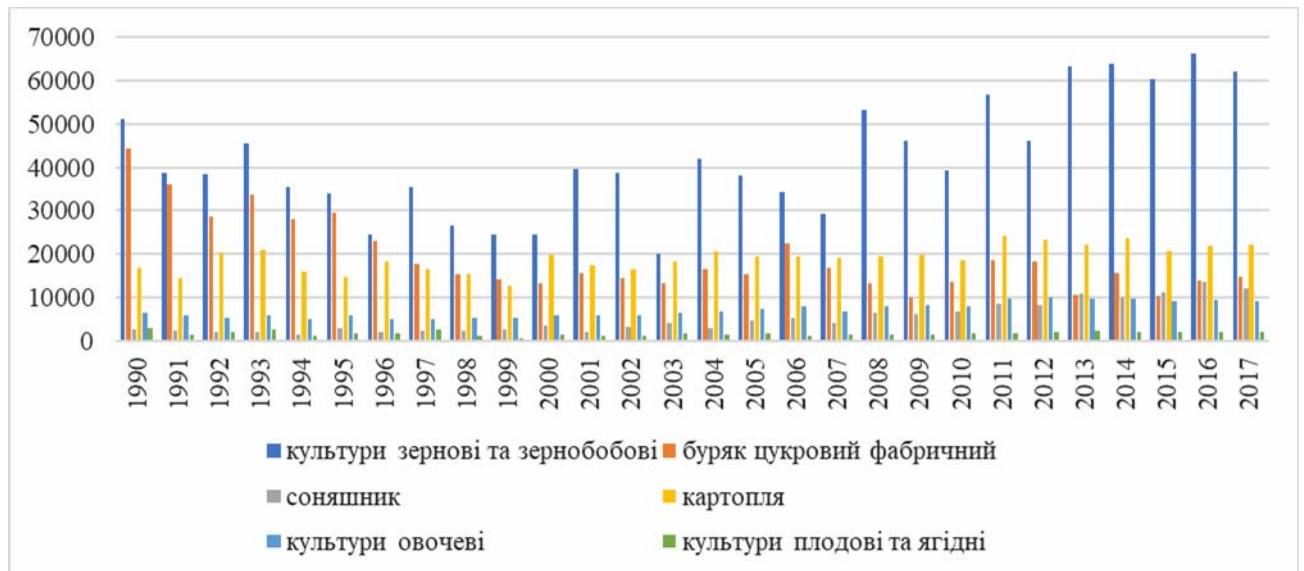
¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, 2014–2017 рр.

Рис. 2.1. Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га [14]

Відчутно змінилися показники культур кормових: 1990 р. – 11 999 тис. га; 1995 р. – 10 898 тис. га; 2000 р. – 7063 тис. га; 2005 р. – 3738 тис. га; 2010 р. – 2599 тис. га; 2015 р. – 1990 тис. га; 2017 р. – 1858 тис. га. Варто підкреслити зростання посівних площ соняшника майже в 4 рази: 1990 р. – 1636 тис. га; 1995 р. – 2020 тис. га; 2000 р. – 2943 тис. га; 2005 р. – 3743 тис. га; 2010 р. – 4572 тис. га; 2015 р. – 5105 тис. га; 2017 р. – 6034 тис. га. Майже на тому самому рівні залишилися картопля (1990 р. – 1429 тис. га; 1995 р. – 1532 тис. га; 2000 р. – 1629 тис. га; 2005 р. – 1514 тис. га; 2010 р. – 1408 тис. га; 2015 р. – 1291 тис. га; 2017 р. – 1323 тис. га) і культури овочеві

відкритого ґрунту (1990 р. – 456 тис. га; 1995 р. – 503 тис. га; 2000 р. – 538 тис. га; 2005 р. – 465 тис. га; 2010 р. – 462 тис. га; 2015 р. – 440 тис. га; 2017 р. – 439 тис. га).

На наступному графіку (рис. 2.2) відображено виробництво сільськогосподарських культур, таких як: культури зернові та зернобобові, буряк цукровий фабричний, соняшник, картопля, культури плодови та ягідні.

¹ У масі після дробки соняшник.

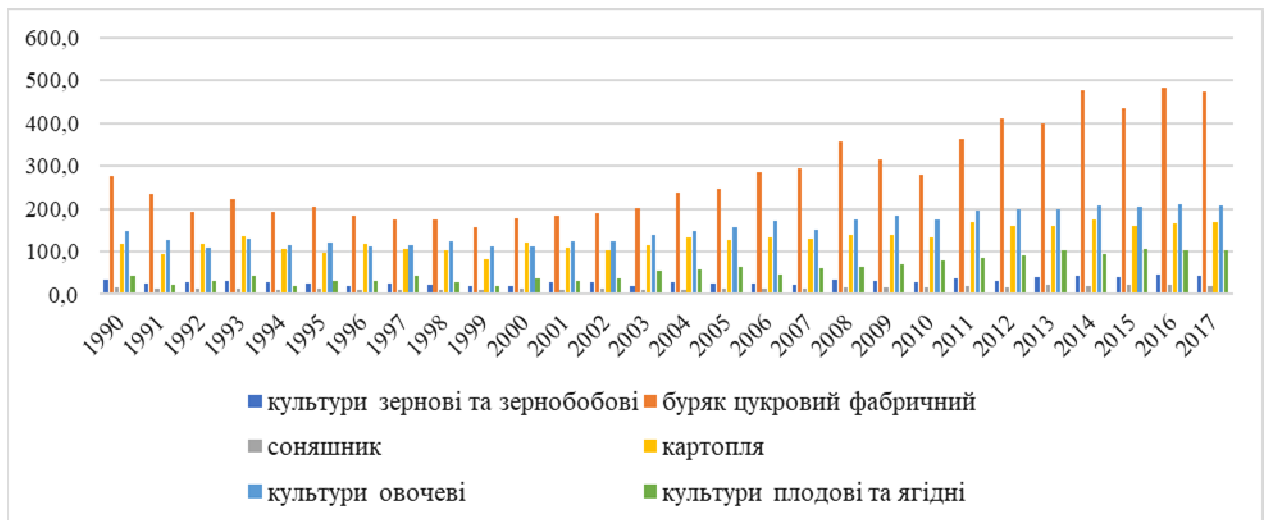
² Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, 2014–2017 рр.

Рис. 2.2. Виробництво сільськогосподарських культур, тис. т [14]

За виробництвом сільськогосподарських культур у 1990–2017 рр. найбільші показники мали зернові та зернобобові (1990 р. – 51009 тис. т; 1995 р. – 33930 тис. т; 2000 р. – 24 459 тис. т; 2005 р. – 38 016 тис. т; 2010 р. – 39271 тис. т; 2015 р. – 60126 тис. т; 2017 р. – 61917 тис. т), зниження продемонструвало виробництво буряку цукрового фабричного (1990 р. – 44 264 тис. т; 1995 р. – 29 650 тис. т; 2000 р. – 13 199 тис. т; 2005 р. – 15468 тис. т; 2010 р. – 13 749 тис. т; 2015 рік – 10 331 тис. т; 2017 р. – 14 882 тис. т). Також варто відзначити зростання за показниками виробництва сільськогосподарських культур: соняшник (1990 р. – 2571 тис. т; 1995 р. – 2860 тис. т; 2000 р. – 3457 тис. т; 2005 р. – 4706 тис. т; 2010 р. – 6772 тис. т; 2015 р. – 11 181 тис. т; 2017 р. – 12 236 тис. т); інші сільськогосподарські

культури, такі як картопля й культури овочеві, зросли майже на третину; культури плодові та ягідні залишилися майже на тому самому рівні (1990 р. – 2902 тис. т; 1995 р. – 1897 тис. т; 2000 р. – 1453 тис. т; 2005 р. – 1690 тис. т; 2010 р. – 1747 тис. т; 2015 р. – 2153 тис. т; 2017 р. – 2048 тис. т).

Графік на рис. 2.3 відображає ефективність діяльності щодо сільськогосподарських культур, таких як: буряк цукровий фабричний (1990 р. – 276 ц з 1 га площі збирання; 1995 р. – 205 ц з 1 га площі збирання; 2000 р. – 177 ц з 1 га площі збирання; 2005 р. – 248 ц з 1 га площі збирання; 2010 р. – 279 ц з 1 га площі збирання; 2015 р. – 436 ц з 1 га площі збирання; 2017 р. – 475 ц з 1 га площі збирання) і культури плодові та ягідні (1990 р. – 42,7 ц з 1 га площі збирання; 1995 р. – 29,8 ц з 1 га площі збирання; 2000 р. – 38,4 ц з 1 га площі збирання; 2005 р. – 63,7 ц з 1 га площі збирання; 2010 р. – 78,2 ц з 1 га площі збирання; 2015 р. – 104,5 ц з 1 га площі збирання; 2017 р. – 103,1 ц з 1 га площі збирання). Інші сільськогосподарські культури зросли майже на 25%, якщо порівнювати 2017 р. по відношенню до 1990 р.

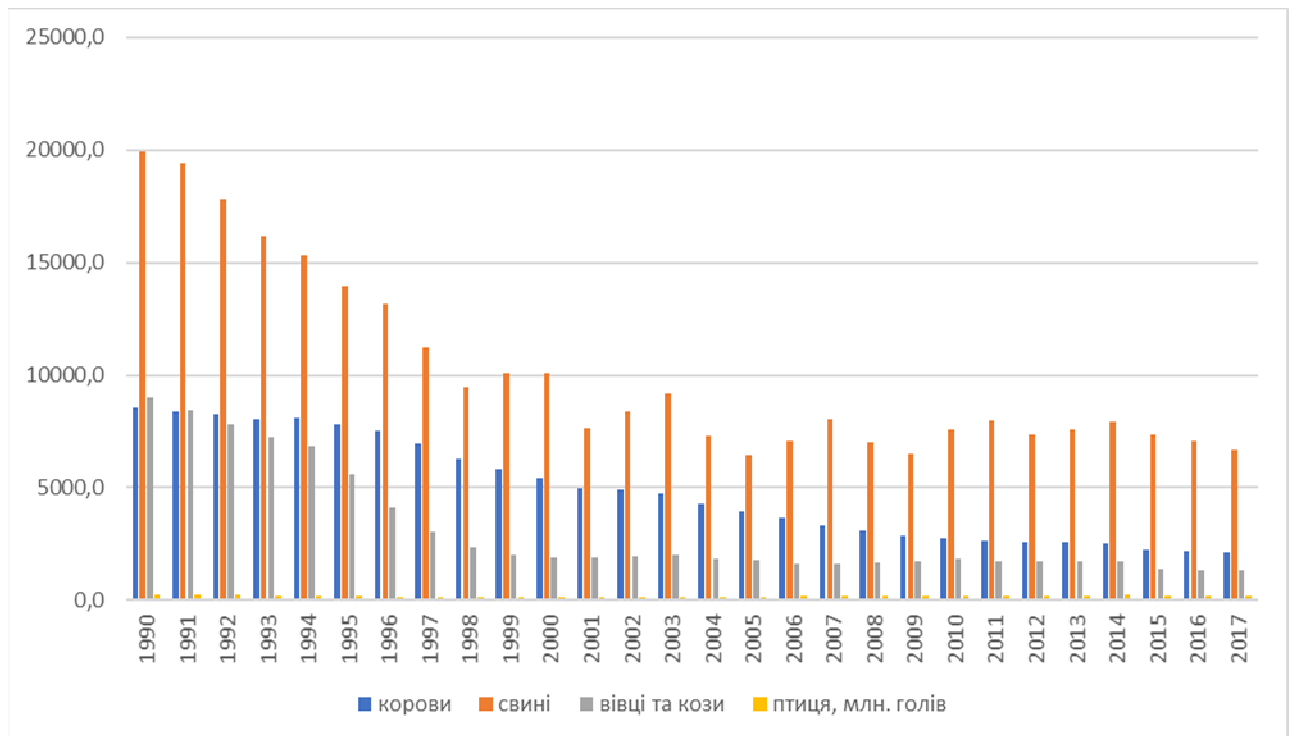
¹ У масі після доробки соняшник і культури зернові та зернобобові.

² З площі насаджень у плодоносному віці культури плодові та ягідні.

³ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, 2014–2017 рр.

Рис. 2.3. Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі збирання [14]

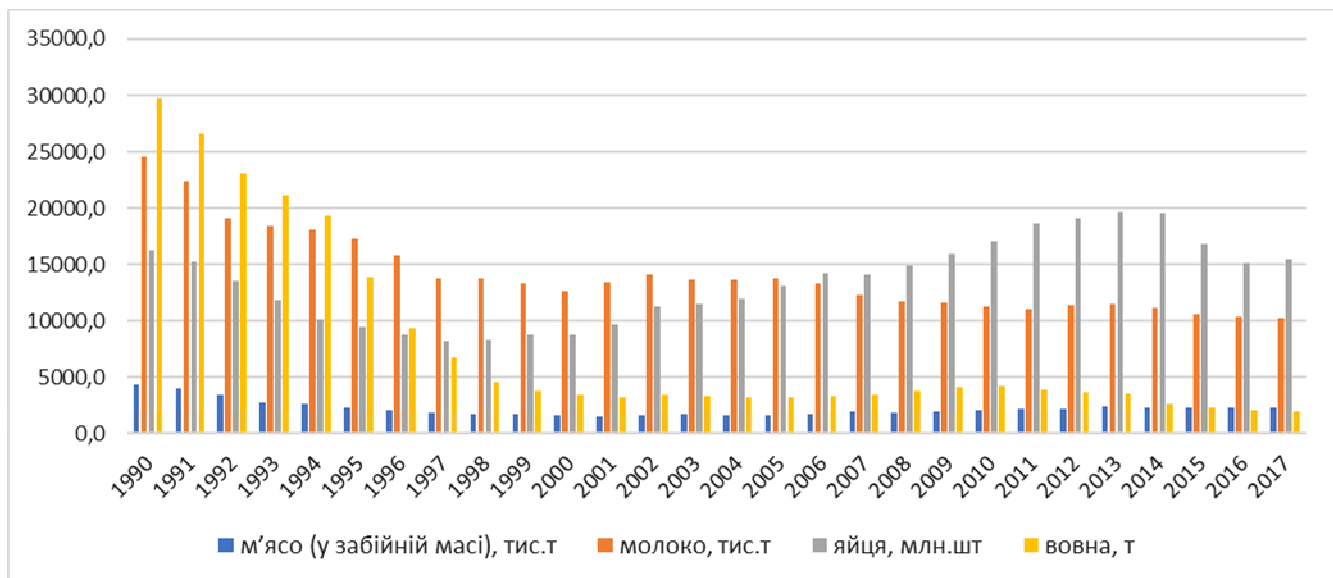
На відміну від сільськогосподарських культур, показники аграрного сектору в напрямі тваринництва (рис. 2.4) є незадовільними, зокрема щодо корів (1990 р. – 8527,6 тис. голів; 1995 р. – 7818,3 тис. голів; 2000 р. – 5431 тис. голів; 2005 р. – 3926 тис. голів; 2010 р. – 2736,5 тис. голів; 2015 р. – 2262,7 тис. голів; 2017 р. – 2108,9 тис. голів), свиней (1990 р. – 19 946,7 тис. голів; 1995 р. – 13 945,5 тис. голів; 2000 р. – 10072,9 тис. голів; 2005 р. – 6466,1 тис. голів; 2010 р. – 7576,6 тис. голів; 2015 р. – 7350,7 тис. голів; 2017 р. – 6669,1 тис. голів), овець та кіз (1990 р. – 9003,1 тис. голів; 1995 р. – 5574,5 тис. голів; 2000 р. – 1884,7 тис. голів; 2005 р. – 1754,5 тис. голів; 2010 р. – 1832,5 тис. голів; 2015 р. – 1371,1 тис. голів; 2017 р. – 1314,8 тис. голів). Але показник щодо птиці у 2017 р. майже досягнув рівня 1990 р. (1990 р. – 255,1 млн голів; 1995 р. – 164,9 млн голів; 2000 р. – 126,1 млн голів; 2005 р. – 152,8 млн голів; 2010 р. – 191,4 млн голів; 2015 р. – 213,3 млн голів; 2017 р. – 201,7 млн голів).

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Рис. 2.4. Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів [14]

На рис. 2.5 видно, наскільки неефективним є сільське господарство у виробництві м'яса (у забійній масі), молока, яєць, вовни. Статистичні дані свідчать про значне зниження виробництва молока (1990 р. – 24 508,3 тис. т, 1995 р. – 17 274,3 тис. т, 2000 р. – 12 657,9 тис. т, 2005 р. – 13 714,4 тис. т, 2010 р. – 11 248,5 тис. т, 2015 р. – 10 615,4 тис. т, 2017 р. – 10 280,5 тис. т). У 2017 р. виробництво вовни становить 1967 т по відношенню до 1990 р. – 29 804 т, тобто в 2017 р. в 15 разів менше, ніж у 1990 р., хоча це не продовольчий товар, однак статистичні свідчать про значне зменшення не лише самої вовни, а й м'яса баранини. Виробництво м'яса (у забійній масі) зменшилося в два рази: у 2017 р. – 2318,2 тис. т, у 1990 р. – 4357,8 тис. т. Статистичні дані свідчать, що тваринництво наразі є неактуальним як для бізнесу, так і для держави.

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, 2014–2017 рр.

Рис. 2.5. Виробництво основних видів продукції тваринництва [14]

У процесі дослідження стану продовольчого ринку України проведено класифікацію факторів впливу на продовольчий ринок України, що прямо та опосередковано діють на умови розвитку аграрного сектору за такими напрямками, як рослинництво, тваринництво, переробні комплекси (табл. 2.1).

Класифікація факторів впливу на продовольчий ринок України

№ з/п	Фактори	Характер впливу на умови виробництва продовольчої сировини
1. Об'єктивні чинники, які держава не регулює		
1.1.	Кліматичний (підземні вулкани, що генерують хвилі шторми, урагани, повені, затоплення материків)	Некеровані, непередбачувані зміни кліматичних (погодних) явищ: засухи, зливи, градобій, бурі, які спричиняють неврожаї, що загрожують продовольчій безпеці, соціальному напруженню в країні
1.2.	Інноваційні фактори науково-технічних революцій (за Т. Куном)	Зміна основних засобів виробництва в усіх галузях рослинництва й тваринництва на стадії виробництва продовольчої сировини: 1) використання парової машини, двигунів внутрішнього згоряння різних типів, що працюють на вуглеводневому паливі; 2) використання електродвигунів на енергії, виробленій на теплових, гідро- і атомних електростанціях
2. Фактори, керовані на рівні держави		
2.1.	Епохальні й інші інновації, які знижують собівартість продовольчої сировини при підвищенні якості готової продукції	Використовують основні засоби виробничого призначення (будівлі, споруди, машини, механізми, електродвигуни тощо)
2.2.	Інвестиції в людський капітал	Кваліфікація робочої сили, мотивація праці, обсяги з виробництва сировини й підготовка продовольчих товарів, що формують диференційований попит на продовольчому ринку
2.3.	Інтенсифікація виробництва без переходу до нових технологічних укладів	Використання факторів інтенсивного ведення галузей рослинництва, тваринництва з орієнтацією товаровиробника на рентабельність реалізації, захист навколишнього середовища, збереження природного середовища

На підставі вищевикладеного запропоновано подати сукупність чинників і умов функціонування продовольчого ринку в нашій країні після вступу до СОТ і зниження регуляторного впливу держави на процеси ціноутворення у формі тривимірної структурно-логічної моделі (рис. 2.6). Наукова новизна цієї моделі полягає в різномірних складових, що являють собою відокремлену функціональну частину всієї сукупності факторів і умов функціонування продовольчого ринку в Україні.

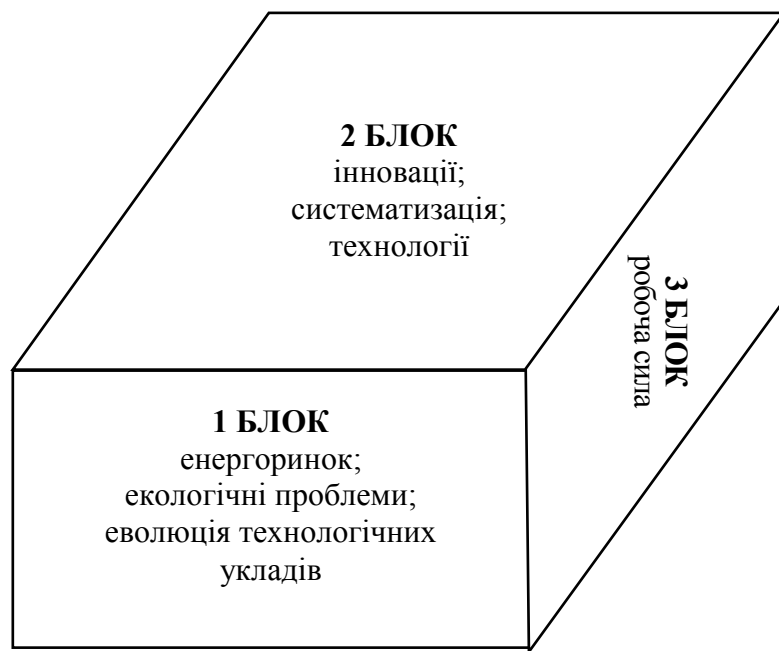

Рис. 2.6. Тривимірна структурно-логічна модель функціонування продовольчого ринку (*авторська розробка*)

Перша площина являє собою базисний рівень, до якого можна включити енергоринок; екологічні проблеми (грунту, повітря); еволюцію технологічних укладів на основі науково-технічних революцій.

Другий блок – технологічний рівень за базовими галузями виробництва продовольчої сировини, що включає систему машин і механізмів, які визначають технологію виробництва; двигуни внутрішнього згорання, електричні двигуни, інші перетворювачі енергії; інноваційні фактори відповідно до базового технологічного укладу виробництва.

Третій блок – це робоча сила, яка включає в себе забезпеченість сфер виробництва сировини, переробки, зберігання, транспортування та реалізації; кваліфікацію робочої сили, мотивацію її праці, неформальні ознаки, що впливають на продуктивність праці та якість продукції.

У ході дослідження проведено кластерний аналіз та сформовано кластери продовольчих товарів за роздрібним товарообігом у 2005–2017 рр. [14]. Метою кластерного аналізу (рис. 2.7, табл. 2.2) стало визначення кластерів за спільною ознакою товарообігу для формування в подальшому дієвих механізмів та моделей реалізації державного регулювання, зокрема

виявлено, які продовольчі товари є найбільш затребуваними споживачем та які стоять першими на черзі щодо впровадження інновацій для задоволення потреб населення, що зростають.

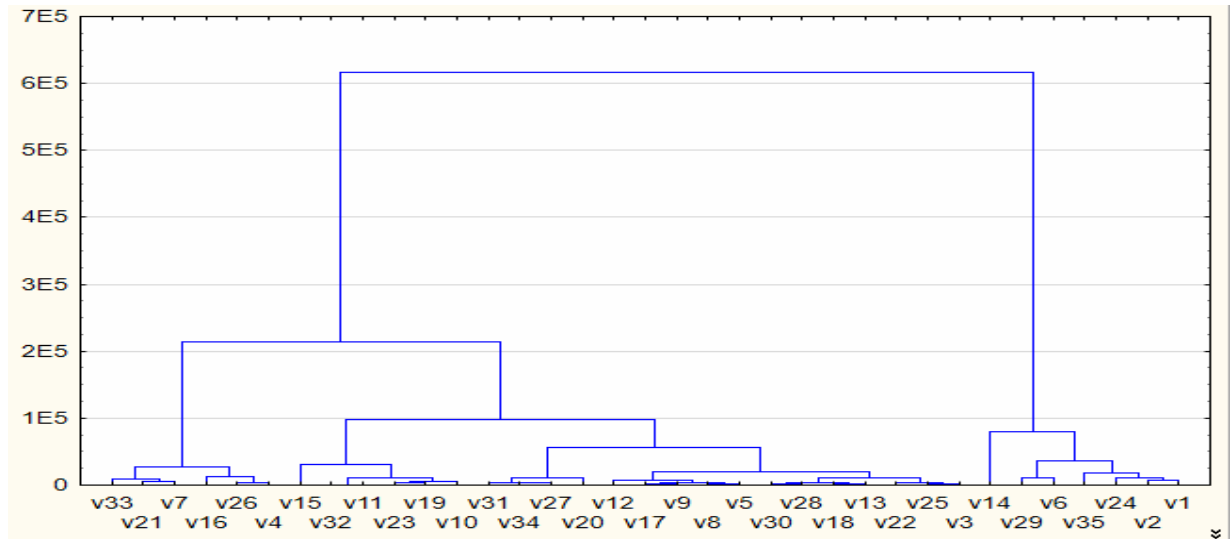

Рис. 2.7. Кластеризація товарної структури роздрібного товарообігу на продовольчому ринку в Україні у 2005–2017 рр. (побудовано автором)

Таблиця 2.2

Кількість кластерів щодо товарної структури роздрібного товарообігу продовольчого ринку України у 2005–2017 рр.

№ кластеру	Найменування товарів
1	V33 – Напої безалкогольні; V21 – Свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи; V7 – Сир сичужний, плавлений та кисломолочний; V26 – Вина; V16 – Вироби хлібобулочні (крім кондитерських); V4 – Риба і морепродукти харчові
2	V15 – Борошно; V32 – Сіль; V11 – Жири тваринні харчові; V23 – Консерви фруктово-ягідні; V19 – Картопля; V10 – Маргарин
3	V31 – Кава; V34 – Води мінеральні; V27 – Коньяк; V20 – Свіжі овочі
4	V12 – Яйця; V17 – Крупи; V9 – Олії рослинні; V8 – Масло вершкове; V5 – Консерви, готові продукти рибні
5	V30 – Чай; V28 – Вина ігристі (шампанське); V18 – Вироби макаронні; V13 – Цукор; V22 – Консерви овочеві; V25 – Напої слабоалкогольні; V3 – Консерви, готові продукти м'ясні
6	V14 – Вироби кондитерські + морозиво; V29 – Пиво; V6 – Молоко та продукти молочні; V3 – Інші продовольчі товари; V24 – Горілка та вироби лікєро-горілчані; V2 – М'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби; V1 – М'ясо та птиця свіжі та заморожені

Трансформація економічних процесів за останні десятиліття призвела до того, що розвиток продовольчого ринку є нестабільним та залежним від

національних і міжнародних економічних процесів. Незважаючи на значні потенційні можливості й вигоди, деякі аспекти цього процесу, насамперед, формування продовольчої безпеки та таких її складових, як забезпечення стабільності й незалежності національного продовольчого ринку, є вкрай необхідними. Тому запропонована модель функціонування ринку (рис. 2.8) є одним з можливих кроків до врегулювання економічних відносин на продовольчому ринку України.

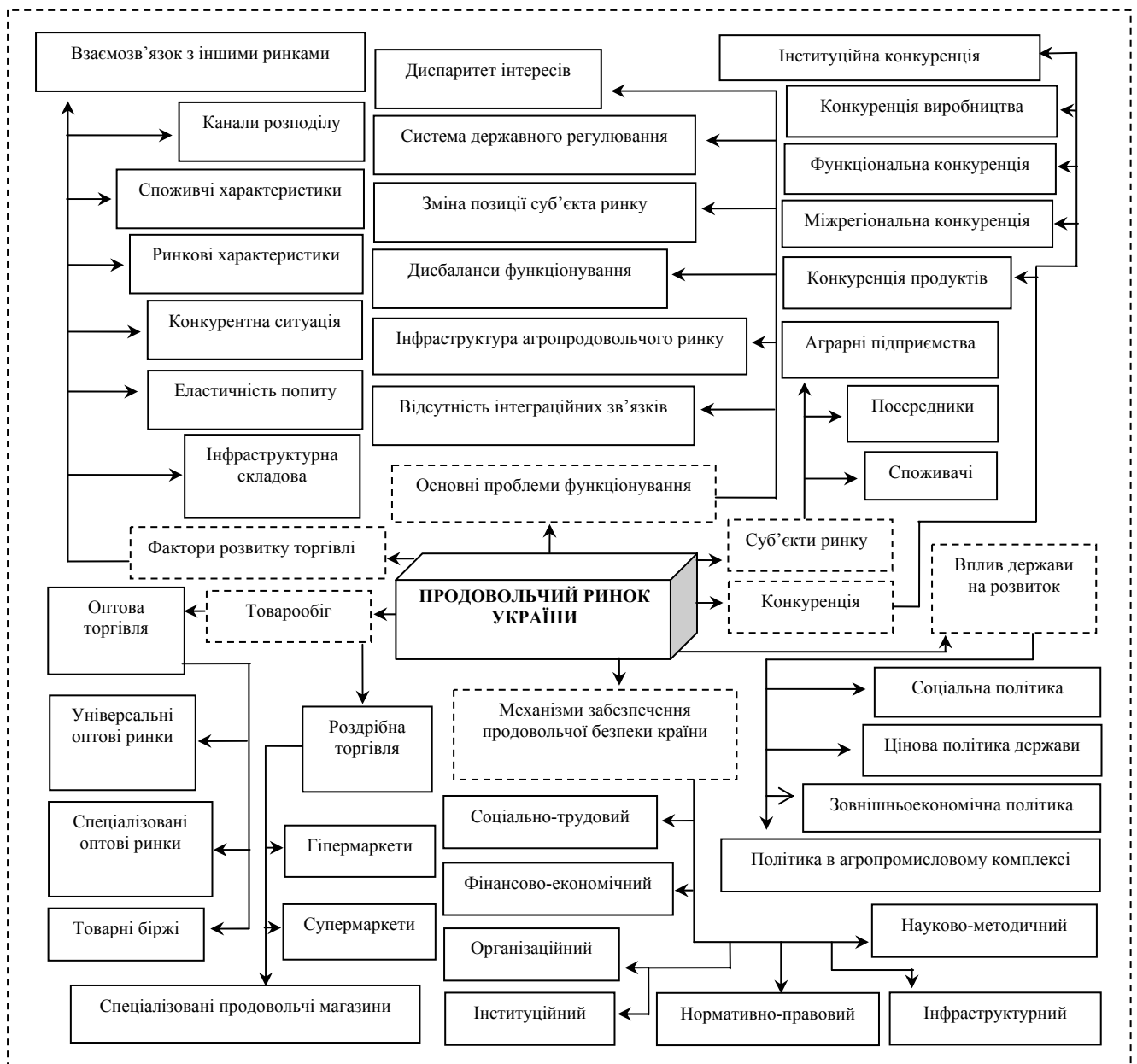

Рис. 2.8. Модель функціонування продовольчого ринку України
(удосконалено автором)

Для продовольчого ринку України характерна залежність від поточної ситуації в країні та світових тенденцій. Однак при визначенні потенційних можливостей і вигод в економічних процесах продовольчого ринку та його державному регулюванні варто приділити увагу, передусім, конкурентоспроможності продовольчих товарів національних товаровиробників, якості товарів, забезпеченню продовольчої безпеки та диференціації державних заходів щодо конкуренції залежно від її масштабів.

Запропонована модель функціонування продовольчого ринку України включає такі компоненти, що є основними в економічних процесах продовольчого ринку: товарообіг, фактори розвитку торгівлі, роздрібна торгівля, механізми забезпечення продовольчої безпеки країни, вплив на розвиток держави, основні проблеми функціонування, суб'єкти ринку, конкуренція.

Основним завданням запропонованої моделі функціонування продовольчого ринку стало визначення шляхів реалізації державної політики та відображення загального бачення поточного функціонування продовольчого ринку України.

До механізмів забезпечення продовольчої безпеки країни варто зарахувати нормативно-правовий, науково-методичний, інфраструктурний, інституційний, соціально-трудоий, фінансово-економічний, організаційний. Основою державної політики є такі заходи: цінова політика, зовнішньоекономічна політика, політика в агропромисловому комплексі, соціальна політика. Основні види конкуренції: інституційна, виробнича, функціональна, міжрегіональна, продуктова. Товарообіг на продовольчому ринку представлений оптовою та роздрібною торгівлею. Факторами розвитку продовольчої торгівлі є еластичність попиту, інфраструктурна складова, ринкові та споживчі характеристики, канали розподілу, а також взаємозв'язок з іншими ринками. Державна політика має вирішити такі проблеми: відсутність інтеграційних зв'язків, нефункціональна інфраструктура агропродовольчого ринку, дисбаланси функціонування, зміна

позиції суб'єкта ринку, недосконала система державного регулювання, диспаритет інтересів.

У процесі дослідження продовольчого ринку особливого значення набувають потреби населення України в продовольчих товарах тваринного та рослинного походження за фізіологічно обґрунтованими нормами, тому було представлено обсяги споживання продуктів харчування в домогосподарствах за місяць у середньому (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Споживання продуктів харчування в домогосподарствах
за місяць у середньому [14]¹**

Продукти харчування	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²	2016 ²	2017 ²
М'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,1	5,0	5,1	4,9	4,6	4,7	4,7
Молоко і молочні продукти, кг	19,2	19,1	19,6	20,3	20,3	19,8	19,6	19,3
Яйця, шт.	20	20	20	20	20	19	19	20
Риба і рибопродукти, кг	1,8	1,7	1,7	1,8	1,6	1,2	1,2	1,3
Цукор, кг	3,0	3,2	3,1	3,0	3,0	2,8	2,7	2,8
Олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5
Картопля, кг	7,7	7,9	7,8	7,1	6,9	6,6	6,7	6,4
Овочі та баштанні, кг	9,5	9,9	10,1	9,4	9,0	8,8	9,2	8,5
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	3,7	4,1	3,7	3,1	3,3	3,7
Хліб і хлібні продукти, кг	9,3	9,2	9,1	9,0	9,0	8,5	8,3	8,4

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК та м. Севастополя.

² Без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

У процесі дослідження трансформаційних процесів продовольчого ринку України з урахуванням зростання ролі внутрішніх і зовнішніх чинників розглянуто ринок молока як одного з основних товарів продовольчого ринку України. Він істотно відрізняється від ринків хлібобулочної продукції, овочів, фруктів і ринків м'яса, тому його особливості варто аналізувати в макроекономічному розрізі (поголів'я корів, кормова база тваринництва, переробка молока й доставка готової продукції

до споживачів). Для більш повного розуміння ситуації на продовольчому ринку варто навести його баланси (табл. 2.4). На особливу увагу заслуговують молоко та молочні продукти, що є одними з ключових товарів домогосподарств.

Таблиця 2.4

Баланси продовольчого ринку, тис. тонн¹

Вид продукції	Баланси	Роки							
		2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
М'ясо та м'ясопродукти	Виробництво	1663	1597	2059	2389	2360	2323	2324	2318
	Імпорт	38	325	378	332	201	158	182	233
	Експорт	163	82	48	182	218	245	303	351
	Фонд споживання	1611	1844	2384	2550	2325	2179	2195	2195
Молоко та молочні продукти	Виробництво	12658	13714	11249	11488	11133	10615	10382	10281
	Імпорт	50	112	273	548	357	78	105	132
	Експорт	1100	1901	956	769	527	464	434	835
	Фонд споживання	9789	10625	9470	10050	9581	8995	8942	8496
Зернові і зернобобові культури	Виробництво	24459	38016	39217	63051	63859	60126	66088	61917
	Імпорт	1010	226	175	242	263	190	240	255
	Експорт	1330	12650	14239	27836	33423	38338	41451	42499
	Фонд споживання	7748	7750	6808	6578	3224	5897	5745	5655
Овочі	Виробництво	6195	7606	8873	10668	10323	9792	9998	9721
	Імпорт	29	100	311	237	225	95	136	129
	Експорт	30	150	335	379	294	212	224	444
	Фонд споживання	5002	5663	6581	7431	7019	6890	6984	6783
Цукор	Виробництво	–	2139	1805	1263	2053	1459	2021	2043
	Імпорт ²	–	177	90	11	7	4	5	7
	Експорт	–	154	65	163	40	153	505	617
	Фонд споживання	–	1795	1704	1686	1559	1528	1420	1290
Олія	Виробництво	–	1437	3101	3712	4926	4581	5409	6277
	Імпорт	–	264	319	296	223	160	219	239
	Експорт	–	900	2850	3353	4578	4253	5104	5988
	Фонд споживання	–	635	680	604	561	525	497	496

¹ Дані Державної служби статистики України.

² Без урахування імпортової цукрової сировини, що використана для виробництва цукру.

Варто зауважити, що експортна політика країни сконцентрована на експорті сільськогосподарської продукції, це є ознакою сировинної аграрної системи, що спрямована на пріоритетне повне самозабезпечення

продовольством за фізіологічними нормами річного споживання, з орієнтацією на комерційну вигоду власників вирощеного врожаю. При цьому частка експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у вартісному вираженні є сировинною.

На наш погляд, без урахування будь-якої складової функціонування продовольчого ринку неможливо цілком зрозуміти процеси, які визначають цінову доступність для населення основних продовольчих товарів. У процесі зближення нормативно-правової бази нашої країни згідно з вимогами СОТ кожна із цих складових буде конкретизуватись, тому на нинішньому етапі вдосконалення системи державного регулювання макроекономічних процесів запропонована тривимірна модель має риси концептуального характеру. Однією з негативних тенденцій є підвищення цін на продовольчі товари, наприклад, за даними ФАО, ціни у 2014 р. по відношенню до 2009 р. зросли на 172,4% (на цукор – 334,0%, олію й жири – 169,3%, зернові – 171,1%, молоко – 215,6%, м'ясо – 120,1%), у грудні 2012 р. – до 214,7%, при цьому індекс цін на цукор становив 398,4%, олію й жири – 263,0, зернові – 237,6, молоко – 208,4, м'ясо – 142,2%. Продовольчий ринок України є залежним від світових цін, тому зростання цін на продовольчі товари для України є неминучими.

Основними з факторами впливу на ціни стали:

1. Збільшення чисельності людей на Землі, зокрема у 2014 р. вона досягла 7 млрд осіб. Основними регіонами народжуваності є країни Азії, Латинської Америки та Африки [3].

2. Зменшення посівних площ для вирощування сільськогосподарських культур. Основними країнами є США (185 млн га), Індія (160 млн га), РФ (134 млн га), Китай (95 млн га), Канада (46 млн га), Казахстан (36 млн га) та Україна (32 млн га) [4].

3. Погіршення природних умов унаслідок забруднення, стихійних лих, наприклад, повідомлення про низькі врожаї пшениці в Україні, Казахстані та Канаді у 2012 р. призвели до стрімкого зростання цін на цей вид продукції.

4. Збільшення посівних площ під зернові для вироблення біопалива, наприклад, уряд США надає значні субсидії своїм фермерським і сільськогосподарським компаніям для вирощування пшениці, кукурудзи, ріпаку. Ця тенденція спостерігається в країнах ЄС, де передбачено відведення від 4 до 13% посівних площ для біопалива згідно з Директивою 2003/30/ЄС [5].

5. Значне збільшення споживання продовольчих товарів у таких країнах світу, як Китай та Індія, унаслідок стрімкого зростання економік цих країн.

6. Політична нестабільність у країнах Північної Африки та Латинської Америки, які є постачальниками нафти, що може спричинити значне підвищення цін на нафту.

7. Бюджетний дефіцит деяких країн Європи (Греція, Португалія, Іспанія), що провокує вкладення спекулятивних ресурсів у продовольство, попит на яке прогнозовано збільшуватиметься [53].

Зазначимо основні причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів продовольчого ринку в Україні на глобальному рівні при збереженні нинішньої ситуації, де основними аспектами впливу на собівартість продовольчої сировини як рослинного, так і тваринного походження залишатимуться такі:

1. Для всіх галузей м'ясо-молочного тваринництва, усіх видів кормів власного виробництва, незалежно від місця й характеру переробки зернових компонентів у готові комбікорми, ключовим у вартісному аналізі залишатиметься собівартість вирощеного зерна.

2. Екологічні аспекти, сформовані в межах глобальних міжнародних організацій, зокрема ООН, будуть змушувати будь-яку окремо взятую країну, у тому числі Україну, дотримуватися при використанні всіх засобів хімічного захисту рослин і тварин технологій, що практично означає неможливість на рівні країн впливати на ціну продукції транснаціональних хімічних компаній.

До ключових чинників, що формують баланс між споживанням продовольчих ресурсів і можливістю виробляти продовольчу сировину, належать такі:

- 1) машинне виробництво значно здешевлює продовольчі товари, знижуючи ціну на товари завдяки економії на трудових ресурсах;
- 2) демографічна ситуація в країні відіграє роль як у попиті, так і пропозиції;
- 3) підвищені податки держави на виробників продовольчої сировини знижують економічну мотивацію залучати більшу кількість суб'єктів до аграрного сектору, щоб збільшувати виробництво сировини для продовольчого ринку.

2.2. Основні критерії результативності державної політики щодо продовольчого ринку України

Формування продовольчого ринку України з урахуванням зростання ролі чинників глобалізації передбачає поглиблення досліджень щодо формування ринків основних видів продукції. Так, ринок незбираного молока, що виробляють сільськогосподарські підприємства різних типів, істотно відрізняється від ринків хлібобулочної продукції, овочів, фруктів і м'яса. Ці відмінності зумовлюють потребу у вивченні тих сегментів ринку, які вже мають прояви вільної конкуренції без будь-якого впливу державного регулювання. Ринок продукції з незбираного молока в цьому контексті є типовим зразком [1; 29].

Ринку основних видів продукції тваринництва присвячено багато праць українських учених. Нашу увагу привернули ті, в яких проблему ринку молока розглянуто в широкому макроекономічному плані (поголів'я корів, кормову базу тваринництва, переробку молока й доставку готової продукції

до споживачів). В умовах зростання цін на готову молочну продукцію з урахуванням високої інфляції й низького платоспроможного попиту населення питання споживання молока та молочних продуктів з урахуванням норм споживання набуває підвищеної актуальності.

Формування продовольчого ринку України з урахуванням зростання ролі зовнішніх чинників національної економіки передбачає поглиблення досліджень щодо формування ринків основних видів продукції.

При розгляді будь-якої гіпотетичної поведінки товаровиробника під впливом попиту на його товарну продукцію в реальній практиці продовольчого ринку будь-якої окремо взятої країни, зокрема України, завжди виділяють як мінімум дві групи чинників.

До першої групи входять такі:

– ступінь досконалості технології товаровиробника порівняно зі світовими й державними лідерами; перевіряють за якістю продукції й ціною порівняно із середньою усталеною в конкретному регіоні України в конкретний період;

– сезон року й температурний режим, що істотно впливають на мінливий попит, який відчуває ринок цільної молочної продукції, свіжого м'яса, свіжої риби, овочів, фруктів і інших видів сезонної продукції (морозива, охолоджувальних та спиртних напоїв).

До другої – такі:

– частка продукції на конкретному продовольчому ринку місцевих товаровиробників, яка в період екстремальних несприятливих дорожніх умов, спричинених погодою, може істотно впливати на динаміку пропозиції;

– прихована демпінгова політика розвинених країн світу щодо імпорту, що передбачає участь місцевих органів виконавчої влади у створенні сприятливих умов для вітчизняних товаровиробників, продукція яких не містить консервантів.

Тому, на нашу думку, варто надати розгорнутий опис сучасного розвитку молочної галузі як однієї зі складових продовольчого ринку, для якої характерна мала кількість сировини для виробництва.

Зауважимо, що останнім часом спостерігається підвищення роздрібних цін на молочну продукцію при значному зниженні платоспроможного попиту населення, несприятливій кон'юктурі світового ринку молокопродуктів. Розвиток молокопереробної галузі є залежним від стану молочного скотарства – тенденція до масового вирізання великої рогатої худоби збереглася, тільки ціна на молочну сировину почала зростати [38].

Однак ситуація на молочному ринку наразі дещо змінюється, оскільки на ньому присутні великі підприємства молочної галузі, які щороку займають все більшу частку у виробництві молока [15]. Якість українських молочних продуктів ще не можна порівнювати з європейськими, це стосується всіх видів молочної продукції: від найбільш купованих кисломолочних продуктів до морозива і йогуртів. У 2014 р. в Україні функціонувало 266 молокопереробних заводів. Кризовою ситуацією для виробників молочних товарів стало закриття російського ринку, на який припадало близько 85% експорту молочної продукції з України. Кисломолочну продукцію експортують до Казахстану й Грузії, однак підприємства, що пропонують сири, мусять адаптувати виробництво під європейський формат [1].

Значним випробуванням для молочної галузі України стало падіння цін на біржові молочні товари на світових ринках, що вплинуло на торгівлю вітчизняних виробників молока. Так, наприклад, значно зменшилася вартість сухого знежиреного молока (наприкінці квітня ціни експортних пропозицій у Європі становили на сухе знежирене молоко харчове лише 1850–1950 USD/т, а на кормове – 1800–1850 USD/т).

Крім того, спостерігається сезонне зростання пропозиції на внутрішньому ринку сирого молока, що створює суперечливі умови діяльності для підприємств молочної галузі України. З одного боку,

зростання пропозиції молочної сировини не впливає на тенденцію до зниження виробництва, з іншого – позитивним є факт збільшення показників з виробництва молока фермерськими господарствами [8].

Варто підкреслити, що сезонне зростання пропозиції сирого молока є позитивною тенденцією для молочних виробництв, але воно зумовлено сезонними виробництвом. Так, наприклад, у 2016 р. на переробку надійшло 4 182,7 тис. т молока, що на 1,6% менше, ніж у 2015 р. [27]. Якщо брати до уваги квартальну динаміку, то за перший квартал 2017 р. виробництво цільномолочної продукції воно скоротилося на 4%, до 237 тис. т; сухого знежиреного молока – на 23%, до 6,8 тис. т; консервів – на 21%, до 18,7 тис. т порівняно з першим кварталом 2016 р. Водночас з підвищенням пропозиції закупівельники знижують ціни на молоко, наприклад, на початку квітня 2017 р. вони знизилися в середньому на 30–50 копійок [42]. Унаслідок непростого становища для молочної галузі, де собівартість виробництва молока становить 8,5 грн/кг, доцільно була б підтримка держави. Так, наприклад, у державному бюджеті на 2017 р. для цього закладено 5,5 млрд грн, а саме: державна підтримка молочної галузі – 2,173 млрд грн загального фонду бюджету, 1,548 млрд грн – спеціального фонду [55].

Виробництво молока для виробництва значно впало, але продуктивність корів порівняно з 1995 р. зросла. Так, середній удій молока від однієї корови в 2015 р. порівняно з 1995 р. збільшився на 146,2% і становив 5426 кг, у 1995 р. був 2204 кг. На нашу думку, варто також зауважити, що середньорічний удій молока відрізняється за областями, наприклад, у 2015 р. цей показник становив у Київській області – 6 170 кг, Херсонській – 6 210 кг, Закарпатській – 2 636 кг, Миколаївській – 4 792 кг, Вінницькій – 5 635 кг, Полтавській – 6 154 кг [9].

В Україні споживання на одну особу останніми роками має тенденцію до зменшення: у 1995–2015 рр. показник знизився на 8,5% і становив 222,8. Варто зауважити, що найбільшим виробником, який впливає на ціни молочних товарів, є Індія, яка протягом останніх років зростає (у 2014 р. на

неї припадало 138,1 млн т, або 18% світового виробництва). Інші країни, що здатні вплинути як на світові ціни, так і на український ринок, – країни ЄС (15,6%), США (12%), Китай (6%), Пакистан (5%). Згідно з аналітичними даними Міжнародної організації з продовольства та сільського господарства ООН (FAO), Україна в середньому постачає 1% від світових обсягів молока [41].

Проаналізувавши експорт молока та молочної продукції в Україні, потрібно зауважити, що Україна втрачає свої позиції, експорт знизився на 26% в 2015 р. На сьогодні українську молочну продукцію поставляють до таких країн, як: Молдова, Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Польща, Японія, Алжир, Грузія, Південна Корея тощо. Найбільшими країнами за ціною імпорту стали: Бангладеш у групі УКТ ЗЕД «Молоко та вершки, згущені» – 10,5 млн дол., Казахстан – «Сири» – 13,5 млн дол. і «Молоко та вершки, згущені» – 7,6 млн дол., Молдова – «Сири» – 6,6 млн дол., Грузія – «Молоко та вершки, згущені» – 7,7 млн дол. Значні обсяги експорту за товарною групою «Масло вершкове» здійснювалися до Марокко (5,7 млн дол.), Азербайджану (4,7 млн дол.) та Єгипту (4,5 млн дол.) [26].

Найбільшим перспективним напрямом для продовольчого ринку України є постачання молочної продукції до країн ЄС. Однак для цього вітчизняні постачальники мають забезпечити низку параметрів відповідно до вимог стандартів на молоко у країнах Європейського Союзу, адже в Україні вимоги до молока не такі високі й допускають перевищення європейських показників у декілька разів.

Як показали лабораторні дослідження, в Україні 70% – молоко другого гатунку, яке отримане з приватних господарств, де утримують одну-дві корови. Норми щодо молока не виконують переважно через неохолодження сировини до 4° С, унаслідок чого воно потребує додаткових витрат на очищення, пастеризацію, що позначається на вартості готової продукції.

Досвід постачання молочної продукції до країн ЄС мають такі виробники: «Лакталіс-Миколаїв»; «Люстдорф» (Вінницька обл.); філія

Яготинського маслозаводу «Яготинське для дітей» (Київська обл.); «Золотоніський маслоробний комбінат» (Черкаська обл.); «Менський сир» (Чернігівська обл.); Львівський холодокомбінат; «Роменський молочний комбінат», «Молочний дім» (Дніпропетровська обл.); «Гадячсир» (Полтавська обл.). Водночас основними постачальниками експорту молочної продукції до Китаю наприкінці вересня 2015 р. стали «Ічнянський молочно-консервний комбінат», «Бершадьмолоко», «Хмельницький завод СОМ «Молочний візит», «Техмолпром», «Золотоніський маслоробний комбінат», «Баштанський сирзавод», «Старокостянтинівський молочний завод», «ЕлітмолКиїв», «Роменський молочний комбінат», «Прометей», «Літинський молочний завод», «Дубномолоко», «Клуб сиру», «ТЕРРА ФУД», «Жашківський молокозавод», «Охтирський сиркомбінат» [30].

Перше місце серед областей за виробництвом та переробкою молока посідає Вінницька область (857,3 тис. т), друге – Полтавська (796,4 тис. т), третє – Хмельницька (591,2 тис. т). Характерним для ринку молочної галузі є контроль 80% ринку великими холдингами [54]. Станом на 2013 р. було визначено 20 лідерів молочної індустрії, найбільшу частку має «Danone» (18,9%), решта ринку належить малим компаніям [5, с. 80].

На молочному ринку спостерігаються такі основні тенденції: зниження рівня попиту на молочні товари, зміна асортименту продукції, королювання цін на сухе молоко із цінами на нафту, попит на натуральні продукти без штучних добавок і барвників, привернення уваги споживачів до наявності маркування Clean Label, збільшення угод про вільну торгівлю, зростання курсу долара [57].

Молочна галузь як один з напрямів продовольчого ринку України залежить від багатьох обставин. Водночас її головною метою є забезпечення населення молоком та молочними продуктами, збільшення експорту продукції галузі.

Роль держави у підтримці молочної галузі полягає в забезпеченні конкурентоспроможності продукції галузі на внутрішньому й зовнішньому

ринках та сприянні вирішенню інших суспільно-економічних завдань розвитку молокопродуктового підкомплексу.

Державне регулювання використовує механізми вхідних бар'єрів, антимонопольного регулювання, конкурентного регулювання, державної підтримки, контролю та моніторингу якості й безпеки молока та молочної продукції.

До вхідних бар'єрів ринку в частині контролю якості та безпеки молока та молочної продукції належать: об'єкти контролю (молоко; молочна сировина; молочні продукти), предмети контролю (порядок додержання законодавчо визначених умов виробництва, зберігання та реалізації молока, молочної сировини й молочних продуктів), етапи господарського циклу контролю (виробництво; зберігання; переробка; реалізація) [37].

Для продовольчого ринку характерним є залучення грантових програм та програм благодійних організацій з метою розвитку різних галузей продовольчого ринку, зокрема молочної.

Так, 12 жовтня 2016 р. за ініціативою народного депутата України В. Івченко й рішенням Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин відбулися Комітетські слухання на тему: «Трансформація агропромислового комплексу України. Стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств та їх оподаткування». Учасниками цієї події стали Державний фонд підтримки фермерських господарств, Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство фінансів, народні депутати України, Державний фонд підтримки фермерських господарств, Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб, посольства Республіки Польща та Литовської Республіки, науково-дослідницькі установи, представники громадськості та бізнесу.

Метою заходу «Досвід МБФ “Добробут громад” з розвитку сімейних ферм, об'єднаних в сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи» стало вирішення питання підтримки розвитку сімейних ферм як класичних представників самозайнятих форм господарювання. У 2017 р. обговорювали

такі основні питання: диверсифікація напрямів діяльності; інноваційний розвиток сільських громад по всій Україні; збільшення обсягів залучення коштів; продовження ініціатив за фінансування «Данон Екосистем Фонду», компанії «Данон Україна», компанії «DanTrade» та «Heifer International»; продовження виконання проекту USAID/Партнерство заради інновацій: «Розвиток сімейних ферм, об'єднаних у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи».

Основні результати грантових програм полягають у такому:

– з 2003 р. надавалася підтримка 80 сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, 50 з яких продовжують функціонувати;

– МБФ «Добробут громад» продовжує співпрацю з проектом USAID/Партнерство заради інновацій у межах упровадження проекту «Розвиток сімейних ферм, об'єднаних у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи»;

– відкрито 105 сімейних ферм на 7–40 корів у Херсонській, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській та Черкаській областях у межах проекту «Розвиток молочарських кооперативів в Україні»;

– п'ять сімейних ферм долучилися до полуничного проекту, виростивши полуницю на своїх ділянках площею 5,5 га та оплативши 40% усіх витрат (праця, підведення води, підготовка ґрунтів тощо). Фермери зібрали врожай у 44 т полуниці

– за підтримки Міністерства аграрної політики та продовольства України, Дніпропетровської обласної державної адміністрації, ОСОК «Господар», Дніпропетровської обласної ради, компанії «Данон Україна» та Дніпропетровської сільськогосподарської консультаційної служби організовано Міжнародну конференцію на тему «Розширення можливостей дрібних виробників та сімейних ферм через інноваційні практики для сталого розвитку молочного скотарства» [43].

Графік, побудований на основі статистичної інформації Державної служби статистики України, відображає загальний стан молочної галузі України, її залежність від імпорту (рис. 2.9). Цей графік наочно показує частку молочних товарів, які виробляють в Україні, та частку залежності продовольчого ринку від імпортованої продукції. Якщо підбити підсумок щодо молока та продуктів молочних у відсотках, то виробництво та збут становили у 2005 р. – 94,5%, 2008 р. – 92,9%, 2011 р. – 94,2%, 2014 р. – 93,6%, 2017 р. – 92,6%. Значні зміни відбулися в напрямі збільшення імпорту на продовольчому ринку України сирів сичужних, плавленого та кисломолочного: 2005 р. – 90,9; 2008 р. – 88,9, 2011 р. – 88, 2014 р. – 86,2, 2017 р. – 85,1. Незначні зміни мали місце у виробництві та реалізації масла вершкового: 2005 р. – 97,5%, 2008 р. – 96%, 2011 р. – 98,3%, 2014 р. – 97,4%, 2017 р. – 96,1%.

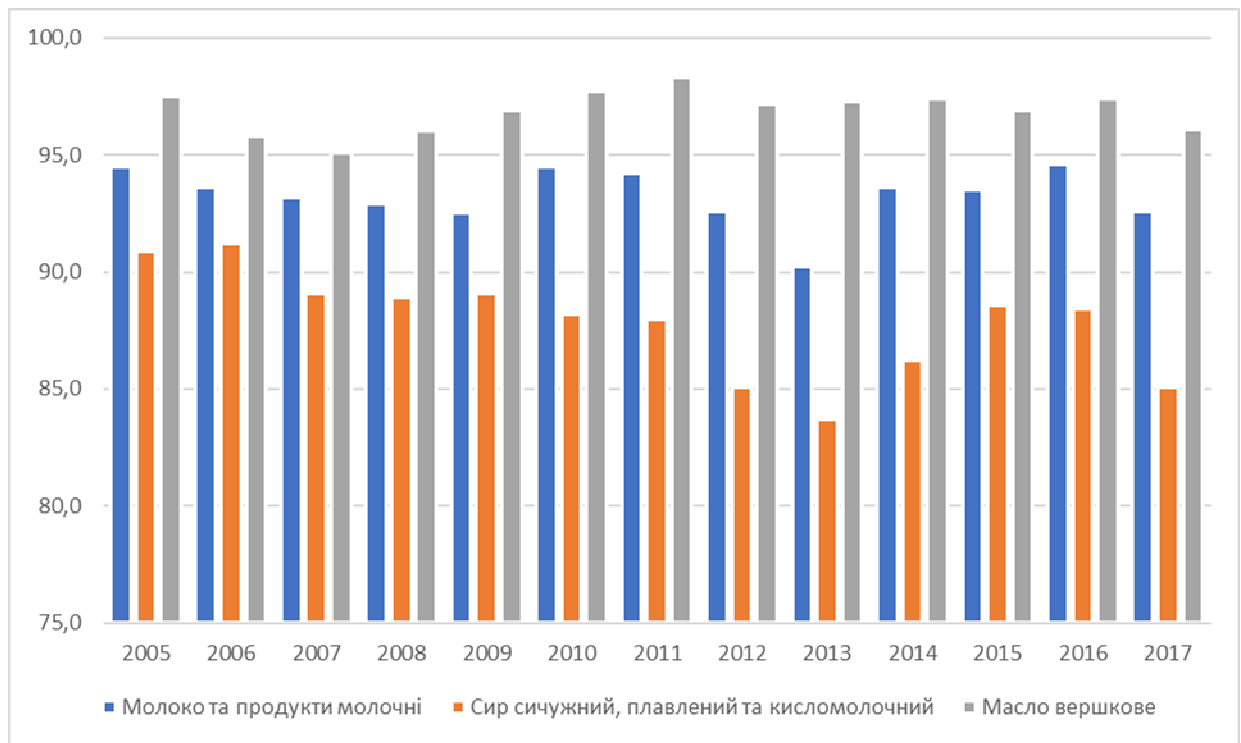

Рис. 2.9. Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств у 2005–2017 рр., % [14]

Інший графік, побудований на основі інформації Державної служби статистики України, демонструє позитивну динаміку (рис. 2.10), але варто зауважити, що зростанню роздрібного товарообігу також посприяв негативний фактор, такий як знецінення національної валюти, що тим самим спричинив підвищення цін на молочні товари. Але найбільшу динаміку показав роздрібний товарообіг молока та продуктів молочних: 2005 р. – 1809 млн грн, 2008 р. – 3921 млн грн, 2011 р. – 6157 млн грн, 2014 р. – 8360 млн грн, 2017 р. – 14 326,2 млн грн, найнижчу динаміку мав роздрібний товарообіг масла вершкового: 2005 р. – 410 млн грн, 2008 р. – 874 млн грн, 2011 р. – 1700 млн грн, 2014 р. – 2301 млн грн, 2017 р. – 3234,3 млн грн; товарообіг сиру сичужного, плавленого та кисломолочного: 2005 р. – 848 млн грн, 2008 р. – 2401 млн грн, 2011 р. – 3922 млн грн, 2014 р. – 5565 млн грн, 2017 р. – 9456,2 млн грн.

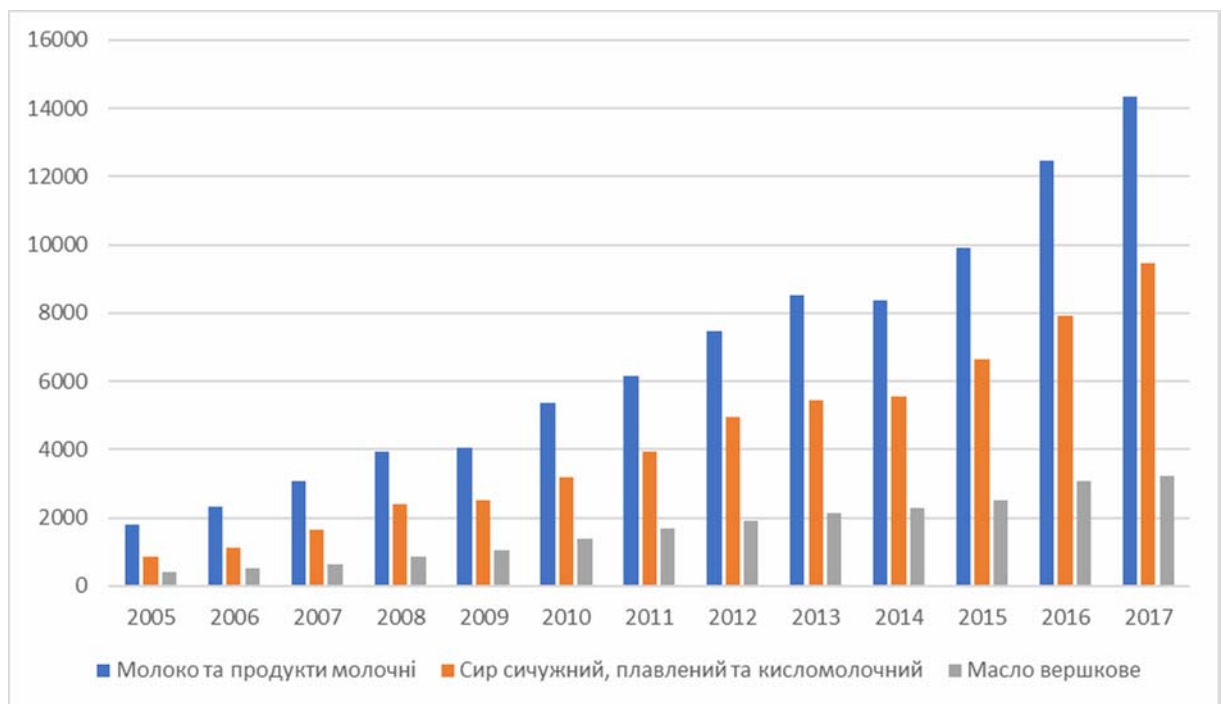

Рис. 2.10. Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств в Україні у 2005–2017 рр., млн грн [14]

Слід зазначити низку стійких тенденцій, які можуть бути враховані під час доопрацювання антикризових заходів по Україні та регіонах.

По-перше, закупівельні ціни на молоко й м'ясо всіх видів тварин (у тваринній вазі) були встановлені державою з урахуванням розрахункової рентабельності 27–30%. Це гарантувало всім товаровиробникам рентабельність, а одержаний ними прибуток забезпечував розширене виробництво, утримання сільської соціальної інфраструктури. Тобто будівництво й функціонування дитячих дошкільних установ, шкіл, об'єктів охорони здоров'я, фізкультури, спорту і культури забезпечувалося за рахунок прибутку, одержуваного товаровиробниками. При цьому передача на баланс відповідних районних структур (відділів райвиконкомів освіти, охорони здоров'я, культури) проходила при повному забезпеченні житлом сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності й господарювання.

По-друге, систему ціноутворення на всі види продовольчих товарів монополювала держава, що виключало процес будь-якої конкуренції товаровиробників між собою за гроші покупця. Формування конкурентного середовища на продовольчому ринку в кожному з регіонів України на сьогодні передбачає вирішення цілого ряду базових організаційно-економічних питань. Головними з них, як нам видається, на сьогодні є такі:

- зняття гальмівних чинників з використання для потреб тваринництва пасовищ, сінокосів, для зміцнення кормової бази молочного та м'ясного скотарства;

- багаторівневе економічне стимулювання, збільшення поголів'я корів, як у сільгосп підприємствах усіх типів, так і в особистих господарствах населення.

У якісно нових економічних умовах значне скорочення поголів'я всіх видів тварин не могло не призвести до багаторазового зростання цін на всі види м'ясомолочної продукції перш за все. Цей процес істотно посилювався

появою посередників по всьому продовольчому ланцюгу: виробництво сировини – переробка – транспортування й зберігання – реалізація товару споживачеві. Цей новий ринковий ланцюг об’єктивно деформує класичний конкурентний ринок. До реформ частка витрат на продовольство у населення України і в суміжних країнах становила 22–25%. Через 5–7 років реформ вона зросла до 62–70%. При цьому в розвинених країнах Європейського Союзу цей показник перебував на рівні 16–22%.

В умовах неповного забезпечення населення України продовольчими ресурсами тваринного походження за фізіологічно обґрунтованими нормами перед економічною наукою з особливою гостротою стоїть обґрунтування оптимального експорту продовольчої сировини. Як відомо, за останню тисячу років у всіх регіонах світу сформувалися різні моделі підготовки населення кожної окремо взятої країни її державними органами влади до засух. Різкі недобори врожаїв через посуху та інші аномальні непередбачувані, некеровані явища природи змушують формувати страхові запаси зерна для комбікормів тварин і хліба населенню. Ці процеси з початком ринкових перетворень в Україні перестали розглядати як у межах наукової обґрунтованості експорту сировинних ресурсів, так і з позицій підготовки країни до можливих повторень різких спадів валових зборів зернових і інших культур у несприятливій за погодними умовами роки.

У цьому контексті, на наш погляд, становить інтерес осмислення динаміки експорту сільськогосподарської продукції з України протягом 2001–2016 рр. Зауважимо, що за аналізований період частка продукції з високою доданою вартістю (у відсотках) не відображена в даних Державної служби статистики України як за видами продукції, так і за ступенем доданої вартості до сировини. За низкою пов’язаних із цим показників є підстави говорити, що до сільськогосподарської продукції зараховано переважно рослинну олію соняшника, оскільки на тлі експорту олії насіння цієї культури є підстави відносити до цієї групи товарів готову продукцію, а не сировину (виробництво технічної культури) – соняшник [8; 30].

Дві обставини заслуговують на увагу під час оцінювання ситуації на продовольчому ринку нашої країни з використанням ринкових механізмів у політиці експорту-імпорту продовольчої сировини й готових продовольчих товарів. По-перше, упродовж 2001–2012 рр. спостерігалася стійка динаміка зростання експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у вартісному вираженні. При цьому пропорційної зміни за зазначені чотири роки зниження експорту продукції з високою часткою доданої вартості (у %) не було. Цей показник знизився з 24,9 до 21,0%. По-друге, наведені на вже згадуваному рис. 2.10 дані, не відображають динаміки валових зборів за цей період, що дає підстави зробити висновок, що експорт продовольчої сировини зростає не як результат надлишку виробництва над внутрішнім споживанням, а як наслідок недостатньо розвиненого тваринництва.

У сукупності обидва ці процеси свідчать про те, що наша країна розвивається як сировинна аграрна система, зорієнтована не на пріоритетне повне самозабезпечення продовольством за фізіологічними нормами річного споживання, а з орієнтацією на комерційну вигоду власників вирощеного врожаю. При цьому частка експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у вартісному вираженні є типово сировинною. Відзначимо три макроекономічні наслідки, що випливають із цього.

1. Відсутність інвестицій у власну переробну сферу для повного задоволення населення країни в продовольстві не надає змоги використовувати ефект масштабу. Практично це означає незацікавленість власників у зниженні собівартості готової продукції – економічної ціни готової продукції.

2. При надлишку працездатного висококваліфікованого населення в Україні немає ознак того, що виконавчі органи державної влади на всіх рівнях за типом країн ЄС прагнуть створювати нові робочі місця. Тобто це доказ того, що вимушений виїзд робітників та інженерно-технічних працівників за межі країни в пошуку роботи з позицій методології формування продовольчого ринку поки не належить до пріоритетів.

Варто зазначити самі показники якості продовольчих товарів. Зокрема, щодо молочних товарів, наприклад, базова жирність в Україні – 3,4% (у Німеччині – 3,7%, у Швейцарії – 4,0%); базовий вміст білка в Україні – 3,0% (у Німеччині – 3,4%, у Швейцарії – 3,3%) [6].

Наразі для продовольчого ринку України важливо привести свої стандарти якості у відповідність до європейських. Водночас фактична якість молока не завжди відповідає навіть вітчизняним стандартам.

Крім показників якості молочних товарів, також розглядають напрями його використання, розділяючи молоко на перший, другий, третій та четвертий класи. До першого класу належить молоко для подальшого використання у вигляді питного; до другого – для виготовлення йогуртів, вершків тощо; до третього – для приготування твердих сирів; до четвертого – для виготовлення вершкового масла та сухого молока [28].

На сьогодні вітчизняна молочна галузь не готова конкурувати зі світовими лідерами інших країн, проте без поетапного інтегрування та координації з міжнародними стандартами молочної галузі вітчизняна молочна галузь отримує негативні наслідки (втрата ринків збуту, позитивного іміджу в торговельно-економічних відносинах) [58].

Іншою проблемою в молочній галузі є ціноутворення, що тісно пов'язано із встановленням закупівельної ціни на молочну сировину та на готову продукцію. Значною є частка сировини в собівартості продукції – у середньому 60%, водночас ціни досягли рівня середньоєвропейських [2]. Поточна система економічних зв'язків не забезпечує розвитку молочного скотарства внаслідок значної частки в ланцюзі переробних підприємств і торгових. Варто визначити потребу в пошуку найбільш раціональної організаційної форми втілення виробничих відносин у молочному підкомплексі та раціональної форми комерційних відносин.

Характерні риси комерційних відносин у всьому ланцюгу молочної галузі полягають у такому: зниження ефективності каналів реалізації сільськогосподарської сировини; незбалансованість розвитку сільського

господарства; низький рівень завантаження потужностей; монополізм переробних підприємств щодо сільськогосподарських товаровиробників; нееквівалентний розподіл доходів від реалізації кінцевої продукції між суб'єктами агропромислового комплексу; низький рівень розвитку споживчої кооперації [4; 24].

Наступним кроком наукового дослідження молочної галузі України як складової продовольчого ринку стане порівняння з молочною галуззю провідної європейської країни – Нідерландів [34]. Характерними ознаками навколишнього середовища, що сприяють молочній галузі, є відповідний клімат та географічна позиція для ефективного сталого виробництва молока й молочних продуктів. Нідерланди виготовляють 8% молока в ЄС, посідаючи п'яту позицію після Німеччини, Об'єднаного Королівства, Франції та Польщі. Нідерланди є найбільшим експортером молочних продуктів серед країн ЄС. Однією з п'яти найбільших світових молочних компаній є голландська – «Friesland Campina», до складу якої входять 19 000 членів – молочних ферм у Нідерландах та за кордоном.

Також Нідерланди мають три з п'яти найбільших дослідницьких центрів, а саме «Danone», «Fonterra» та «Nestlé». Структурні зміни, що сприяли розвитку молочної галузі, полягали в зменшенні кількості ферм та збільшенні масштабів виробництва. Згідно зі статистичними даними CBS, відбулося значне зменшення ферм на 1,7% у 2015 р. – це приблизно 18 тис. ферм. В Україні на молочну галузь припадає 11,2% усієї сільськогосподарської продукції від валового виробництва в Україні. За даними Державної служби статистики України, поголів'я корів станом на 1 січня 2017 р. становить 2172,3 тис. голів [34].

Перш за все, варто порівняти молочну галузь за рівнем знань, що наразі є одним з ключових моментів розвитку молочної галузі. Характерною особливістю молочної галузі в Нідерландах є система кластерів/кооперативів. Першими в ланцюгу стоять ферми, що використовують найкращі практики завдяки досвідченим професійним молочним фермерам, які управляють

своїми висококапіталізованими фермами, насамперед, як бізнесом. «Трансфер знань» у Нідерландах відбувається зазвичай від батька до сина на рівні ферми або молочного кластеру (кооперативу). Свій внесок у розвиток галузі роблять спеціалізовані дослідницькі центри, наукові центри й інституції.

В Україні основними джерелами обміну знань у молочній галузі є:

1. Компанія-переробник – розповсюдження знання щодо технологій, а також проведення тренінгів серед своїх постачальників для залучення власного професійного персоналу до розвитку та моніторингу постачальників, консультаційної й фінансової підтримки, професійного розвитку, а також зовнішніх консультантів.

2. Постачальники обладнання та технологій – запровадження інновацій з метою покращення інформаційних каналів і технологічне вдосконалення молочного сектору; додаткові послуги, що включають у себе лише загальний консалтинг, найчастіше стосовно малих приватних бізнес-ініціатив.

3. Комунікація між фермами – передача досвіду та технологій шляхом комунікації з іншими виробниками.

4. Освіта та наука – один з основних каналів трансферу знань і технологій, що дає знання завдяки використанню міжнародного досвіду та допомозі гравців молочної галузі.

Наступним кроком у порівнянні молочної галузі України та Нідерландів як однієї з провідних країн Європи, є характеристика й наочне подання статистичних даних за такими показниками: загальний експорт молочних продуктів у 2006–2015 рр., млн дол.; загальний імпорт молочних продуктів у 2006–2015 рр., млн дол.; експорт сиру у 2006–2015 рр., млн дол.; імпорт сиру у 2006–2015 рр., млн дол.; експорт масла у 2006–2015 рр., млн дол.; імпорт масла у 2006–2015 рр., млн дол.; експорт сухого молока у 2006–2015 рр., млн дол.; імпорт сухого молока у 2006–2015 рр., млн дол. (рис. 2.11–2.18).

Зняття квот у країнах ЄС на виробництво молочної продукції значно вплинуло на збільшення виробництва молока в Європі. Але різниця в попиті та пропозиції зростає, пропозиція стала вищою, тому ціна на молочні товари стала падати, також свою роль відіграли високі запаси в Китаї, кореговані на низьку готовність купувати товар, і Російське імпортерне ембарго. У результаті експорт молочної продукції з Нідерландів значно знизився – на 24,2% (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Загальний експорт молочних продуктів у 2006–2015 рр., млн дол. США

Кризова ситуація також значно вплинула на імпортер молочних продуктів (рис. 2.12), що зменшився на 19% – до 3345 млн дол. США, водночас імпортер України скоротився на 77% – до 34,3 млн дол. США.

Рис. 2.12. Загальний імпортер молочних продуктів у 2006–2015 рр., млн дол. США

Ціна сиру на експорт знизилась до 76,5% по відношенню до тієї, що була, внаслідок зменшення рівня середніх цін (рис. 2.13). Також відбулися значні зміни на українському ринку, вартість експорту скоротилась у 3 рази в 2014 р. порівняно з 2013 р. та в 3,4 разу в 2015 р. порівняно з 2014 р.

Рис. 2.13. Експорт сиру у 2006–2015 рр., млн дол. США

За 2015 р. імпорт сиру в Нідерландах знизився на 11%, в Україні – на 65,3% через низьку купівельну спроможність (рис. 2.14).

Рис 2.14. Імпорт сиру у 2006–2015 рр., млн дол. США

Значно знизився експорт масла вершкового з Нідерландів – на 16,2% в 2015 р. порівняно з 2014 р. у зв'язку із ціновою волатильністю, ціна експорту з України зменшилась на 36,6% (рис. 2.15).

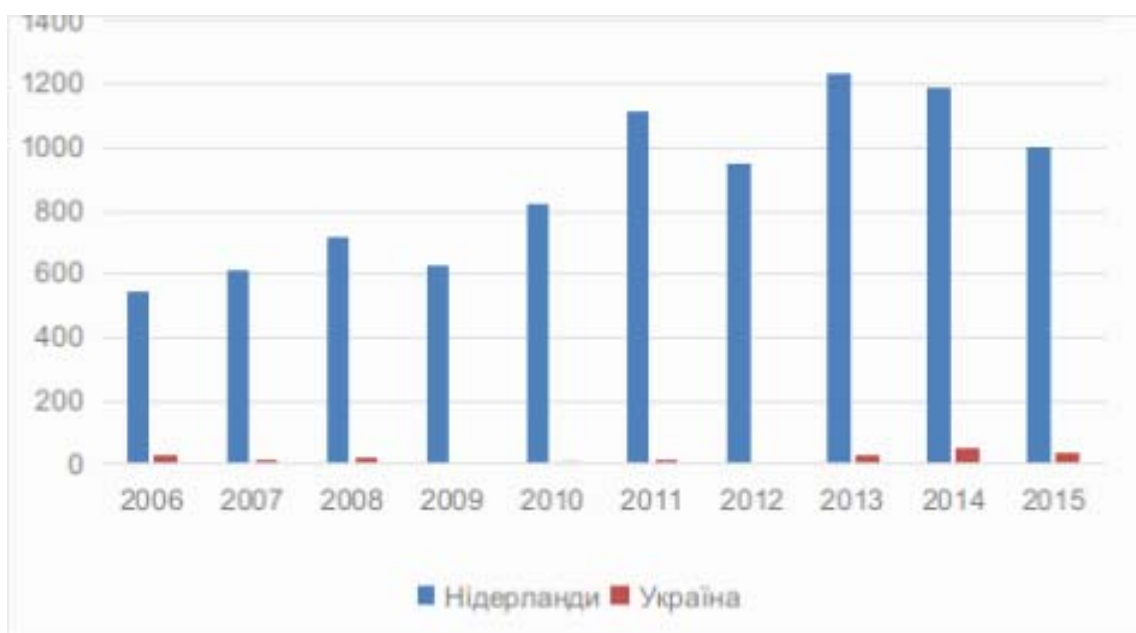

Рис. 2.15. Експорт масла у 2006–2015 рр., млн дол.

Унаслідок негативних явищ в економічних та політичних сферах країн Європи імпорту масла в Нідерландах скоротився у 2015 р. – на 15,1%, в Україні – на 94,6% (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Імпорт масла у 2006–2015 рр., млн дол.

Рис. 2.17. Експорт сухого молока у 2006–2015 рр., млн дол. США.

Схожа ситуація виникла з експортом сухого молока: у Нідерландах відбулося скорочення з 1 222 млн дол США у 2014 р. до 824 млн дол США у 2015 р., в Україні експорт скоротився до 68,7 млн дол США у 2015 р. (рис. 2.17).

Аналогічна ситуація з імпортом сухого молока: у Нідерландах скорочення на 28,5%, а саме до 370 млн дол. США, в Україні – на 85,7%, а саме до 0,8 млн дол. США (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Імпорт сухого молока у 2006–2015 рр., млн дол. США

Підсумовуючи вищевикладене щодо основних заходів з метою поліпшення в молочній галузі, зазначимо, що варто використовувати досвід найкращих підприємств у світі та налагодити співпрацю з ними, інтегрувати нові технології, вдосконалювати управління на фермі та використовувати більш продуктивні породи.

Водночас важливим моментом є активна співпраця з приватними домогосподарствами, характерною ознакою сьгоднішніх відносин є повільність.

Ще одним важливим напрямом є активне запровадження молочних кооперативів, у цьому аспекті варто дослідити й використовувати досвід країн Європи для розвитку українського молочного співробітництва.

2.3. Трансформація макроекономічних процесів продовольчого ринку національної економіки в контексті продовольчої безпеки в Україні та світових тенденцій

Продовольча безпека країни є одним з пріоритетів державного регулювання продовольчого ринку, тому завданням держави є розробка комплексу заходів із забезпечення продовольчої безпеки країни. До основних заходів належать такі [36]: імплементація екстрених заходів щодо подолання спаду виробництва, відновлення матеріально-технічної бази сільського господарства, нарощування обсягів постачання сільськогосподарської сировини, технічне переозброєння продовольчого комплексу, використання новітніх технологій.

Варто розглянути досвід інших країн у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

Наприклад, у Республіці Молдова в 2011 р. було затверджено Постанову «Про затвердження Стратегії національної безпеки Республіки

Молдова», у якій визначено основні компоненти продовольчої безпеки [35]. У цьому документі закріплено забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки країни агропромисловим комплексом країни. До пріоритетних завдань цього напрямку належать такі: модернізація виробництва, розподіл і просування, розвиток продовольчих ринків, нагляд за політикою цін на товари першої необхідності, контроль якості імпортованих харчових продуктів, зокрема генетично модифікованих.

У Республіці Вірменія прийнято низку нормативних актів, зокрема, Закон «Про забезпечення продовольчої безпеки», де зазначено про щорічний баланс необхідного й фактичного рівнів харчових продуктів, який затверджується Урядом до 1 березня наступного року [19]. Продовольча безпека в Республіці Вірменія спрямована на інтенсифікацію сільського виробництва, оптимізацію балансу імпорту та експорту, відповідність міжнародним стандартам, формування територіальних програм, впровадження інноваційних технологій [56].

Республіка Казахстан прийняла Закон «Про державне регулювання розвитку агропромислового комплексу та сільських територій», що визначає мінімальну межу продовольчої забезпеченості населення країни, а саме до 80%, нижче вважають невідповідністю фізіологічним нормам споживання [20]. Відповідно до Програми з розвитку агропромислового комплексу в Республіці Казахстан на 2013–2020 роки, передбачено інтенсифікацію сільського виробництва ат введення в обіг додаткових сільськогосподарських земель із числа тих, що нераціонально використовуються, обсягом 6,8 млн га до 2020 р. [39].

Особливий інтерес становить досвід США щодо продовольчої безпеки. Ця держава прийняла ряд програм щодо продовольчої безпеки, такі як: «Державна програма підтримки цін», «Страховання врожаю», «Сільськогосподарський кредит» [33]. Підтримка аграрного сектору сягає 50%, а 21% доходів фермерів, а також значні кошти спрямовують на залишки сільськогосподарської продукції у фермерів [25].

У країнах ЄС продовольча безпека – це, перш за все, захист і поліпшення здоров'я споживачів, захист довкілля. Одним з базових інструментів продовольчої безпеки ЄС є фінансова підтримка фермерів [40]. Також у Європейському Союзі було прийнято нормативно-правовий документ щодо продовольчої безпеки «Біла книга про продовольчу безпеку» [60], де окреслено сучасну систему забезпечення продовольчої безпеки в країнах ЄС, зокрема щодо обігу продовольства [44].

На особливу увагу заслуговує протекціоністська політика Японії в питаннях забезпечення продовольчої безпеки. Зокрема, державні органи влади встановлюють обмеження імпорту тих продуктів, що можуть стати конкурентами вітчизняному виробнику. Так, було введено заборону на імпорт рису на внутрішньому ринку за цінами, значно вищими за світові [3]. Однак сільське виробництво становить лише 2% ВВП Японії, що покриває лише 40% потреб населення країни. Інноваційні технології допомагають ввести успішну діяльність в аграрному секторі, наприклад, за врожайністю зернових (з 1 га площі) Японія випереджала такі «зернові» країни, як: США – в 1,3 разу, Канаду – майже в 2 рази, Україну – майже в 6 разів.

Іншим вдалим прикладом забезпечення продовольчої безпеки в країні є Китай. Він досяг 80% рівня забезпеченості за всіма основними групами продовольчих товарів. Загальна зайнятість у сільському господарстві країни становить 40% загальної кількості фермерів, зайнятих у світовій економіці. Китай має лідерські позиції в світі за виробництвом бавовни, м'яса, молока, яєць, олійних культур [12].

Тому варто підкреслити, що важливими етапами в становленні державної політики щодо продовольчої безпеки є:

- 1) розвиток системи моніторингу харчових продуктів від виробництва до споживання;
- 2) аналіз ризиків на продовольчому ринку з метою підвищення безпеки харчових продуктів;

3) удосконалення інституційних механізмів та можливості для ефективного й результативного управління системою безпеки харчових продуктів;

4) підвищення поінформованості громадськості про безпеку харчових продуктів.

Основа державного регулювання продовольчої безпеки країни становлять забезпечення стабільності на продовольчому ринку й підтримка сільського господарства [53]. Одним з дієвих інструментів забезпечення продовольчої безпеки є продовольчі запаси, що були сформовані завдяки здійсненню державних закупівель, контроль за цим питанням належить до нормативно-правових актів, зокрема Закон України «Про державний матеріальний резерв» [21], який реалізується шляхом здійснення Законом України «Про здійснення державних закупівель» [22].

Згідно із Законом України «Про державний матеріальний резерв» [22], державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначених для використання в цілях і в порядку, передбачених ним. У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання). Важливо також підкреслити визначення стратегічних потреб держави, а саме в запасах сировинних, матеріально-технічних та продовольчих ресурсів, необхідних для забезпечення національної безпеки держави, стабілізації її економіки та виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Також варто згадати ст. 3 цього Закону щодо призначення державного реєстру – забезпечення потреб України в особливий період; надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, виникнення диспропорції між попитом і пропонуванням на внутрішньому ринку та участь у виконанні міждержавних договорів [21].

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [23], формування обсягів зерна державного продовольчого резерву здійснюється Аграрним фондом шляхом укладання угод купівлі-продажу на аграрній біржі, а порядок його використання визначається законодавством. Реалізація зерна державного продовольчого резерву за необхідності його поновлення узгоджується із Кабінетом Міністрів України. Однак використання біржового порядку не є доцільним для державних закупівель, тому що рівень безпеки стає залежним від наявності в держрезерві основних видів продовольства встановленої кількості та якості. Іншою причиною є часткове фінансування витрат, що вплине на витрачання бюджетних коштів, тому й відбудеться підвищення раціональності витрачання бюджетних коштів [13].

Актуальності набуває підвищення ефективності державної політики щодо продовольчої безпеки країни відповідно до таких принципів:

- бюджетне фінансування має бути відкритим, відомим для широкого загалу, для забезпечення контролю за виділеними бюджетними засобами та можливості громади вплинути на оптимізацію бюджетних коштів стосовно продовольчої безпеки;

- швидке вирішення наявних проблем в агропромисловому комплексі України шляхом зниження бюрократичних процедур та автоматизація стандартних процедур за допомогою інформаційних технологій;

- доступність інформації про бюджетні витрати на певні напрями забезпечення продовольчої безпеки країни;

- дослідження територіальних особливостей, визначення бюджетних програм під потреби регіону та формування єдиного ринкового простору [16, с. 24].

Щодо державної підтримки сільського господарства як основної складової продовольчої безпеки України, то ефективними інструментами державної підтримки можуть бути:

– диференціальна ставка податків відносно сільськогосподарської діяльності як один з інструментів податкової політики, а також можливе звільнення від податків до стабілізації економічних процесів;

– грошово-кредитна політика, за допомогою якої уряд впливає на грошовий обіг;

– бюджетна політика – планування фінансових потоків щодо потреб та пріоритетних галузей сільського господарства, надання субсидування відсоткових ставок за кредитами для агропромислових підприємств;

– цінова політика, що полягає в регулюванні цін, установлення граничних цін на деякі суспільно значущі товари й послуги, визначення рівнів рентабельності;

– планування – визначення основних інструментів для проведення прогнозів, цільових програм, перспективних і поточних планів, що мають рекомендаційний характер [17, с. 126–142; 11, с. 258–265; 10; 31].

В умовах неповного забезпечення населення України продовольчими ресурсами тваринного походження за фізіологічно обґрунтованими нормами перед економічною наукою з особливою гостротою постає необхідність визначення оптимального експорту продовольчої сировини. Різкі недобори врожаїв через посуху та інші аномальні непередбачувані, некеровані явища природи змушують формувати страхові запаси зерна для комбікормів тварин і хліба населенню. Ці процеси з початком ринкових перетворень в Україні перестали розглядати як у межах наукової обґрунтованості експорту сировинних ресурсів, так і з позицій підготовки країни до можливих повторень різких спадів валових зборів зернових і інших культур у несприятливі за погодними умовами роки [44].

Дві обставини заслуговують на увагу під час оцінювання ситуації на продовольчому ринку щодо продовольчої безпеки нашої країни з використанням ринкових механізмів у політиці експорту-імпорту продовольчої сировини й готових продовольчих товарів. По-перше, упродовж 2001–2012 рр. спостерігалася стійка динаміка зростання експорту

сільськогосподарської та продовольчої продукції у вартісному вираженні. При цьому пропорційної зміни за зазначені чотири роки зниження експорту продукції з високою часткою доданої вартості (у %) не зафіксовано. Варто зауважити, що експорт продовольчої сировини зростає не як результат надлишку виробництва над внутрішнім споживанням, а як наслідок недостатньо розвиненого тваринництва [44].

У сукупності обидва ці процеси вказують на те, що наша країна розвивається як сировинна аграрна система, зорієнтована не на пріоритетне повне самозабезпечення продовольством за фізіологічними нормами річного споживання, а на комерційну вигоду власників вирощеного врожаю. При цьому частка експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції у вартісному вираженні є типово сировинною. Відзначимо три макроекономічних наслідки такого стану справ.

Відсутність інвестицій у власну переробну сферу для повного задоволення населення країни в продовольстві не надає змоги використовувати ефект масштабу. Практично це означає незацікавленість власників у зниженні собівартості готової продукції – економічної ціни готової продукції.

При надлишку працездатного висококваліфікованого населення в Україні немає ознак того, що виконавчі органи державної влади на всіх рівнях за типом країн ЄС прагнуть створювати нові робочі місця. Тобто це доказ того, що вирішення проблеми вимушеного виїзду робітників та інженерно-технічних працівників за межі країни в пошуку роботи з позицій методології формування продовольчого ринку поки не є одним з пріоритетів держави.

Політика ЄС стосовно експорту є досить ліберальною. Регулювання зовнішньої торгівлі здійснюється на основі Митного кодексу ЄС, який діє як щодо імпорту, так і щодо експорту. У ряді випадків правила ЄС допускають оформлення експортних поставок у треті країни за спрощеною процедурою [40]. Євросоюз визнає за країнами, що розвиваються, право проводити

перевірку якості, кількості і ціни, призначених для цих країн партій товарів, безпосередньо на території ЄС, але лише при попередньому повідомленні Європейської комісії з дотриманням ряду інших умов. Обмеження щодо експорту з ЄС існують, але їх занадто мало. Перш за все, вони впливають з реалізації Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу. Державна підтримка експорту в окремих країнах – членах ЄС загалом здійснюється за допомогою однакових або схожих інструментів, але підходи й пріоритети мають певну специфіку [40].

Також варто зауважити про погіршення екологічної обстановки на планеті, що завдає шкоди виробництву продовольства, зокрема продовольчій безпеці країни. Знищення лісів, порушення річкового й підземного водного балансу, засолювання та заболочування, стрімке зростання чисельності населення планети – усе це фактори знищення родючого шару землі. Збільшення ультрафіолетової радіації, на думку вчених, на 15% призводить приблизно до такого самого зниження врожайності сої, кукурудзи, морського планктону й може спричинити руйнування озонового шару, зміни життєздатності всього океану й клімату планети загалом унаслідок подвоєння частки вуглекислого газу, що викликає парниковий ефект.

Напередодні вступу до СОТ домінували очікування позитивних зрушень від відкриття для України розширеного експорту та імпорту для врегулювання кризових питань продовольчої безпеки України. Однак, баланс між реальними перетвореннями в базових галузях АПК, що виробляють продовольчу сировину й готову продукцію на експорт, часто вже не підкріплений реальними інвестиціями. Як відомо зі світового досвіду, вступ до СОТ передбачає значне зростання якості як продовольчої сировини, так і готових продуктів. Наприклад, якщо традиційно молоко в нашій країні при віднесенні його до певного сорту базувалося на кислотності, то в межах СОТ молочні продукти на стадії переходу від виробника сировини до переробних підприємств характеризують за жирністю, білком, та в деяких випадках за широким спектром мікробіологічного забруднення [10].

Іншою складовою членства України в СОТ є нарощування для експорту сировини, що може сильно вплинути на продовольчі потреби місцевого населення. В Україні після вступу до СОТ спостерігається посилення цього процесу замість очікуваного послаблення. Наприклад, Литва, Латвія, Естонія не скорочували так радикально поголів'я молочного і м'ясного тваринництва, як це мало місце в Україні [10]. З вступом до СОТ зазначених Прибалтійських країн вони, як і ФРН, пішли шляхом збільшення валового виробництва цього складного за характером технологічної підготовленості матеріально-технічної бази й людей. При цьому зростання поголів'я відбувалося разом з послідовним збільшенням річної продуктивності корів. Перебування України з 2012 р. в СОТ не супроводжується зростанням поголів'я. Це зумовлено, на наш погляд, кількома різнорідними, але взаємопов'язаними на макроекономічному рівні причинно-наслідковими процесами з тривалим періодом якісних змін. Відзначимо ті з них, які активно обговорюють дослідники продовольчого ринку та процесу глобалізації в нашій країні.

1. Вступ України до СОТ, як показав період після вступу до кінця 2016 р., не зорієнтований ні на появу нових робочих місць у сільській місцевості, де люди мають власне житло і створену соціальну інфраструктуру, ні на збільшення доданої вартості експортованої сільськогосподарської продукції, ні на зниження роздрібних цін тваринницької продукції на внутрішньому ринку з орієнтацією на зниження частки витрат на продовольство в сімейному бюджеті українського населення з 60–65% до 25–30%, як у країнах ЄС.

2. Економічна вигода від вступу України до СОТ у нашій країні поки не орієнтується на приріст валютної виручки держави, яка в розвинених країнах є результатом збільшення частки доданої вартості в експортованих продовольчих ресурсах. Тобто експортна діяльність в аграрному секторі зорієнтована на досягнення короткострокових економічних результатів

самих експортерів, а не держави як суб'єкта зовнішньої економічної діяльності в глобальному поділі кооперації праці.

3. При наростанні розриву світових цін на органічну продукцію, вирощену при мінімізації хімічних засобів по всьому технологічному ланцюгу виробництва, і традиційну продукцію інтенсивних технологій, де постійно наростає у фізичному й вартісному вираженні частка продуктів транснаціональних хімічних корпорацій, поки немає помітних зрушень у бік прогресивних тенденцій. Маючи значні площі сільськогосподарських угідь, Україна володіє потенційними можливостями, орієнтуючись на досвід Ізраїлю, Японії, Фінляндії й ряду інших високорозвинених країн, поступово знижувати хімічне навантаження на водні та земельні ресурси.

Загалом переваги від членства України в СОТ полягають у такому:

- створення більш сприятливих організаційно-економічних, інформаційних та інших умов виходу господарюючих суб'єктів на світові ринки товарів і послуг на основі більш широкого доступу до нормативно-правових документів та всієї інформаційної інфраструктури глобальних продовольчих ринків;

- більш тісна міждержавна співпраця із членами СОТ, які мають значну історію вирішення конфліктних ситуацій і усунення довготривалих економічних суперечностей між експортерами та імпортерами в межах самої цієї організації;

- можливість більш тісного міжособистісного співробітництва господарюючих суб'єктів аграрного сектору з країнами – членами СОТ, які мають більш розвинену виробничу інфраструктуру; національні традиції, пов'язані із забезпеченням якості продукції та контролю по всьому ланцюгу: виробництво сировини – його переробка – зберігання – експорт;

- навчання кадрів усіх рівнів щодо захисту національних інтересів у межах СОТ як тривалий, складний процес, пов'язаний з вивченням іноземних мов (зокрема спеціальної термінології), освоєнням нових методик контролю

якості та інших аспектів, необхідних для успішного функціонування в глобальному економічному просторі.

Відзначимо ті принципи кооперації, які були використані в 30-х рр. ХХ ст. в Україні та набули пізніше закріплення в практиці ряду провідних зарубіжних країн. Перш за все, це стосується аграрного сектору Ізраїлю, Фінляндії, Швеції, Швейцарії тощо. Сутність цих принципів полягає в такому:

- земельні та майнові паї передаються їх власниками без участі держави в колективне користування кооперативу;
- сам кооператив визначає кількісні показники цільової виробничої діяльності підрозділів кооперативу;
- встановлення відповідальності за виконання договірних зобов'язань;
- самостійне визначення форм організації виробництва й розподіл прибутку за підсумками року;
- забезпечення з боку центрального органу управління кооперативним сектором організаційно-технологічних та економічних умов господарювання (насамперед, системи оплати й мотивації праці).

Для кооперативів у країнах, де вони набули розвитку, склалися три основні варіанти їх подальшого зростання як особливого економічного типу господарювання.

1. Внутрішнє зростання на основі будівництва та реконструкції створених виробничих потужностей при розширенні й диверсифікації виробничо-комерційної діяльності.

2. Зовнішнє зростання через об'єднання або придбання вже існуючих підприємств кооперативного сектору.

3. З іншими кооперативами й організаціями економічних альянсів зі збереженням власної самостійності в їх складі.

Внутрішнє зростання може відбуватися переважно на основі нарощування обсягів виробництва при використанні інноваційних технологій при розвитку інтенсивного типу. Цей шлях є основною формою

інтенсифікації виробництва. Крім того, внутрішнє зростання кооперативів може здійснюватися за трьома різними напрямками або в їх комбінації в різних варіантах залежно від галузевої специфіки, вихідних умов аграрного виробництва регіону й країни тощо, а саме.

1. Горизонтальне зростання при розширенні вже існуючого напряму діяльності або об'єднанні подібних функцій і послуг.

2. Вступ кооперативу у вертикальні інтеграційні процеси. Цей тип дістав назву «вертикальне зростання».

Крім того, вертикальна інтеграція звужує можливості використання функцій посередників, як у сфері переробки сировини, так і в сфері реалізації вже готової продукції.

Фахівці зауважують, що внутрішнє зростання кооперативів може бути й у формі конгломерації. Цей новий тип господарської інтеграції у сфері виробництва продовольчої сировини та готового продовольства може не мати прямого стосунку до вищевказаної діяльності аграрного кооперативного сектору.

Об'єднання кооперативів в асоціації, федерації, союзи, альянси на засадах відкритого членства й добровільності для здійснення будь-якої не забороненої законом діяльності створює передумови для більш незалежної від великих товаровиробників конкурентної діяльності. На жаль, за роки ринкової трансформації споживчі кооперації в сільських адміністративних районах України не лише не набули розвитку на вищевказаних принципах цього сектору економіки, а й помітно звузили свою діяльність. Основна причина цього негативного процесу, як вважає багато українських дослідників, – домінування великих олігархічних структур на регіональному й державному рівнях [13; 32; 40].

Однак при будь-якому об'єднанні вже існуючих кооперативів та їх спілок створюються передумови для бюрократизації їх діяльності. Саме ці наслідки вертикального зростання об'єднавчих функцій викликали зростання незадоволення багатьох країн ЄС. При цьому бюрократичні функції

Брюсселя, де територіально знаходяться виконавчі органи Європейського Союзу, все більше перетворюються на самостійні, тобто відірвані від реальної виробничої діяльності конкретних країн, структури, які не розуміють і не прагнуть вникати в зміни виробничо-технологічного, кліматичного, соціально-демографічного характеру.

Якщо до цього додати, що міграційні процеси в країнах ЄС за останні 10 років суттєво змінили ситуацію на ринку праці й у сфері соціального захисту громадян різних країн ЄС, стає зрозумілим природне бажання Великобританії залишити ЄС, хоча зовсім недавно цей союз з власною валютою для постсоціалістичних країн у дослідженнях багатьох всесвітньо відомих організацій і окремих учених подавали як зразок переваги європейської інтеграції над усіма іншими формами міжнародних союзів на постсоціалістичному просторі. За останні 20 років досвід Китаю, Індії, Індонезії, Сінгапуру, Південної Кореї, Пакистану, Ізраїлю та багатьох інших країн неєвропейського континенту з усією очевидністю показував необґрунтованість претензій ЄС на якийсь універсальний, тільки позитивний тип об'єднання держав. Ця обставина, як нам видається, в руслі нинішніх наукових дискусій в Україні про форми міжнародної інтеграції заслуговує на окреме дослідження. Однак, у контексті глобалізації зазначимо таке.

По-перше, кожна країна, зокрема Україна, відповідно до історично сформованих складних інтеграційних економічних процесів функціонує в системі різних ринків, як Європи, так і світу. Ідеться про світові ринки чорних металів, зерна та іншої продовольчої сировини, які становлять основну частину українського експорту. Швидка переорієнтація на ринки з вищим рівнем конкуренції вимагає тривалого часу, а головне – величезних економічних витрат держави й приватного бізнесу на технологічне переоснащення. У часі цей процес у більшості країн ЄС зайняв не менше двох десятиліть.

По-друге, при будь-якому векторі міжнародної інтеграції будь-яка окремо взята країна всіх континентів світу не може ігнорувати глобальних

загальновідомих тенденцій світового розвитку в ХХІ ст. Суть їх полягає в безперервному зростанні наукоємності виробництва. Це має своїм наслідком зниження трудомісткості, що практично виявляється в зростанні безробіття. Спроба зайняти своїх громадян на ринках праці інших країн, що нині стосується й України, призводить до трьох соціально-економічних довгострокових процесів:

- відтоку найбільш кваліфікованої робочої сили (виробничих, інженерно-технічних працівників наукоємних галузей);

- зростання бюджетного навантаження на надання прямої державної підтримки безробітним, їх підготовку до нових галузей, що в умовах дефіцитного бюджету України спричиняє загострення вже існуючої соціальної напруженості, перш за все, у сільській місцевості;

- звуження демографічних можливостей освоєння в майбутньому наукоємної продукції консервує технологічну відсталість будь-якої країни.

У своїй сукупності ці та інші соціально-економічні наслідки процесу деіндустріалізації й детехнологізації в економіці України призводять до двох неминучих економічних наслідків для продовольчого ринку країни.

По-перше, низький рівень заробітної плати у виробництвах невисокого технологічного рівня об'єктивно звужує споживчий попит населення, що не надає змоги виходити на внутрішній продовольчий ринок власній продукції високої якості. Наприклад, продукції тваринництва екологічного землеробства.

По-друге, низький споживчий попит населення на продовольчому ринку об'єктивно створює передумови для імпорту низькоякісної (часто не реалізованої у власних країнах) продовольчої продукції або сировини, що спричиняє зростання ризику для здоров'я населення. Обидва ці процеси при нерозвиненій системі охорони здоров'я й соціального захисту загострюють і без цього непросту ситуацію в нашій країні.

Напередодні вступу України до СОТ дискусія мала різноспрямований характер. Експортери зерна, які свідомо відмовилися від комплексного

розвитку своїх господарств і цілком ліквідували тваринництво, мали достатню рентабельність за рахунок:

- низької заробітної плати найманих робітників порівняно з їх колегами в країнах ЄС;

- невисоких податків з урахуванням необхідних відрахувань на соціальну інфраструктуру за сформованою раніше практикою в плановій економіці;

- у край низьких відрахувань на екологізацію виробництва і території порівняно з практикою ЄС;

- невисоких витрат на придбання будівель і споруд виробничого характеру з урахуванням ступеня їх зносу й невеликих витрат на відновний ремонт, що дісталися від державних підприємств, уцінених свідомо для прискореної приватизації.

Однак, прихильники більш широкого погляду на членство України в СОТ, зокрема, її продовольчого ринку, аргументовано попереджали про серйозні, довготривалі, стратегічні наслідки негативного характеру. До них, зокрема, на наш погляд, потрібно повернутися зараз. Їх суть полягає в такому.

По-перше, відсутність розвиненого тваринництва не можна вважати нормальним станом для України з її величезним експортним потенціалом саме тваринницької продукції. При цьому безумовне задоволення населення країни в м'ясо-молочній продукції не можна ігнорувати на всіх рівнях виконавчої влади при практичному здійсненні курсу на євроінтеграцію.

По-друге, відсутність турботи про збереження видового різноманіття флори й фауни на території всієї країни передбачає вжиття заходів з високими витратами державних структур влади на всіх рівнях на рівні країн ЄС.

У своїй сукупності ці процеси рано чи пізно зажадають зростання витрат бюджетів усіх рівнів на освоєння сучасних технологій «зеленої» економіки. Документи ООН і ЄС із цього питання широко відомі, але поки

що їх реально не враховують при прийнятті нових документів щодо приватизації землі, освоєння технологій V і VI укладів у сфері виробництва продовольчої сировини.

Як відомо, європейські стандарти, що сформувалися протягом тривалого міждержавного співробітництва провідних виробників експортної м'ясомолочної продукції (Нідерландів, Франції, Великобританії, Бельгії, Данії тощо), передбачають на всіх етапах контроль якості кормів для тварин і птиці. При цьому контролюються не тільки зернові компоненти для виробництва комбікормів, зокрема з України, а й широкий спектр добавок, вироблених у різних країнах ЄС (мінеральних, вітамінних). Спеціалізація комбікорму за різними віковими групами тварин та птиці істотно ускладнює технологію виробництва комбікормів і підвищує їх вартість. Поряд із цим європейські вимоги санітарно-гігієнічного характеру до забійних цехів птахофабрик і м'ясопереробним підприємствам включають вимоги щодо утилізації відходів, переробки та зберігання, холодильного обладнання [40].

Вартий уваги досвід Франції як однієї з провідних країн ЄС, зокрема, відповідно до Закону про орієнтацію сільського господарства 1960 р., доповнення до цього Закону 1962 р., об'єднання фермерів на кооперативних засадах були наділені низкою привілеїв у разі, якщо вони зобов'язувались перед державою проводити економічну політику, кінцевою метою якої є колективний випуск на ринок товарної продукції членів кооперативу у свіжому чи переробленому вигляді [40].

До привілеїв включено таке:

- підтримка держави впродовж 5 років спеціалістів кооперативу для вивчення передових технологій у поточних процесах сільського господарства;
- надання пільгового кредитування для фінансування різних видів діяльності сільського господарства, наприклад збереження й пакування кооперативної продукції;
- визначення балансу попиту та пропозиції на продовольчому ринку країни шляхом викупу залишкової продукції в періоди перевиробництва;

– розробка пільгових кредитів під індивідуальне сільське господарство, якщо основною метою є модернізація виробництва.

Характерною ознакою сільського господарства у Франції є налагодження тісних зв'язків у сфері сільського господарства через спеціалізовані кооперативні об'єднання фермерів зі спільного ведення господарства (GAEC) та кооперативи спільного використання високопродуктивної техніки (CUMA). Згідно із чинним законодавством Франції, об'єднання фермерів у GAEC отримують низку пільг, а саме: GAEC одержує субсидію у розмірі 50% інвестицій щодо первинного капіталу, високий ліміт позики під меншу процентну ставку [40].

Однією з основних форм державної підтримки сільськогосподарських кооперативів з метою розширення сфери діяльності й функцій є надання кооперативам можливості участі в багатьох програмах, фінансованих бюджетами різних рівнів, а саме:

- фінансування організації переорієнтації використання сільськогосподарської продукції на непродовольчі цілі;
- підтримка виробництва біопалива кооперативними заводами;
- фінансова підтримка придбання устаткування, безпечного для навколишнього середовища;
- фінансування проведення окремих програм з підтримки флори й фауни, очищення навколишнього середовища;
- підтримка дій з підвищення якості кооперативної продукції;
- фінансова підтримка соціальних акцій кооперативів (доставка дітей до школи, утримання кооперативних садочків, водопостачання сільських поселень тощо) [9].

Важливого значення набуває з'ясування впливу на середні ціни продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами. Для цього проведено кореляційно-регресійний аналіз залежності середніх цін реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами за 2000–2017 рр. за такою продукцією, як культури зернові

та зернобобові, насіння культур олійних, буряк цукровий фабричний, картопля, культури овочеві, культури плодови та ягідні, сільськогосподарські тварини (м'ясо), молоко, яйця від таких факторів: експорту, імпорту, кількості населення, поточних витрат на навколишнє середовище і загальної суми витрат на інноваційну діяльність (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники кореляційно-регресійного аналізу середньої ціни реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами за 2000–2017 рр.

Найменування продукції	R	R ²	F	t	Рівняння регресії
Культури зернові та зернобобові	0,986205	0,972601	85,19515	1,41297567	$y = 7078,722 + 0,13831x_1 + 0,000159x_2 + 0,005788x_3 - 0,03591x_4 + 0,011117x_5$
Насіння культур олійних	0,99112	0,982318	133,3332	2,428587986	$y = 24957,36 - 0,49888x_1 + 0,000345x_2 + 0,032715x_3 - 0,07796x_4 + 0,017812x_5$
Буряк цукровий фабричний	0,975275	0,951162	46,74219	1,051961047	$y = 1660,686 - 0,03274x_1 + 3,25E-05x_2 + 0,004208x_3 - 0,00074x_4 - 0,00197x_5$
Картопля	0,947681	0,898098	21,15215	1,370899434	$y = 10637,45 - 0,21052x_1 + 9,26E-05x_2 + -0,02937x_3 - 0,00998x_4 + 0,006599x_5$
Культури овочеві	0,986706	0,973589	88,47036	5,448989262	$y = 26865,31 - 0,53299x_1 + 1,07E-05x_2 + -0,00488x_3 - 0,01482x_4 + 0,008166x_5$
Культури плодови та ягідні	0,978173	0,956822	53,18425	3,238308205	$y = 43135,95 - 0,85765x_1 + 0,000217x_2 + -0,10144x_3 - 0,18813x_4 + 0,120193x_5$
Сільськогосподарські тварини	0,985984	0,972164	83,81843	3,384585194	$y = 125207,8 - 2,48951x_1 + 0,000868x_2 + -0,39257x_3 - 0,28156x_4 + 0,168001x_5$
Молоко	0,981232	0,962817	62,14489	1,498527	$y = 15274,33 - 0,30393x_1 + 0,000282x_2 + -0,06096x_3 - 0,07838x_4 + 0,049333x_5$
Яйця	0,979068	0,958575	55,53559	1,060227623	$y = 2236,583 - 0,04509x_1 + 5,01E-05x_2 + 0,001177x_3 + 0,008533x_4 - 0,01023x_5$

Кореляційно-регресійний аналіз середньої ціни реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами за 2000–2017 рр. проведено за такою продукцією, як культури зернові та зернобобові, насіння культур олійних, буряк цукровий фабричний, картопля, культури овочеві, культури плодови та ягідні, сільськогосподарські тварини (м'ясо), молоко, яйця та здійснено за показниками, що відображають їх залежність від загального експорту, імпорту, кількості населення, поточних витрат на навколишнє середовище і загальної суми витрат на інноваційну

діяльність. Як свідчать одержані результати, показники достовірності цієї моделі є значущими.

Також у ході дослідження запропоновано механізм регулювання продовольчого ринку України, що відображає основний базис регулювання продовольчого ринку України (рис. 2.19).

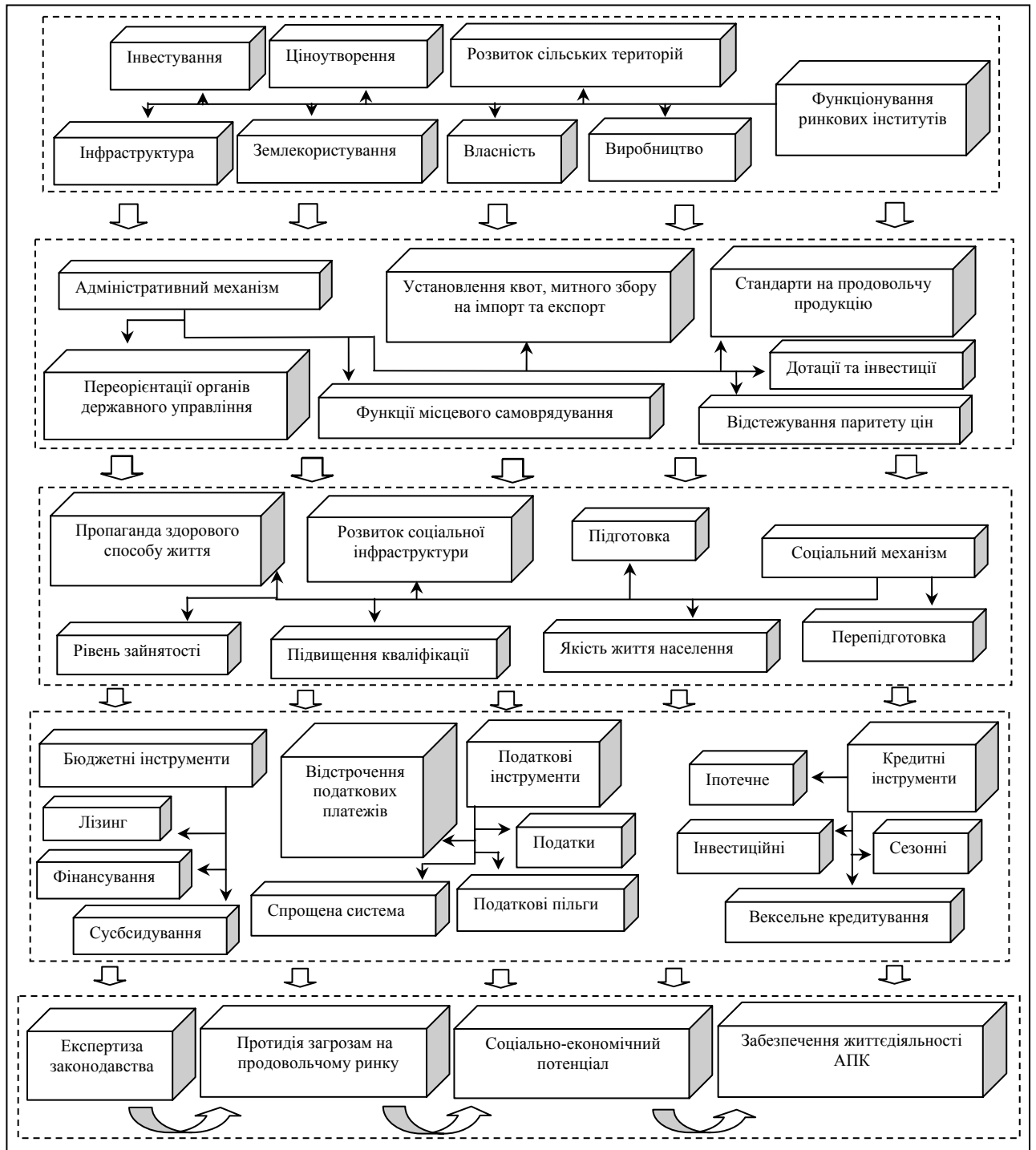

Рис. 2.19. Механізм регулювання продовольчого ринку України (удосконалено автором)

Запропонований вище механізм регулювання продовольчого ринку України в умовах трансформації національної економіки відображає поетапне вирішення питань, що виникають у ході розвитку економічних відносин у сільському господарстві. Першим кроком є аналіз функціонування інструментів, наступним – визначення основних адміністративні механізми, які можна застосувати до поточному стану економічних процесів у сільському господарстві. Потім потрібно з'ясувати, наскільки актуальним є вирішення питання регулювання продовольчого ринку України в умовах трансформації національної економіки в соціальному аспекті, реалізуючи всі наявні соціальні механізми для задоволення соціально-економічних потреб населення. Передостаннім кроком має бути визначення бюджетних інструментів, податкових інструментів та кредитних інструментів з метою подальшого вирішення нових питань, що виникають щодо економічних процесів у сільському господарстві. Завершальний крок – експертиза законодавства, протидія загрозам на продовольчому ринку, реалізація соціально-економічного потенціалу, забезпечення життєдіяльності АПК.

Висновки до розділу 2

Виділено та узагальнено важливі елементи продовольчого ринку, а також зазначено, що частина техніки в аграрному секторі є імпортною, що негативно впливає на ціну продовольчих товарів і конкурентоспроможність національного товаровиробника на продовольчому ринку України. Макроекономічними наслідками використання імпортової техніки для аграрного сектору України як одного з базисів функціонування продовольчого ринку України є таке: зростання безробіття; орієнтація

тваринництва, овочівництва, садівництва та інших трудомістких галузей на дрібнотоварне виробництво.

Наведено статистичні дані щодо посівних площ сільськогосподарських культур, виробництва сільськогосподарських культур, їх урожайності, кількості сільськогосподарських тварин, виробництва основних видів продукції тваринництва.

Проаналізовано формування продовольчого ринку України з урахуванням зростання ролі зовнішніх чинників національної економіки. Іншим проблемним питанням розвитку молочної галузі є ціноутворення, що тісно пов'язано із встановленням закупівельної ціни на молочну сировину та на готову продукцію. Проведено аналіз молочної галузі України як однієї з компонентів її продовольчого ринку. Здійснено порівняльний аналіз молочної галузі Нідерландів та України.

Охарактеризовано поточну систему економічних зв'язків, що не забезпечує розвитку молочного скотарства внаслідок значної частки в ланцюзі переробних і торгових підприємств (через систему занижених цін і високих торговельних надбавок).

Узагальнено етапи становлення державної політики щодо продовольчої безпеки, а саме: розвиток системи моніторингу харчових продуктів від виробництва до споживання; аналіз ризиків на продовольчому ринку з метою підвищення безпеки харчових продуктів; удосконалення інституційних механізмів і надання можливості для ефективного та результативного управління системою безпеки харчових продуктів; підвищення поінформованості громадськості про безпеку харчових продуктів.

Проведено кореляційно-регресійний аналіз середньої ціни реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами за 2000–2017 рр.

Запропоновано механізм регулювання продовольчого ринку України в умовах трансформації національної економіки.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Аналіз ринка молочної продукції України 2015–2016. URL: <http://koloro.ua/blog/issledovaniya/analiz-ryinka-molochnoyproduktsii-ukrainyi-2015-2016.html> (дата звернення: 21.03.2017).
2. Антощенко В. В. Удосконалення економічних відносин між суб'єктами молокопродуктового комплексу в умовах розвитку інтеграційних процесів. Умань: Візаві, 2014. С. 87–94.
3. Бадуев Б. В. Продовольственная безопасность Японии: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14. Москва, 2007. 20 с.
4. Божидарнік Т. В. Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : монографія. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. 412 с.
5. Бутенко М. І. Моніторинг розвитку ринку молока та молочних продуктів України. *Спілка молочних підприємств України*. Київ, 2010. Вип. 5. 100 с.
6. Бутило Р. Б. Законодавство ЄС про безпечність харчових продуктів. *Спеціалізовані семінари компанії Kesarev Consulting*. URL: <http://www.milkua.info/uk/technews/193/> (дата звернення: 15.10.2017).
7. В ближайшие годы цены на продовольствие вырастут. URL: <http://zn.ua/ECONOMICS/v-blizhayshie-gody-mirovye-ceny-naprodovolstvie-vyrastut-na-40-123569.html> (дата звернення: 17.11.2016).
8. Виробництво основних видів продукції тваринництва у 2017 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/vpt/vpt_u/vpt2017_u.-html (дата звернення: 25.04.2018).
9. Виробництво продукції тваринництва в Україні у 2015 р.: статистичний зб. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.04.2016).

10. Гайдуцький А. Інвестиційні аспекти вступу до СОТ для аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи. *Економіка України*. 2009. № 7. С. 83–89.
11. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду / відп. ред. редкол. Б. Й. Пасхавер. Київ: НАН України; Ін-т економіки, 2011. 350 с.
12. Гребенюк М. Досвід Китайської Народної Республіки у сфері правового забезпечення продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 58–161.
13. Державна підтримка виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. 2016. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3649&i=22> (дата звернення: 03.09.2017).
14. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrsat.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2017).
15. Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2021 року: Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013. URL: http://apk.cg.gov.ua/web_docs/2141/const/docs/Programa_COК_2017-2021.pdf (дата звернення: 23.01.2018).
16. Державні програми підтримки аграрного сектора: Проект «Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення нормативно-правової бази». Київ: USAID, 2007. 44 с.
17. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория. Донецк: УкрНТЭК, 2001. 330 с.
18. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. 2011. URL: http://agroconf.org/sites/default/files/dosvid-kanady-es-polityky-pidtrymky-sh-obslugovujuchy-kooperatyviv1_0.pdf (дата звернення: 12.03.2017).

19. Закон Республики Армения «Об обеспечении продовольственной безопасности» от 05.06.2002 № 3Р-338. URL: http://base.spinform.ru/-show_doc.fwx?rgn=22406 (дата обращения: 12.10.2016).

20. Закон Республики Казахстан «Про державне регулювання розвитку агропромислового комплексу та сільських територій». URL: <https://www.zakon.kz/63035-zakon-rk-o-gosudarstvennom.html> (дата звернення: 12.10.2016).

21. Закон України «Про державний матеріальний резерв». 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.09.2017).

22. Закон України «Про здійснення державних закупівель». 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-18> (дата звернення: 03.09.2017).

23. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні». 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15> (дата звернення: 03.09.2017).

24. Іванова Л. С., Микитюк Д. М. Напрями удосконалення державного регулювання ринку молока і молочної продукції на основі використання зарубіжного досвіду. *Агросвіт*. 2017. № 23. С. 32–38.

25. Калабеков И. Россия, Китай и США в цифрах. URL: <http://kaig.ru/outthrow.pdf> (дата звернення: 12.10.2016).

26. Кернасюк Ю. Потенціал українського молока на світовому ринку. *Агробізнес сьогодні*. URL: <http://www.agro-business.com.ua/ostannia-vip-novyna/4669-potentsial-ukraiinskogo-moloka-nasvitovomu-rynku.html> (дата звернення: 02.12.2017).

27. Кількість сільськогосподарських тварин у 2017 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/ph/ph_u/ph2017_u.html (дата звернення: 25.04.2018).

28. Козак О. А. Основні тенденції розвитку світового ринку молока та молочної продукції. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 149–153.

29. Лозинська Т. М. Теоретико-методологічні засади державного регулювання продовольчого ринку України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2006. № 1. С. 65–70.

30. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/20188> (дата звернення: 23.06.2017).

31. Музиченко А. С., Голуб Т. І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектора України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6(2). С. 112–115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6(2)_28) (дата звернення: 03.09.2017).

32. Одінцов М. М. Моделювання факторів формування продовольчої безпеки. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=113> (дата звернення: 12.10.2017).

33. Олійник В. О. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки: зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. Вип. 1 (12). С. 103–111.

34. Порівняння молочного сектору України та Нідерландів. *Український клуб аграрного бізнесу*. 2017. С. 1–74.

35. Постановление Парламента Республики Молдова «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова» от 15.07.2011 № 153. URL: <http://lex.justice.md/ru/328010/> (дата обращения: 12.10.2016).

36. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О концепции национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь» от 10.03.2004 № 252. URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic34/text337.htm> (дата звернення: 12.10.2016).

37. Припуга Н. В. Компоненти механізму регулювання розвитку ринків молока та молочної продукції України. *Економічний вісник*

університету. 2017. Вип. 33(1). С. 162–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2017_33%281%29__22 (дата звернення: 05.02.2018).

38. Проблеми молочної промисловості в Україні. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/888> (дата звернення: 11.09.2017).

39. Програма з розвитку агропромислового комплексу в Республіці Казахстан. URL: <http://karabalyk.kostanay.gov.kz/gosudarstvennyeprogrammy/-programma-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-vrespublike-kazakhstan-na-2013-2020-gody-agrobi> (дата звернення: 12.10.2016).

40. Продовольственная политика Европейского Союза. URL: www.meatinfo.lv/en/articles/laws/364-eu-food-policy (дата звернення: 03.09.2017).

41. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН. URL: <http://www.fao.org> (дата звернення: 12.05.2017).

42. Ринок молока: інформаційно-аналітичний бюлетень № 247-04-17. URL: <http://www.infagro.com.ua/> (дата звернення: 25.04.2018).

43. Річний Звіт 2016 – Добробут громад. 2017. URL: <http://dobrobut-hromad.org/wp-content/uploads/2017/09/Annual-Report-2016-UA.pdf> (дата звернення: 07.02.2018).

44. Румик І. І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 35. С. 22–32.

45. Рябченко К. М. Досвід США в сфері державної підтримки фермерського сектора. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21–22 вер. 2017). Львів, 2017. С. 112–114.

46. Рябченко К. М., Трохимець О. І. Продовольчий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 171–178.

47. Рябченко К. М., Трохимець О. І. Регулювання продовольчого забезпечення України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 210–217.

48. Рябченко К. Н. Государственное регулирование регионального продовольственного рынка Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2017. № 6. С. 114–118.

49. Рябченко К. Н. Новые тенденции формирования рынка цельномолочной продукции в мегаполисах Украина (на материалах г. Харькова). *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва*. 2017. № 3. С. 299–306.

50. Рябченко К. Н. Социальная ответственность производителей продовольственного сырья при формировании продовольственного рынка. *Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Кривий Ріг, 28 квіт. 2017)*. Кривий Ріг, 2017. С. 270–273.

51. Рябченко К. Н. Формирование продовольственного рынка молока регионе – антикризисный аспект. *International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference, Proceedings*. November 17th, 2017. Le-Mans, France: Baltija Publishing, 2017. Part I. P. 119–122.

52. Саблук П. Т., Білорус О. Г., Власов В. І. Глобалізація і продовольство: монографія. Київ: ННЦ-ІАЕ, 2008. 632 с.

53. Сальман І. Ю., Ібатуллин М. І. Сучасний стан світового агропродовольчого ринку та місце в ньому України. *Економіка та держава*. 2015. № 11. С. 25–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_11_8 (дата звернення: 11.04.2016).

54. Скопенко Н. С., Бовкун А. О. Сучасний стан та тенденції розвитку молочної галузі України. URL: http://ipdo.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=259&Itemid=&lang=en_2 (дата звернення: 04.12.2017).

55. Соколов М. Ю. Держпідтримка-2017: у вільне плавання, або як не вмерти на шляху до світлого майбутнього. URL: <http://www.milkua.info/uk/post/derzpidtrimka-2017-u-vilne-plavanna-abo-ak-ne-vmerti-na-slahu-do-svitlo-go-majbutnogo> (дата звернення: 25.04.2018).

56. Стратегия национальной безопасности Республики Армения. URL: <http://www.mil.am/files/NATIONAL%20%20SECURITY%20STRATEGYrUs.pdf> (дата звернення: 12.10.2016).

57. Тарасова Ю. А. Стан та перспективи розвитку молочної галузі України. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. пр. / Одеський нац. економ. ун-т. Одеса, 2017. № 62 (1). С. 149–156.

58. Хворост Т. В. Розвиток світового та національного ринків молочної продукції. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 12.10.2015).

59. Ryabchenko K. Factors and conditions forming food export. *East journal of security studies*. Poland, Slupsk, 2018. Vol. 2/2. P. 289–300.

60. WHITE PAPER ON FOOD SAFETY. URL: http://ec.europa.eu/dgs/health_food-safety/library/pub/pub06_en.pdf (дата звернення: 03.09.2017).

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

3.1. Продовольчий ринок – адаптація до сучасних тенденцій

Удосконалення виробництва, покращення організації та визначення тенденцій подальшого розвитку належать до пріоритетів продовольчого ринку України. Варто зауважити, що чималу роль у зовнішньоекономічному та внутрішньоекономічному розвитку відіграє сільське господарство. Від сільського господарства залежать не лише життєздатність і самодостатність країни та суспільства, а й безліч найрізноманітніших напрямів людської діяльності. Україна володіє потужним агропромисловим потенціалом і має значні перспективи в галузі сільського господарства завдяки сприятливому клімату й наявним земельним ресурсам. Однак розвиток лише аграрного сектору в Україні має як позитивні, так і негативні аспекти для продовольчого ринку: з одного боку, аграрний сектор може стати локомотивом національної економіки, з іншого – це може мати мультиплікативний ефект щодо інших галузей національної економіки [28].

Аграрний сектор, як один з компонентів продовольчого ринку України, може задовольнити, як внутрішній, так і зовнішній ринок, а також зайняти провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. З словами прем'єр-міністра, виробництво українського продовольства у 2017 р. становило 16%, порівняно з аналогічним періодом минулого року. У своєму зверненні він наголосив: «У нас середня урожайність зросла на 14%, тому сільське господарство є основним і, на жаль, єдиним локомотивом підтримки економічної стабільності в Україні» [33]. Крім того, аграрний сектор є наповнювачем значного обсягу

надходження валюти в Україну через продаж продукції сільськогосподарського призначення. Загальне зростання показників аграрного сектору сприяло виходу на європейський ринок.

Вагому роботу з розвитку продовольчого ринку провело Міністерство аграрної політики України, яке виявилось найбільш динамічним у плані змін. Одним з таких його рішень стало створення уніфікованої бази законодавства, яка буде солідарна з нормами ЄС. На думку Міністерства аграрної політики України, розвитку продовольчого ринку сприятиме вихід українських товарів на новий і глобальний ринок, що надасть можливість українським товарам досягти вищої якості. Одним з пріоритетних напрямів у сільському господарстві є інтеграція найбільш перспективних агротехнологій для підвищення продуктивності виробництва й зниження витрат на одиницю продукції.

До напрямів інноваційної інтеграції агротехнологій в аграрний сектор належать такі:

- 1) створення та впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових порід тварин і птиці;
- 2) стимулювання агроекологічної діяльності, зокрема розвитку альтернативного органічного агровиробництва;
- 3) формування високоосвічених професійних кадрів [23; 40].

Вагомим компонентом для продовольчого ринку України є конкурентна політика, що полягає в антимонополізації продовольчого ринку України, усунення проявів недобросовісної конкуренції, профілактика державної політики щодо антиконкурентних дій усіх учасників продовольчого ринку. Конкурентна політика як складова впровадження інновацій на теренах продовольчого ринку України полягає в реалізації законів у конкретних сферах, охоплює цілеспрямовану нормотворчу діяльність, спрямовану на розроблення спеціальних актів і внесення конкурентних вимог до нормативних документів [4, с. 53]. В умовах євроінтеграції продовольчого ринку України результатом має стати єдина конкурентна політика країн Європейського Союзу. Вона містить спільні норми регулювання конкуренції для всіх країн – членів ЄС, які були впроваджені в Римській угоді. Конкурентне законодавство ЄС покликане

забезпечувати рівні можливості для підприємців на спільному ринку [67]. У країнах ЄС сільськогосподарська політика полягає в підтриманні цін на аграрну продукцію та надаються субсидії на виробництво сільськогосподарських товарів, беручи до уваги специфіку аграрного сектору [66]. Згідно зі ст. 39 установчого Римського договору про створення ЄС, залишаються такі пункти щодо конкурентної політики:

- інтенсифікація виробництва в аграрному секторі шляхом сприяння або визначення балансу розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимізація витрат на виробництві;

- підвищення соціального забезпечення громадян шляхом надання роботи на нових аграрних виробництвах через збільшення їхніх доходів;

- сприяння державою захисту виробників і споживачів від зовнішніх чинників;

- гарантія населенню країн – членів Співтовариства якості сільськогосподарської продукції за рахунок власного виробництва;

- врегулювання цін та пошук нових шляхів зниження цін на продовольчі товари.

Унаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна отримала нові можливості для модернізації державної аграрної політики України. Визначення основних тенденцій сприяло плануванню, розробці та імплементації відповідних інституційних моделей продовольчого ринку.

Важливим кроком уперед стало прийняття Концепції загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014–2024 рр. і Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. [14; 20].

Тому до основних напрямів конкурентної політики в Україні на продовольчому ринку варто зарахувати:

- формування державної політики на продовольчому ринку України в таких напрямках, як: промислова, зовнішньоекономічна, регуляторна та у сфері приватизації;

- визначення ключових показників антимонополізації продовольчого ринку та сприяння розвитку конкурентних відносин;
- підтримка національного товаровиробника (як економічно, так і політично);
- оптимізація діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [51].

До основних чинників, що заважають покращувати умови конкурентоспроможності як на аграрному, так і на продовольчому ринку загалом, належать такі:

1. Продовольча продукція, що має обмежену кількість видів агропродовольчих найменувань і водночас тривалу позитивну динаміку експорту [51].

2. Експортний потенціал АПК у межах СОТ великою мірою залежить від рівня відповідності української продукції міжнародним стандартам.

Одним зі складних завдань для України щодо покращення продовольчого ринку є гармонізація інституціонально-правової бази, а також інтеграція системи технічного регулювання розвитку національної економіки з європейською моделлю. Набуття членства в СОТ сприяло входу продовольчого ринку України до єдиного європейського ринку, але гармонізація інституціонально-правової бази є вкрай необхідною, також мають бути наявні умови інноваційно-технологічної модернізації матеріально-технічної бази виробництва та випуску сучасного асортименту продукції [27].

Для продовольчого ринку харчова промисловість є складовою агропромислового комплексу України. Саме від харчової промисловості залежить своєчасна переробка сільськогосподарської продукції та виробництво якісних товарів. На окрему увагу заслуговує питання якості й екологічної безпеки продуктів харчування. Однак характерною особливістю продовольчого ринку є не стільки якість продуктів харчування, скільки їх ціна. Ця обставина зумовлена низькою платоспроможністю споживачів,

унаслідок чого використовують дешеву сировину та норми харчової безпеки, які є незмінними протягом багатьох десятиліть. Потреба в удосконаленні харчової промисловості зумовлена євроінтеграційними процесами та відсутністю жорсткого ефективного державного контролю в Україні, що призвело до виробництва низькоякісної продукції, яка не може конкурувати з продуктами країн ЄС.

Актуальним для продовольчого ринку є імпортозаміщення на ринку продукції харчової промисловості. Головними функціями держави в цьому процесі має бути створення середовища для розвитку галузей, які мають потенціал та в подальшому зможуть конкурувати з продуктами харчування країн ЄС, при цьому використовуючи інноваційні технології переробки сировини, модернізуючи технологію виробництва згідно із чинними стандартами ЄС. Наприклад, за 2012–2016 рр. експорт України становив 20% вироблених у країні видів молочних продуктів, 50% – кондитерських виробів, 85% – соняшникової олії. Розмір іноземних інвестицій у цих напрямках – 2 млрд дол. (4% від загального обсягу іноземних інвестицій в економіку України) [26]. Одним з факторів, що впливає на розвиток продовольчого ринку України, є висока собівартість експортної продукції. Потрібно також враховувати поступове зменшення населення країни, тому налагодження експорту для продовольчого ринку України є важливим кроком до стабілізації продовольчого ринку України.

Традиційно для української харчової продукції основними ринками є США, Канада, Білорусь, Казахстан, Італія, Німеччина, Нідерланди, країни Близького Сходу [52]. Відповідно до статистичних даних, основними товарами з найбільшими обсягами експорту є яловичина свіжа, охолоджена або заморожена, кондитерські вироби, олія соняшникова, цукор білий [30].

Негативні тенденції на продовольчому ринку виявляються в такому:

– зниження рівня виробництва продовольчих товарів, недостатність фінансових коштів підприємств, у свою чергу, вплинули на зниження рівня

самоінвестицій у виробництво й втілення новітніх досягнень науково-технічного прогресу;

– низький рівень інтенсифікації ряду галузей продовольчого ринку (цукрової, спиртової, окремих підгалузей місцевої промисловості);

– економічна криза в країні впливає на зниження попиту на продовольчі товари;

– нормативна база щодо продовольчого ринку не відповідає багатьом потребам ринку;

– пропозиція на зовнішніх ринках вища, ніж попит;

– захист продовольчого ринку з боку країн-імпортерів, галузева наука втрачає свій потенціал [24, с. 8–9].

Серед тенденцій розвитку продовольчого ринку України – зміна пріоритетів в експортній політиці внаслідок втрати традиційного ринку збуту у зв'язку з упродовженням Росією ембарго щодо експорту українських сирів. Загальний обсяг експорту сиру на 2015 р. зменшився майже в 5 разів, а саме до 8 млн дол. Водночас продовольчий ринок України є залежним від ринків Росії та СНД, зокрема для молока СНД є ключовим ринком. Тому перед виробниками постає важливе завдання: адаптуватися до вимог ринку країн ЄС [49].

На світовому продовольчому ринку відбувся обвал цін на молоко й молочну продукцію внаслідок надвиробництва в країнах ЄС і падіння попиту в Китаї [53]. Тому для продовольчого ринку молочної продукції головним завданням має стати переорієнтація на локальні потреби ринків щодо асортименту й культури споживання сирів [54].

Важливим фактором для продовольчого ринку України стала позитивна кон'юнктура світових сільськогосподарських ринків, що вплинуло на зростання привабливості сектору АПК для внутрішнього та зовнішнього інвестування, зокрема з країн ЄС. Варто звернути увагу, що в 2013 р. найбільш привабливими для іноземних інвесторів стали підприємства харчової промисловості. У 2013 р. інвестиції в харчову промисловість

становили 3287,2 млн дол., або 5,7% усього обсягу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну (2013 р.). Однак наразі продовольчий ринок є дещо обмеженим та має ще не використаний потенціал. Український аграрний сектор, перш за все, має зосередитися на інтенсифікації виробництва, наприклад, урожайність зернових культур в Україні відстає від середніх європейських і світових показників, незважаючи на кращі умови для вирощування зернових культур.

Основні бар'єри для інвестицій в аграрний сектор полягають у такому:

- для державної політики в аграрному секторі характерні нестабільність, непрогнозованість та непрозора державна політика, втручання державних органів влади в роботу аграрних ринків (експортні обмеження, квоти, цінове регулювання), лобіювання для отримання монопольної ренти;

- державна підтримка аграрного сектору є недостатньою та незбалансованою, існують проблеми відкриття кредитних ліній від національних і міжнародних кредиторів. Основними джерелами фінансування є власні інвестиції підприємства аграрного сектору;

- ускладнений доступ малого та середнього агробізнесу до інфраструктурних і логістичних потужностей;

- невідповідність українських стандартів європейським і міжнародним та низька якість виробленої продукції;

- великі агрохолдинги є залежними від зміни зовнішньої кон'юнктури, необхідності обслуговування боргів (зовнішні запозичення) та відсутності права власності на землю.

Як основні аргументи «проти» продовження мораторію на продаж землі експерти [41] називають недоліки в збереженні земельних відносин, такі як:

- велика частка угідь належить до невеликої кількості операторів, а права та ринкові можливості власників землі обмежені;

– відсутність інструментів підвищення ефективності використання орендованої землі [32];

– внаслідок високої вартості реєстрації та перереєстрації договорів оренди селяни часто не укладають угод і віддають землю в оренду за усною домовленістю.

Скасування мораторію вплине на банківські кредити, які можна буде брати під заставу землі для розвитку власного бізнесу та залучення інвестицій. Відміна мораторію надасть змогу залучити інвестиції до аграрного сектору та розробити ефективніші механізми зростання продуктивності, а також отримати довгострокові інвестиції у високотехнологічну обробку земель [58].

У ході наукового дослідження запропоновано когнітивну модель потенціалу продовольчого ринку України. Когнітивна модель сформована на основі блоку факторів, що реалізують потенціал продовольчого ринку України, основну блоків становлять елементи, представлені завдяки проведенню PEST-аналізу та SWOT-аналізу продовольчого ринку України (табл. 3.1–3.3, рис. 3.1).

Таблиця 3.1

PEST-аналіз продовольчого ринку України

Політика	Економіка
1. Світові тенденції розвитку продовольчого ринку. 2. Антимонопольна діяльність. 3. Податкові реформи. 4. Реформа децентралізації. 5. Вплив на суб'єктів економічної діяльності на продовольчому ринку України	1. Інфляційні очікування. 2. Економічна криза. 3. Слабкість національної валюти. 4. Платоспроможність населення. 5. Тарифи на газ, воду та електроенергію
Суспільство	Технологія
1. Демографічна криза. 2. Навколишнє середовище. 3. Стиль життя сучасної людини. 4. Споживчі переваги	1. Використання інноваційних технологій. 2. Державна підтримка технологічної трансформації. 3. Швидкість реалізації інноваційних технологій. 4. Виробництво нових продуктів на базі інновацій

Таблиця 3.2

SWOT-аналіз продовольчого ринку України

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Асортимент продукції. 2. Належна якість продукції. 3. Експорт частини продукції до зарубіжних країн. 4. Низькі ціни на кваліфіковану працю	1. Використання іноземного обладнання. 2. Відтік кваліфікованих кадрів. 3. Транспортна інфраструктура. 4. Банківські обмеження регулятора
Можливості	Загрози
1. Розширення експортних напрямів. 2. Упровадження інновацій. 3. Підвищення кваліфікації кадрів. 4. Розширення виробничих ліній. 5. Прийняття законів для стимулювання ринку	1. Економічне середовище. 2. Конкуренція на глобальному та національному ринках. 3. Загрози банкрутству. 4. Зміни в законодавстві. 5. Високі відсотки за кредитами

Таблиця 3.3

Блок факторів, що реалізують потенціал продовольчого ринку України

Цільові фактори	V1 – розвиток продовольчого ринку України, V7 – ціни на продовольчі товари
Фактори-індикатори	V2 – транспортна інфраструктура, V3 – відтік кваліфікованих кадрів, V4 – використання іноземного обладнання, V5 – експорт частини продукції до зарубіжних країн, V6 – конкуренція на національному ринку
Керуючі фактори	V8 – світові тенденції розвитку продовольчого ринку, V9 – тарифи на газ, воду та електроенергію, V10 – зростання ролі інноваційних технологій та їх активне впровадження, V11 – економічне та політичне середовище в Україні, V12 – платоспроможність населення, V13 – природні багатства країни, V14 – споживчі переваги, V15 – державне регулювання

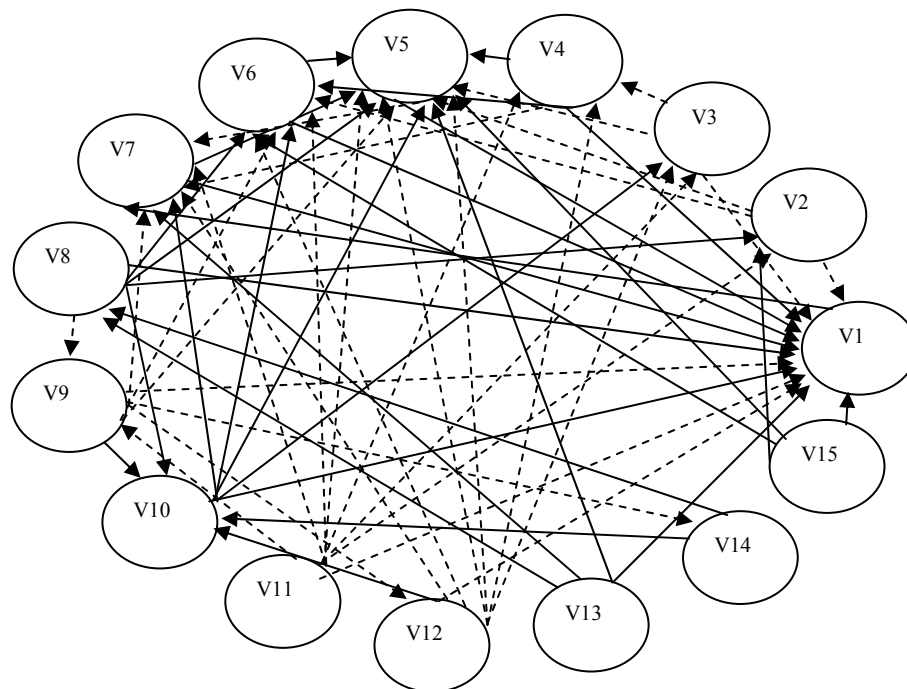

Рис. 3.1. Когнітивна модель потенціалу продовольчого ринку України (пряма лінія – позитивний вплив, лінія пунктиром – негативний вплив)

У процесі формування когнітивної моделі продовольчого ринку України на основі цільового фактора, факторів-індикаторів та керуючих факторів відображено всю багатогранність і взаємозалежність факторів на продовольчому ринку України. Когнітивна модель показує, наскільки потенціал продовольчого ринку перебуває під негативним впливом та яких заходів можна вжити для реалізації потенціалу продовольчого ринку України.

Імпульс у вершину V8 (рис. 3.2) як тенденція розвитку продовольчого ринку відображає, що спрямовані на вдосконалення структурні зміни в різних галузях продовольчого ринку позитивно впливають на розвиток продовольчого ринку України та експорт частини продукції до зарубіжних країн. Варто зауважити, що спадна динаміка також є позитивним моментом з огляду на зниження відтоку кваліфікованих кадрів. Зменшення ціни для громадян країни є позитивним, а для виробників – скоріше негативним чинником, тому що свідчить про перевиробництво, оптимальним варіантом є збалансований попит та пропозиція, але такої ситуації в Україні, на нашу думку, можна досягнути лише за підтримки держави.

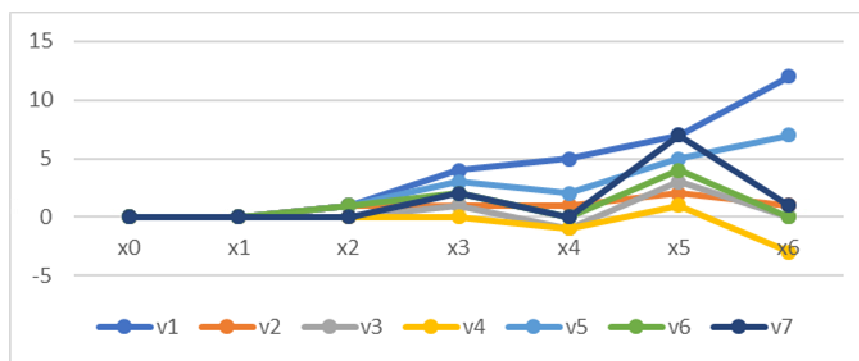

Рис. 3.2. Імпульс у вершину V8 – світові тенденції розвитку продовольчого ринку

Представлений імпульс у вершину V14 споживчі переваги на продовольчому ринку (рис. 3.3), підкреслює: якщо товар національних товаровиробників задовольнить усі вимоги споживачів, то можливими

будуть такі результати, як: V1 – розвиток продовольчого ринку України – зростання; V7 – ціни на продовольчі товари – зростання; V2 – транспортна інфраструктура – в короткостроковій перспективі зростання, V3 – відтік кваліфікованих кадрів – зростання (зумовлено в довгостроковій перспективі, з метою пошуку більш привабливих умов з релевантним успішним досвідом), V4 – використання іноземного обладнання – зниження, що зумовлено зростанням своїх технологічних можливостей, V5 – експорт частини продукції до зарубіжних країн – зростання, V6 – конкуренція на національному ринку – зростання в короткостроковій перспективі, у подальшому стабілізація, тобто залежно від побажань споживача буде купуватися товар при майже однакових споживчих перевагах.

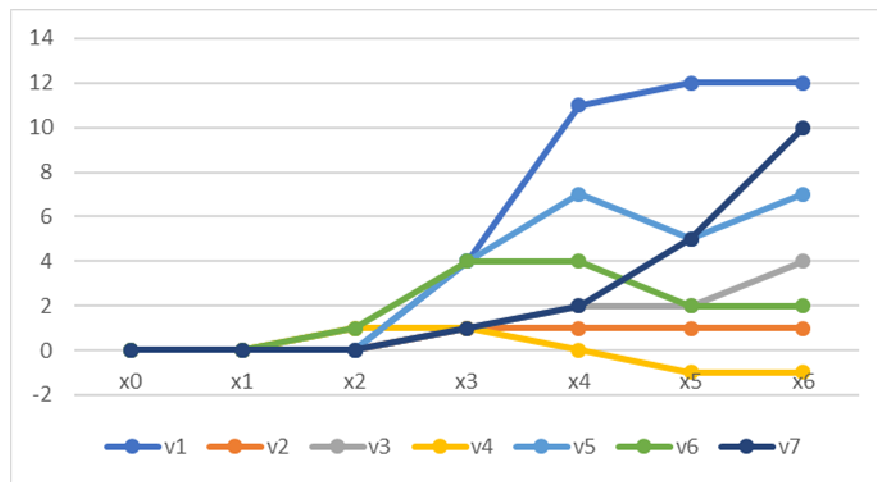

Рис. 3.3. Імпульс у вершину V14 – споживчі переваги на продовольчому ринку

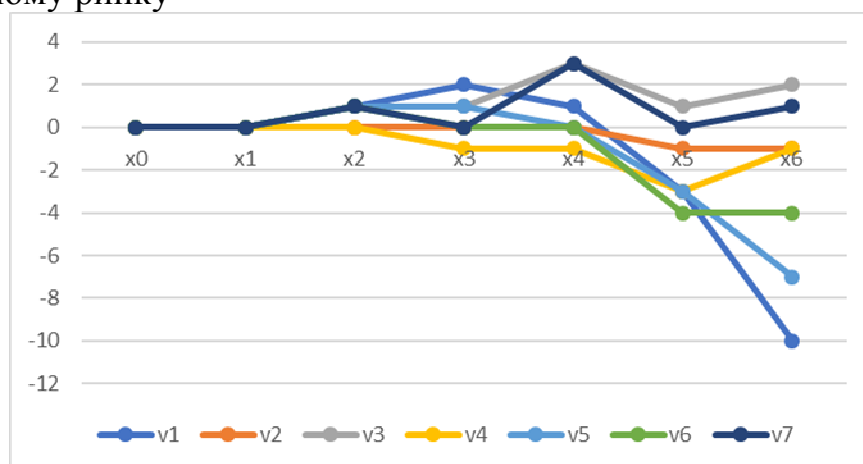

Рис. 3.4. Імпульс у вершину V11 – економічне та політичне середовище в Україні, яке впливає на продовольчий ринок України

Характерною ознакою цього фактора є вплив на загальний стан продовольчого ринку – спад в усіх напрямках, відтік кваліфікованих кадрів і підвищення цін на продовольчому ринку. Однак варто зауважити, що ціни на товари та відтік кваліфікованих кадрів будуть впливати як на падіння, так і на підвищення інтересу до міграції в інші країни.

Важливим етапом для розвитку в Україні продовольчого ринку є дослідження й імплементація найкращих практик провідних країн ЄС, Канади та США. Аналіз європейського досвіду надає змогу виявити спільні риси, зумовлені національними або регіональними особливостями; виробити принципи й механізми вітчизняної аграрної реформи та аграрної політики. Вартий уваги досвід Німеччини щодо підтримки пріоритетних напрямів агропродукції, де отримати державну допомогу можуть окремі особи, сімейні підприємства, кооперативи, компанії та приватні товариства сільського й лісового господарства, садівництва та рибництва, бджолярі, хмелевиробники, тваринники. Така підтримка має вигляд дотацій, доплат, субсидій, різних премій за рахунок консолідованих коштів з бюджету ЄС [57; 64].

Цікавим є досвід залучення додаткових коштів шведськими виробничими кооперативами, які поставляють молоко й молочні продукти, м'ясо, яйце, олійне насіння, цукровий буряк, картоплю, а також займаються постачальницько-збутовою діяльністю, шляхом випуску акцій [25, с. 242]. Значний вплив мають сільськогосподарські кооперації Швеції, що обслуговують фермерські господарства, закупівельно-постачальницькі кооперативи.

Досить повчальним є досвід Польщі, ідеться про її інституційні зміни в сільському господарстві. Першим гаслом стала лібералізація зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією. В основі європейського досвіду – соціальна система ведення агровиробництва, яка повинна відповідати національним традиціям та інтересам щодо ефективного й сталого розвитку найважливішої народногосподарської галузі.

На особливу увагу заслуговує аграрний сектор США, що базується на трьох основних стратегічних завданнях:

- забезпечення продовольчої безпеки країни;
- розширення економічних і торговельних можливостей для сільськогосподарських товаровиробників;
- раціональне використання природних ресурсів.

Але головним пріоритетом у державній підтримці продовольчого ринку в США є безперешкодний розвиток економічних структур і одночасне сприяння соціальній стабільності аграрних районів.

На сьогодні США мають визначену структуру державного регулювання, що включає в себе програми, які були запроваджені урядом країни в різні часи.

Основними напрямками програм є: програма платежів, стимулювання зростання ефективності виробництва, охорона сільськогосподарських ресурсів, фінансування й управління наукою у сфері сільського господарства, стимулювання зовнішньої торгівлі. Реалізація таких програм впливає на створення нових робочих місць не лише в сільському господарстві, а й у суміжних з ним галузях. Досвід введення аграрного сектору в США показує, що він не лише випереджає всі країни світу, а й забезпечує продовольчу безпеку та соціальну стабільність у країні [1, с. 23]. Кожна з державних програм підтримки включає основні важелі державного регулювання розвитку конкретної сфери діяльності. Згідно з поставленими завданнями реалізуються програми, що є диференційованими на міжгалузеві, галузеві, товарні, функціональні та регіональні [55].

Важливо проаналізувати досвід розвитку аграрного сектору Канади, від якого залежить уся державна політика на продовольчому ринку країни. Характерною рисою ферм у Канаді є високоінтенсивні виробництва, що мають конкурентоспроможну продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Західні провінції Канади спеціалізуються на вирощуванні зерна й м'ясної худоби, а східні – на виробництві молока та

молочних продуктів. Державна політика розділяється на федеральні програми та провінційні, підтримка федеральної програми здійснюється за допомогою федерального бюджету й через бюджет Міністерства сільського господарства.

Механізми фінансової підтримки мають такі особливості:

1) усі внески у страхові фонди перераховують до спеціальних провінційних урядових департаментів і відповідних фондів;

2) міністр сільського господарства має право укладати договори про гарантійну оплату лише з кооперативними торговими об'єднаннями, членами яких є фермери;

3) підставою для отримання передоплати за зерно, яке призначене для подальшої переробки, є відповідна квитанція про здачу зерна на заготівельні пункти кооперативних об'єднань [21].

Запропонована модель імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України (рис. 3.5) передбачає дослідження поточної ситуації на продовольчому ринку на основі трьох блоків:

1. Реалізації державної політики за допомогою певних інструментів відповідно до ситуації в галузях продовольчого ринку, враховуючи потреби населення в харчових продуктах, гарантуючи продовольчу безпеку, забезпечуючи збалансований розвиток продовольчого розвитку України з високим рівнем прибутковості та захист довкілля.

2. Глобальні тенденції: погіршення погодних умов, яке впливає на виробництво в сільському господарстві; використання зернових для біопалива, що значно знижує посівні площі, призначені для виробництва та реалізації згодом продукції на продовольчому ринку; збільшення споживання, у свою чергу, впливає на поточний стан продовольчого ринку; нестабільність світових фінансових ринках спричиняє знецінення валюти та зниження загальної купівельної спроможності в Україні.

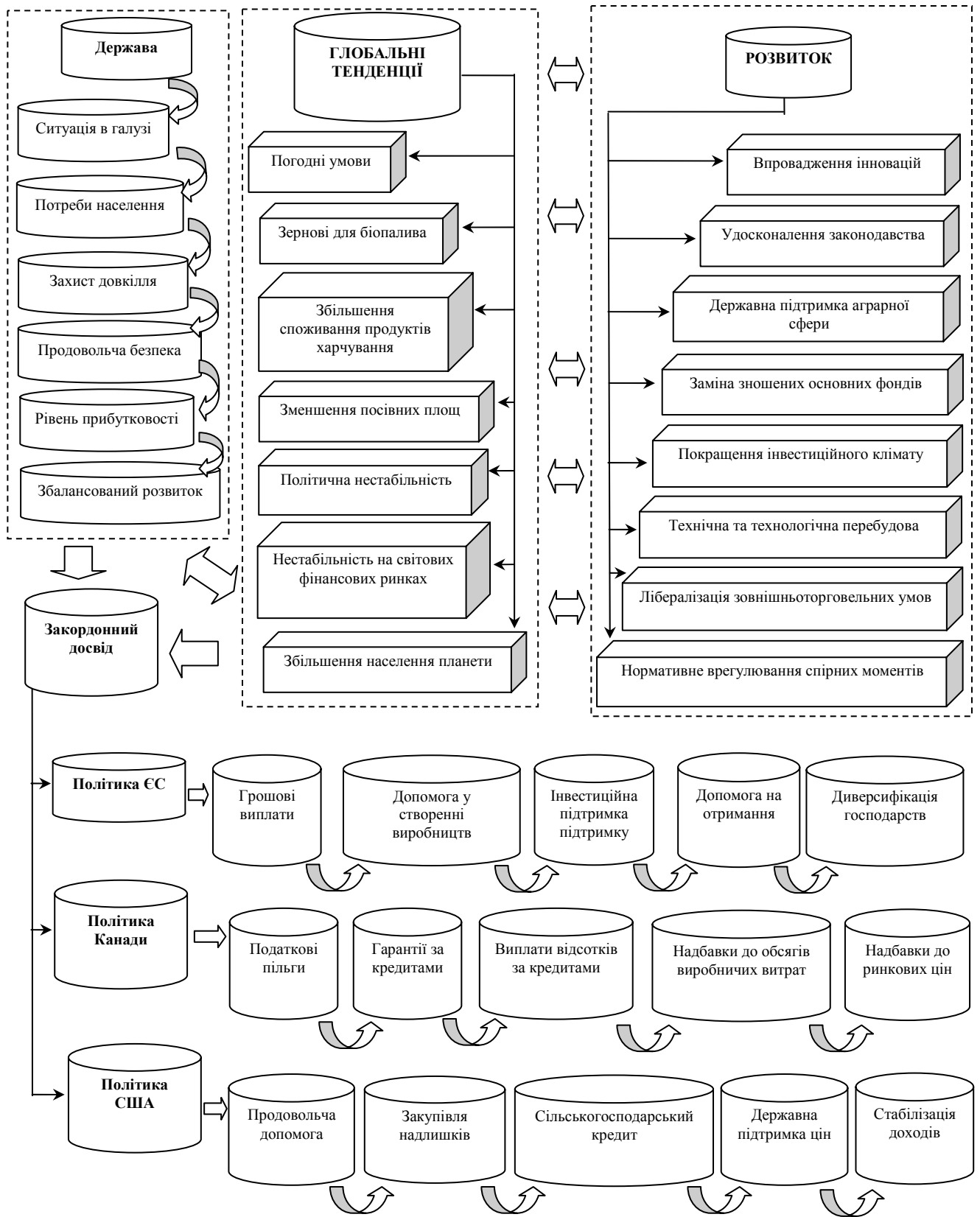

Рис. 3.5. Модель імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України

3. Можливі напрями розвитку імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України: інноваційні технології, удосконалення чинного законодавства, інструменти державної підтримки, нові підходи до оновлення основних фондів, інвестиційний клімат, технологічна перебудова, лібералізація зовнішньоторговельних умов. В основі моделі імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України – використання державної підтримки в країнах ЄС, США та Канада.

Як відомо, європейські стандарти, що сформувалися в результаті тривалого міждержавного співробітництва провідних виробників експортної м'ясомолочної продукції (Нідерландів, Франції, Великобританії, Бельгії, Данії тощо), передбачають контроль на всіх етапах за якістю кормів для тварин і птиці. На початку XXI ст. агропромисловий комплекс розвинених країн світу перейшов на нові промислові технології виробництва сировинних компонентів продуктів харчування. Це стало наслідком глобалізації, що розпочалася в другій половині XX ст. в першій сфері АПК (виробництво засобів виробництва), насамперед, двигунів внутрішнього згоряння й електродвигунів.

Екологічні інновації в рослинництві та тваринництві, які становлять другу сферу АПК, зумовлені на початку XXI ст., перш за все, зростанням загрози хімічного забруднення водних і рослинних ресурсів, що, зрештою, приховує в собі небезпеку для здоров'я людей. Реакцією світової науки на цю нову загрозу є розробка системи наукового обґрунтування «Зеленої економіки». У своїй основі вона відрізняється від традиційної індустріальної мінімізацією використання мінеральних добрив із заміною їх органічними, що передбачає щорічне внесення на 1 га ріллі 10–13 т органічних добрив. При цьому істотне зниження використовуваних хімічних засобів боротьби зі шкідниками й хворобами сільськогосподарських рослин і тварин вимагає вищої культури виробництва з використанням біологічних та механічних методів замість хімічних.

В Україні з переходом до основ ринкової економіки інновації передбачали, насамперед, заміну господарюючих суб'єктів на приватну

власність через механізми розпаювання землі й основних засобів виробництва (будівель, споруд, техніки тощо). Ці базові інновації визначили цілий ланцюг організаційно-економічних нововведень, які охоплюють систему оплати та стимулювання праці виробничого й управлінського персоналу; перехід до оподаткування; відмову держави від регулювання послуг банків; нормативну рентабельність, необхідну для розширеного відтворення та всього комплексу економічних важелів і інструментів, що становлять основу мікро- та макроекономіки.

Результати нашого дослідження свідчать, що за останні два століття в світовій економічній науці відбувалося поступове накопичення даних про характер причинно-наслідкових зв'язків у провідних країнах Європи та США, зміну переходів від бурхливого розквіту до спаду соціально-економічного розвитку. Осмислення причин такого чергування зумовило появу принципово нового погляду на природу зміни циклів і криз, що надалі набуло закріплення в циклічно-хвильовому підході. Розглядаючи в його межах ситуацію на продовольчому ринку України у 2012–2017 рр., можна зробити такі висновки.

Відставання матеріально-технічної бази І сфери АПК України порівняно з розвиненими країнами ЄС та світу, що відповідає першій фазі великих економічних циклів тривалістю 36 років, є первинною причинною ланкою нинішньої ситуації на продовольчому ринку України. Ринкова модель стосовно продовольства визначається станом пропозиції й попиту. За роки ринкової трансформації в нашій країні ринок відчував одночасно руйнівну деформацію в двох напрямках. Пропозиція вітчизняних продовольчих товарів на ринку стримувалася як відсталою матеріально-технічною базою господарюючих суб'єктів, так і різким скороченням поголів'я тварин, особливо молочного стада. Попит населення знижувався через безробіття, низький рівень заробітної плати, що при постійному зростанні плати за житлово-комунальні послуги знижує платіжну спроможність населення у сфері продовольчих витрат.

Глобалізація вивела на світові ринки як лідерів транснаціональні компанії розвинених країн ЄС, США, Китаю тощо, що змушує виробників сільськогосподарської сировини України купувати за світовими цінами їх продукцію машинобудування, хімічної та енергетичної галузей без можливості будь-якого вибору агентів, що конкурують.

Удосконалення системи державного регулювання виробництва сільськогосподарської сировини рослинного й тваринного походження, яка склалася на початок 2017 р., передбачає розуміння глибинного причинно-наслідкового зв'язку всіх складових макроекономіки. У межах циклічно-хвильового підходу, що склався у світовій економічній науці, виконане дослідження показує довгостроковий характер позитивних змін на продовольчому ринку України.

Економічні наслідки найбільш імовірних змін клімату до 2030–2050 рр. є маловивченими, у науковій літературі домінують оцінки впливу цього процесу на продовольчу ситуацію в Південній Європі, зокрема, в Іспанії, Франції, Італії. У документах ЄС констатовано, що зниження виробництва плодово-ягідних і овочевих культур у тих провінціях, де зменшився рівень опадів за річний період, призвело до зниження вологості орного шару. Тобто фізичні прояви кліматичних змін вплинули на кількісні характеристики. Саме вони є основою для технологів, економістів і торгово-збутових організацій під час прийняття довгостроково-стратегічних рішень на загальноєвропейському рівні.

3.2. Забезпечення ефективної державної політики шляхом реалізації закордонного досвіду захисту продовольчого ринку

Ключовою проблемою в умовах наближення нормативно-правової бази України до європейської є поглиблене вивчення багаторічного досвіду різних країн. Як відомо, конкурентоспроможність є результативним показником і

ключовим елементом у національній економічній системі. Порівняльний аналіз рівня державної підтримки конкурентоспроможності основних країн ЄС необхідний як орієнтир для вдосконалення системи підвищення конкурентоспроможності продовольства в Україні. Перш за все, шлях до сталого продовольчого забезпечення країни лідери ЄС вбачають у збалансованому макроекономічному розвитку, де стабільні ціни на продовольство розглядають у широкому контексті базових основ ринку:

- підтримки інноваційної моделі розвитку постіндустріальної економіки;

- підвищенні кваліфікації робочої сили на тлі зростання державних вкладень у науку та освіту загалом;

- наближення умов праці та побуту в сільській місцевості до міської.

Друга тенденція відображає посилення державної підтримки в контексті здійснюваної в Україні децентралізації при виборі економічних механізмів і інструментів у різних країнах ЄС. Для України на кінець 2017 р. невирішеним є питання розриву показників базових складових продовольчого ринку з країнами ЄС. Це стосується як душевого споживання населення основних продуктів тваринного та рослинного походження, так і частки витрат на харчування в структурі сімейного бюджету.

Важливими аспектами продовольчого ринку України з погляду зони вільної торгівлі з ЄС виступають такі: повне скасування мита при торгівлі; визначення балансу в питаннях про технічні бар'єри в торгівлі та інструменти торговельного захисту; уніфікація стандартів продовольчого ринку в Україні зі стандартами ЄС, зокрема в таких питаннях, як санітарні й фітосанітарні норми; введення сумісного сприятливого митного режиму для торгівлі; визначення єдиних правил походження товарів; конкурентна політика; права інтелектуальної власності та географічне позначення [44].

В основі євроінтеграції – розвиток сільського господарства як одного з важливих компонентів продовольчого ринку, що можна так охарактеризувати:

1) використання нових сільськогосподарських машин, матеріальних ресурсів і технологічних систем; реалізація інновацій у загальнонаціональних масштабах;

2) розвинута інфраструктура аграрного сектору; ресурсозбереження в сільськогосподарській діяльності;

3) екологічна безпека [67, с. 67], підвищення показників за обсягами експорту продукції сільського господарства;

4) сприяння з боку держави інтенсивному розвитку підприємництва в АПК;

5) збільшення обсягів інвестицій у сільськогосподарське виробництво; створення цивілізованих умов для залучення спеціалістів з міста до сільськогосподарської діяльності [17, с. 75].

В основі підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору – забезпечення сільськогосподарських товаровиробників технікою; імплементація технологій вирощування та підвищення врожайності сільськогосподарських культур, забезпечення приросту поголів'я худоби; підтримка виробників насінневого матеріалу, науково-дослідних установ, сортовипробувальних станцій [46, с. 43; 42, с. 38; 43, с. 313].

Одним з дієвих інструментів впливу на продовольчому ринку України є стандарти та правила Світової організації торгівлі, що є найбільш використовуваними міжнародними компаніями. Вплив цієї організації на суспільно-економічні процеси на продовольчих ринках країн присутній як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. Вагомим аргументом для продовольчого ринку України є адаптація до стандартів і правил Світової організації торгівлі, тим самим вдосконалюючи підходи до економічних процесів на продовольчому ринку України. Зокрема, імплементація стандартів та правил Світової організації торгівлі – це перший крок до втілення цінностей провідних країн ЄС і захисту власних економічних інтересів продовольчого ринку України.

Основним завданням Світової організації торгівлі, як відомо, є сприяння безперешкодній міжнародній торгівлі, не допускаючи зловживань і негативних наслідків. У багатьох випадках це означає для ринків країн – учасниць цієї організації звуження або ліквідацію бар'єрів і перешкод для торгівлі. Саме тому особливо важливо після вступу нашої країни до цієї організації ретельно вивчити різний досвід і всі тонкощі практики ЄС. Однак для стабілізації економічних процесів на продовольчому ринку України необхідні визначення та імплементація заходів з удосконалення економічних, технологічних і правових механізмів, щодо конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на продовольчому ринку України. Важливим напрямом конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників є матеріально-технічна база агропромислового комплексу, налагодження відносин між вітчизняними товаровиробниками щодо супутньої продукції, тобто її виготовлення складається з багатьох компонентів, визначення балансу між виробниками сировини та вітчизняних товаровиробників.

Одним з пріоритетних напрямів для продовольчого ринку України може стати вирощування екологічно чистої продукції, що має всі передумови для того, щоб зайняти конкурентні місця в торгівлі з країнами ЄС. Але потрібно вирішити низку проблем: виробництво генно модифікованої продукції; низький контроль якості продуктів харчування; погіршення умов навколишнього середовища. Продукти харчування мають бути виготовленими з екологічно чистих матеріалів і не містити речовин, які можуть спричинити негативні наслідки для здоров'я людини, виробництва мають мінімально впливати на навколишнє середовище. Саме такий підхід зможе забезпечити унікальність та конкурентоспроможність українських продуктів харчування. Водночас для продовольчого ринку України важливим є збільшення квот на продаж харчової продукції як один з пріоритетів, що може вплинути на збільшення продажів в аграрному секторі України. Варто зауважити, що ЄС розширило квоти за деякими видами продукції [5]: мед – на 3 тис. т; ячмінь, ячмінні борошна і гранули – на 350 тис. т; виноградний

сік – на 500 т; овес – на 4 тис. т; кукурудза, кукурудзяна мука і гранули – на 650 тис. т; ячмінна крупа і борошно – на 7,8 тис. т [10].

Наразі перед державними органами влади стоїть завдання щодо підвищення ефективності аграрного сектору, адже 11% усіх орних земель Європи належать Україні [13]. Україна може забезпечити продовольчими товарами близько 140 млн людей. Але внаслідок змін у сільському господарстві та інтеграції досвіду провідних країн ЄС набуває актуальності зміна продуктового кошика багатьох країн, завдяки чому продовольчий ринок України може значно зрости: ринок переформатовується на користь висококалорійних продуктів, зокрема м'яса і молока, для виробництва яких потрібно дедалі більше фуражного зерна.

Для цього потрібно забезпечити прискорені темпи економічного розвитку країни, а це неможливо без інвестування в сільське господарство. Перед українською владою постають завдання щодо спрощення процедури інвестування аграрного сектору та захисту цих інвестицій. Але зміни можуть відбутися в разі наведення ладу в обігу землі, впорядкування орендних відносин та зниження бюрократичних бар'єрів, а також визначення термінів довгострокової оренди землі.

У цьому аспекті становить інтерес досвід Франції, яка перетворилася з імпортера сільгосппродукції на її експортера завдяки прийняттю закону про оренду землі. Сільське господарство є єдиною галуззю, яка демонструє зростання протягом останніх 17 років та забезпечує 14% обсягу ВВП України.

У процесі розширення зони ЄС запроваджується програма розвитку – Health Check [29], метою якої є низка змін, що забезпечує пристосування політики до нових завдань і можливостей, наприклад до змін клімату. Система Health Check впливає на модернізацію спільної аграрної політики шляхом зняття обмежень для фермерів. Пріоритетами аграрної політики ЄС є зміцнення економіки, використовуючи такі підходи, як розумне зростання, сталий розвиток, всеосяжне зростання [31]. Унаслідок цього було визначено

три цілі аграрної політики на 2014–2020 рр.: життєздатне виробництво продовольства; стає використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату; збалансований сільський розвиток.

Для оцінювання існуючих механізмів інтеграції продовольчого ринку нашої країни після вступу до СОТ у загальноєвропейський продовольчий ринок з урахуванням нових глобальних чинників доцільно звернутися до рівня продовольчого забезпечення населення нашої країни (табл. 3.6).

Порівняння відсотків норм споживання в динаміці за аналізований період (2005–2016 рр.) дало такі результати. Норма споживання відображає нижчий рівень споживання продукції тваринництва порівняно з їжею рослинного походження. Цей процес у межах галузі тваринництва надає змогу визначити пріоритетні для держави галузі в аспекті прискореного зближення з розвиненими країнами ЄС.

Таблиця 3.6

**Споживання основних видів продуктів харчування населення України
(на одну людину в рік, кг)**

Продукція	2005	2010	2016	Раціональні норми	% від норми споживання		
					2005	2010	2016
М'ясо та м'ясопродукти	39,1	52,0	51,4	81,6	47,9	63,7	62,9
Яловичина і телятина	11,7	9,8	8,1	25,0	46,8	39,2	32,4
Свинина	12,6	18,0	19,0	33,3	37,9	54,1	57,1
М'ясо птиці	13,9	23,2	23,6	21,5	64,7	107,9	109,8
Інші види м'яса	0,9	1,0	0,7	1,8	50,0	55,6	38,8
Молоко і молочні продукти	225,6	206,4	209,0	380,0	59,4	54,3	55,0
Яйця, шт.	238,0	290,0	267,0	290,0	82,1	100,0	92,1
Хлібні продукти	123,5	111,3	101,0	101,0	122,3	110,2	100,0
Цукор	38,1	37,1	33,3	38,0	100,3	97,6	87,6
Риба і рибні продукти	14,4	14,5	9,6	20,0	72,0	72,5	48,0

Складено автором за даними Державної служби статистики України.

Вступ України до торговельних угод з Європейським Союзом та підвищення захисту свого продовольчого ринку, як відомо з досвіду східноєвропейських країн, передбачає дуже тривалу смугу поступових змін у макроекономіці загалом. У цьому контексті рівень споживання основних

видів продуктів харчування населення України (на одну людину в рік, кг) за період 2005–2016 рр. відображає кінцеві соціально-економічні зміни у всіх сферах АПК. Відзначимо сутнісні зміни, що характеризують функціонування продовольчого ринку в нашій країні, з використанням загальноприйнятих наборів показників споживання основних видів продуктів харчування.

Так, у 2005 р. річне споживання м'яса і м'ясопродуктів становило 47,9% від раціональної норми споживання, у 2010 р. – 63,7%, у 2016 р. – 62,9%. Рівень душевого річного споживання молока та молочних продуктів становив: 2005 р. – 59,4%; 2010 р. – 54,3%; 2016 р. – 55%. На наш погляд, це вказує на те, що від початку ринкового реформування макроекономічних процесів в Україні до 2005 р. відбулися істотні макроекономічні зміни, які зумовили зниження майже наполовину душевого споживання м'ясо-молочних продуктів. Важливо зауважити, що впродовж 2005–2010 рр. споживання м'яса та м'ясо-молочних продуктів зросло майже на 20%, тоді як споживання молока знизилося на 5%.

У кінці аналізованого періоду (2016 р.) споживання м'яса та м'ясопродуктів, так само, як і молока і молочних продуктів, практично не змінилося. Таким чином, за п'ятирічний період (2010–2016 рр.) співвідношення попиту та пропозиції на продовольчому ринку стабілізувалася на рівні, нижче від раціональних норм душевого річного споживання. Ця ситуація, як з позиції соціальної стабільності в суспільстві, так і з позиції зниження купівельного попиту через сукупність цілого ряду макроекономічних змін вимагає глибокого наукового осмислення. Поки не сформована система економічної мотивації товаровиробників м'яса і молока, будь-які спроби вийти на рівень раціонального споживання залишатимуться важко досяжними.

Як вважає багато дослідників цього процесу, у нашій країні, на жаль, не вдалося досягти зниження собівартості м'ясо-молочної продукції, що послугувало економічною основою значного зростання ринкових цін на цю групу незамінних продуктів харчування. На цьому тлі підвищений інтерес

викликає аналіз ситуації в країнах Європейського Союзу, де з самого початку формування єдиного ринку продовольства стійко розвивалися різні форми державної підтримки всіх елементів інноваційної моделі.

У ринковій системі господарювання приватні інвестиції відіграють значну роль, проте державні витрати як частка від ВВП у довгостроковому вимірі також є важливими. На нашу думку, цей показник справляє прямий вплив на оновлення основних засобів виробництва та сфери АПК.

По-перше, домінують за досліджуванним показником, за винятком Німеччини, країни з невеликою чисельністю населенням і розміром ВВП.

По-друге, Швеція, Фінляндія, Данія за останні 30 років суттєво піднялися в рейтингу за душевим споживанням продовольства завдяки значним капітальним вкладенням в аграрний сектор. Тобто продовольчий ринок у цих країнах забезпечив соціальну стабільність і прогрес не завдяки формам господарювання ринкового типу (у ЄС не було інших форм, крім ринкових), а завдяки послідовній, стратегічно продуманій перспективі індустріалізації всіх сфер АПК з опорою на першу.

По-третє, в групі країн з низькими показниками, як і в групі країн із середніми, є такі, в яких ринкова модель господарювання не має тривалої історії (наприклад, Болгарія, Угорщина й Румунія). Це надає змогу зробити деякі узагальнення концептуального характеру. Деіндустріалізація та детехнологізація не можуть забезпечити зростання продовольчих ресурсів при зниженні собівартості сільськогосподарської сировини – основи роздрібних цін.

Щодо нинішньої ситуації в Україні в руслі реалізації євроінтеграційного курсу, на наш погляд, у досвіді ЄС важливо відзначити таке.

Учені різних галузей широко дискутують щодо вибору в нашій країні тих форм державної підтримки конкурентоспроможності власних продовольчих товарів, які б надали змогу задовольнити потреби внутрішнього ринку при нарощуванні експортного потенціалу. З вивчених

нами джерел щодо державної підтримки конкурентоспроможності продовольчого ринку країн ЄС ми звернемося до тих, у яких найбільш розгорнуто розкрито відмінності країн.

З позиції реалізації курсу України на євроінтеграцію, продовольчий ринок нашої країни, спираючись на великий природний (земельні та водний ресурси) і людський потенціал, не може не враховувати досвіду ЄС. Широкий спектр технологічних і економічних механізмів на початковому етапі переходу країн ЄС на правила СОТ у кожній з них мав свої специфічні особливості, оскільки вони істотно відрізнялися за рівнем самозабезпечення населення продовольством, за національними особливостями душевого споживання видів і груп м'ясомолочних продуктів та хліба. Ці особливості відображають багатовіковий шлях розвитку й охоплюють землезабезпеченість, пріоритетні галузі промисловості, що сформували потребу в конкретних видах продуктів, географічне розташування, яке визначило наявність міжнародних портів, обсяг вантажних і пасажирських перевезень.

У своїй сукупності все це визначило як експортно-імпорتنу орієнтацію сільськогосподарського виробництва, так і стратегічні пріоритети в глобальній структурі продовольчого ринку ХХІ ст. Як відомо, Фінляндія тільки за останні 20–30 років сформувала конкурентоспроможний продовольчий ринок. При цьому в країні відсутні сприятливі природно-кліматичні умови як для рослинництва, так і для тваринництва.

Державна підтримка продовольчого ринку України спрямована на вдосконалення всіх економічних та правових інструментів з урахуванням досвіду США та ЄС, зокрема: удосконалення системи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на продовольчому ринку України (табл. 3.7). Одним з важливих напрямів змін продовольчого ринку стало впровадження фундаментальних положень щодо визначення балансу між свободою та регуляторними інструментами на продовольчому ринку України

їх учасників і самого процесу господарської діяльності виробників продовольчих товарів.

Таблиця 3.7

**Відмінні риси державної підтримки конкурентоспроможності
продовольчого ринку країн ЄС**

Країни	Особливості
Фінляндія	Великі вкладення держави в дослідження і розробки (ІВР); наявність розвинутої інституційно-правової бази; тісний контакт університетів і промислових лабораторій; розвинені кластерні стратегії; успішний досвід реструктуризації економіки країни в умовах кризових явищ (1991–1993 рр.)
Франція	Наявність висококваліфікованих кадрів; високий рівень координації між різними учасниками інноваційної системи; надзвичайно розвинена система податкових пільг для інноваційних компаній; великі державні витрати на ІВР; сильні державні інститути, що регулюють інноваційну діяльність
Італія	Розвинені кластерні стратегії; висока частка інноваційної продукції в традиційних секторах (текстильні, меблеві, шкіряно-взуттєві кластери); високорозвинені фармацевтика, телекомунікації, засоби автоматизації виробничих процесів; високі позиції за новими торговими марками й новим промисловим дизайном
Великобританія	Функціонування університетів світового рівня; розвинене венчурне фінансування; висока частка населення з вищою освітою; розвинені зв'язки «університети – промисловість»; активна політика залучення кваліфікованих кадрів; сприятливі умови для підприємництва в цілому

Складено автором за джерелом: [12, с. 220].

Першим завданням щодо підвищення ефективності продовольчого ринку є надання рівних умов для аграрних товаровиробників, особливо розглядаючи їх у площині географічних відмінностей та спеціалізації вітчизняних виробників продовольчих товарів за спеціалізацією виробництва [15; 22; 48; 56].

Другим завданням є визначення ціни на товар, що має певні етапи доданої вартості, наприклад: проведення досліджень щодо продовольчого товару – визначення основних технологічних процесів – формування видів та

сортів продовольчої продукції, налагодження масового виробництва обраних продовольчих товарів – використання інструментів для підвищення продажів готової продукції.

Довгостроковим завданням є запровадження державними органами влади програм підтримки, за прикладом провідних країн, для зниження фінансових витрат та імплементації заходів з підтримки сталого зростання продовольчого ринку України, тим самим забезпечуючи високу якість продовольчих товарів. Важливо дотримуватися визначених напрямів розвитку продовольчого ринку (як на місцевому, так і на центральному рівні державних органів влади) щодо реалізації його сталого розвитку.

У США набули поширення різні програми щодо забезпечення харчування школярів і населення з низькими доходами з державних продовольчих фондів. Пізніше в цьому руслі США наращувати допомогу іншим країнам у формі поставки сільськогосподарської сировини. Це здійснювалося переважно до африканських регіонів, Індії та країн Латинської Америки. Накопичивши досвід у цій сфері, уряд США перейшов від прямої підтримки цін на сільськогосподарську продукцію до проектів стабілізації цін.

Суть цієї форми державної підтримки полягає в тому, що в роки, коли на ринку встановлювалися низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, товарна кредитна корпорація – Агентство департаменту сільського господарства США (USDA) – видавала фермерам кредити. Їх суму розраховували, виходячи з виробленого ними обсягу продукції й гарантованої ціни, визначеної державою на контрактний продукт. Суть цієї форми полягає в тому, що ставки за такими кредитами були значно нижчі від ставок, які застосовують на фінансовому ринку країни. Коли ринкові ціни із часом піднімалися вище від рівня гарантованих цін, то фермери зазвичай продавали вироблене ними на ринку, виплачували кредит і відсотки державі, отримуючи маржу. Якщо ринкові ціни виявлялися нижче від гарантованих, то фермери залишали в себе грошові кошти, отримані раніше. У такому разі

кредит скасовувався, а продукція переходила у власність федерального уряду й зберігалася там доти, поки на ринку не формувалися вищі ціни.

На нашу думку, усе вищевикладене має глибоке методологічне значення для осмислення поточної ситуації в Україні з урахуванням трьох фундаментальних положень методологічного характеру.

Реалізація державної політики, перш за все, повинна мати систему довгострокових заходів щодо розвитку продовольчого ринку України, реалізуючи цінності європейської спільноти і запроваджуючи макроекономічні інструменти підвищення конкурентоспроможності продовольчого ринку України.

Але державна політика має спиратися на територіальні потреби в розвитку продовольчих ринків, якщо в США – це штати, у ФРН – це землі, то в Україні – це області, що повинні мати досить незалежну позицію щодо рішень центральних органів влади, для того щоб скорегувати ці рішення та визначити більш оптимальні правові та організаційно-економічні механізми й інструменти щодо імплементації тих заходів, які могли би вплинути на швидкий розвиток ринку. Незалежність у певних питаннях щодо розвитку продовольчого ринку України є важливою в площині непередбачуваності погодно-кліматичних умов, технологічних змін, що притаманні лише певним територіям, диференціація територій за напрямами діяльності агропромислового комплексу.

Пріоритезація питань щодо землі та її використання впливає як на саме виробництво, так і загалом на систему виробничої діяльності й продовольчу безпеку в Україні на продовольчому ринку. Важливим напрямом збереження земельних ресурсів є рекреаційна система забезпечення держави, збереження ґрунтового, водного й повітряного середовища, що прямо впливає на функціонування агропромислового комплексу в Україні. Також належне виконання правил з безпечного використання хімічної продукції для підвищення врожайності є головним пріоритетом зниження впливу на

навколишнє середовище, що слугує вирішальною складовою в технологічних процесах агропромислового комплексу в Україні.

Характер причинно-наслідкових зв'язків між вродженими дефектами дітей і хімічним складом отрутохімікатів, гербіцидів, пестицидів, мінеральних добрив і генно модифікованого насіння все більше викликає занепокоєння у всіх країнах світу. Перш за все, це стосується Індії, Японії, Китаю, В'єтнаму, Індонезії та деяких країн Африки та Латинської Америки.

Виявлено деякі тенденції. По-перше, стабільні ціни на продовольчому ринку в країнах ЄС і членів СОТ розглядають як базовий соціальний стабілізатор у довгому часовому аспекті (20–30 років), при цьому держава в межах цільових довгострокових програм знижує собівартість продовольчої сировини на стадії формування цін I сфери АПК (засоби виробництва). Лише в необхідних випадках використовують економічні інструменти у формі дотацій на 1 га посіву, на 1 голову дійного стада, тобто екстенсивні форми підтримують у контексті збереження сільської території як основи існування національного господарства. По-друге, стабільні державні вкладення в науку та освіту в масштабах всієї країни, включаючи аграрне виробництво, зумовлюють підвищення кваліфікації робочої сили в усіх сферах АПК.

Вартим уваги є формування агроінноваційних кластерів як базису функціонування сільського господарства України та розвитку відносин на продовольчому ринку України, оскільки інноваційний підхід у сільськогосподарській діяльності забезпечить не лише якісний сільськогосподарський продукт, а й надасть змогу вдосконалити інфраструктуру соціальної сфери села [6, с. 8–9]. Кластерна організація сільськогосподарської діяльності передбачає формування соціально орієнтованої економіки та вирівнювання пропорції економічного, соціального й екологічно безпечного розвитку сільських територій [34].

Ефективність кластерів у сільському господарстві ґрунтується на організаційному підході, що неможливий без використання інноваційних технологій. До основних видів діяльності кластерної організації варто зарахувати

сільський зелений туризм, органічне виробництво, вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції, інноваційну діяльність [16, с. 76].

Ефективність кластерів в аграрному секторі має низку переваг завдяки впливу на: 1) підвищення ефективності підприємств на основі спеціалізованої інформації та розширення ринків збуту, кращого доступу до робочої сили; 2) налагодження тісної співпраці з профільними закладами вищої освіти та науковими центрами з відповідної діяльності; 3) здатність упроваджувати швидкі зміни; 4) зниження ризиків завдяки розподілу між учасниками кластеру; 5) внутрішнє узгодження дій учасників кластеру; 6) сприяння розвитку інфраструктури в аграрному секторі.

Як свідчить закордонний досвід, кластерна організація в аграрному секторі є успішним напрямом, що є популярним у таких країнах, як: США, Канада, Австралія, Бразилія, Аргентина, Туреччина, Фінляндія, Нідерланди, Данія, Польща, Швеція, Італія, Японія, Франція, Португалія тощо (табл. 3.8).

Сам процес кластеризації в аграрному секторі України розпочався у 1990-х рр., а у сфері сільського господарства – у 2008–2009 рр. і набув поширення в різних областях країни, зокрема Хмельницькій, Чернівецькій, Рівненській, Вінницькій, Львівській, Київській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій тощо. Але в чинних нормативно-правових документах регулювання аграрних кластерів не зафіксовано певного вектора дій з боку держави, а саме заходів підтримки державної аграрних кластерів. Однак яскравими прикладами є підтримка сільського господарства на рівні регіонів, а саме у Стратегії економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004–2015 рр., Стратегії розвитку Сумської області «Нова Сумщина-2015» (2010 р.), Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 р., Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 р., Стратегії соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 р., Стратегії підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільського господарства (2011 р.) [59].

Основні заходи державного регулювання аграрного сектору економіки США, Канади та країн Європейського економічного співтовариства [50]

Країни	Заходи державного регулювання аграрного сектору економіки	
	ринкового спрямування	спрямовані на структурні зрушення
США	Компенсації за 1 га посівних площ, виведених з обігу; підтримка цін для стабілізації доходів фермерів; пільгові кредити на укрупнення підприємств; підтримка методів обробітку ґрунту, що незначно впливають на навколишнє середовище, за допомогою компенсаційних платежів	Пільгове кредитування виробництва окремих видів продукції; різні форми сприяння експорту; надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних надбавок; організація вільних економічних зон для залучення інвестицій
Канада	Підтримка цін для стабілізації прибутків фермерів, подібна до США; страхування доходу фермерів; державна гарантія відшкодування страхових платежів у визначених розмірах	Сприяння інвестиціям у розвиток окремих галузей і виробництв; програма підтримки окремих територій
Країни ЄС	Компенсація за 1 га посівних площ, виведених з обігу; використання квот по молоку, м'ясу, цукру й тютюну; підтримка цін на маслинову олію та тверді сорти пшениці	Спільне фінансування програм розвитку найбільш слабких і нужденних територій; розробка індикативних планів економічного і соціального розвитку; організація вільних економічних зон для залучення інвестицій

До основних напрямів державної підтримки кластеризації аграрного сектору належать такі:

- 1) функціональна кластерна політика – налагодження співпраці між зацікавленими сторонами та фінансова підтримка;
- 2) підтримувальна кластерна політика – спрямування та підтримка інвестицій в інфраструктуру кластера;
- 3) директивна кластерна політика – програми, що спрямовані на трансформацію спеціалізації регіону шляхом розвитку кластерів;
- 4) інтервенційна кластерна політика – коли держава бере на себе відповідальність за подальший розвиток кластеру [2; 14].

Іншим напрямом регулювання продовольчого ринку в Україні є страховий захист сільськогосподарського виробництва. Страхування ризиків у сільському господарстві здійснюється менше ніж на 5% площ від загального обсягу посівних площ. Низька ефективність страхування зумовлена низкою причин, таких як: дефіцит обігових коштів у сільгоспвиробників; відсутність механізму надання підтримки страхуванню сільськогосподарської продукції; відсутність інструментів забезпечення захисту споживачів послуг страхових компаній [12, с. 237].

Страхування в аграрному секторі є запорукою забезпечення продовольчої безпеки в країні та стабільності на національному ринку, однак держава не робить ніяких рішучих дій, відсутні передумови для забезпечення стабільності розвитку виробництва, що призводить до неефективного витрачання державних фінансових ресурсів.

Згідно з прогнозами OECD, значно уповільнюється в майбутньому виробництво рослинництва та тваринництва. Однак, країни, що матимуть потенціал зростання в аграрному секторі, будуть залучати інвестиції й досягати більш високих темпів зростання.

У зворотному напрямі очікується підвищення попиту на продовольчі товари. Найбільшими факторами, що можуть вплинути на продовольчий ринок України, є високі темпи зростання споживання на душу населення очікуються у Східній Європі та Центральній Азії [65].

В умовах сьогодення зростання аграрного сектору України може забезпечити лише активне залучення державою великих агрохолдингів, агрокорпорацій, холдингів на продовольчий ринок України, але для цього потрібні певні страхові гарантії [9]. Як актуальні напрями ланцюга на додану вартість в аграрному секторі слід зазначити такі, як:

- 1) горизонтальна координація – створення великих організацій і вузлів, найчастіше у сфері виробництва; координація та кооперація з іншими виробниками; створення ексклюзиву й вигод;

2) вертикальна координація – організація руху в бік довгострокових відносин між виробниками та переробниками продукції;

3) функціональне оновлення – зміна зв'язків функцій у процесі створення вартості товару;

4) оновлення продукту – якість продукції, удосконалення процесів виробництва;

5) модернізація процесів – підвищення ефективності ланцюга на додану вартість завдяки збільшенню обсягів випущеної продукції [68].

3.3. Інтеграція інноваційних компонент підвищення ефективності державної політики в регулюванні продовольчого ринку

Наразі Україна перебуває в процесі інтеграції стандартів ЄС у всіх сферах життя країни. Ця обставина зумовлена низкою причин різного характеру, які в своїй сукупності визначили євроінтеграційну пріоритетну спрямованість як в економічній сфері, так і в науково-технічній. Реалізація курсу на євроінтеграцію, як ми вже зазначали в розділі 1, передбачає поглиблене вивчення досвіду провідних і східноєвропейських країн ЄС з пристосування до нових проявів у СОТ під впливом глобалізації. З'ясуємо ті чинники, які, як показує досвід формування продовольчого ринку в старих і нових країнах Європейського Союзу, найбільш суттєво впливають на характер причинно-наслідкових зв'язків між [27]:

– імплементація державної політики зі сприяння розвитку продовольчого ринку й забезпечення продовольчої безпеки, що базується на потребах населення країни та структури імпорту/експорту продовольчої сировини в агропромисловий комплекс і харчову промисловість продовольчого ринку країни;

– уніфікація з міжнародними стандартами з метою забезпечення належної якості продовольчих товарів, а також вирощування

сільськогосподарських культур і тваринництво в агропромисловому комплексі для досягнення розвитку продовольчого ринку на рівні провідних країн ЄС;

– визначення системи підходів державного страхування щодо схожості й географічної близькості погодно-кліматичних умов в агропромисловому комплексі для забезпечення продовольчої безпеки.

Перш за все, вищевикладене стосується екологічної, інформаційної, історико-культурної та релігійно-етнічної сфер довготривалого багатостороннього міждержавного співробітництва. Дещо спрощено можна стверджувати, що європейський економічний простір зі чинними в ньому правилами формування та регулювання продовольчого ринку є частиною світового, тобто глобального продовольчого ринку. У цьому контексті, як нам видається, досвід розвинених країн ЄС щодо формування продовольчого ринку в межах довгострокової макроекономічної політики є найбільш цікавим у двох вимірах.

У глобальному вимірі європейський продовольчий ринок є частиною глобального ринку, в якому знаходять відображення всі ті нові процеси, які Україна рано чи пізно відчуває на собі.

У європейському вимірі макроекономіка будь-якої з великих країн ЄС під впливом правил СОТ, що відображають новий прояв глобалізації, є загальним економічним середовищем для будь-якої окремо взятої країни, зокрема України.

Перше питання щодо становлення сільськогосподарської діяльності полягає в тому, чи потрібно було в Україні повністю руйнувати галузі великотоварного спеціалізованого тваринництва при зміні форм власності на землю й переході на ринкову модель господарювання.

Друге питання – осмислення відмінностей у продуктивності молочного стада в старих і нових землях країн ЄС для розуміння впливу різних чинників (правових, соціальних, макроекономічних, мікроекономічних тощо) на

можливість зближення за рівнем продуктивності корів з показниками країн, які лідирують у Європі та світі.

Третє питання, що базується значною мірою на двох перших, полягає в тому, яка саме з реформ продовольчого ринку в старих членів ЄС проходить під впливом глобалізації після забезпечення власної продовольчої незалежності й технологічного домінування в світовому агропродовольчому секторі.

Стратегічними цілями загальної політики в аграрній сфері є:

- підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресу, раціоналізації сільськогосподарського виробництва й оптимального використання факторів виробництва, особливо робочої сили, для збільшення всіх видів продовольчої сировини;

- зростання доходів сільського населення завдяки підвищенню для них в розрахунку на душу населення й забезпечення рівня життя, який можна порівняти з міським;

- стабілізація продовольчого ринку в усіх країнах Європейського Союзу з метою забезпечення соціальної стабільності, що не допускає появи соціальних конфліктів на основі неповного задоволення в продовольстві населення;

- забезпечення продовольчої безпеки кожної з країн ЄС для реалізації довгострокових програм у сферах екології, охорони здоров'я, освіти та оборони.

Таким чином, продовольчий ринок у європейському економічному просторі, за даними первинних документів, на стадії створення ЄС являє собою три основні елементи: ринкову загальну політику для всіх членів ЄС; структурну політику, яка закладає основу структури споживання, експорту та імпорту продовольчої сировини й готових продуктів; політику кожної окремо взятої країни з розвитку власних сільських регіонів у межах спільної європейської та глобальної (за документами ООН) еколого-технологічної політики. Суть останньої, як відомо, зумовлена необхідністю зниження

темпів опустелювання сільськогосподарських земель на півночі Африки, у країнах Близького Сходу та країнах ЄС. Цей процес, як відомо, розглядають як частину не до кінця вивченого глобального підвищення температури світового океану, прискореного танення льодів і зростання аномальних явищ (штормів, землетрусів, пожеж тощо) на всіх континентах.

Перш за все, на відміну від нинішньої ситуації в Україні, у країнах Європейського Союзу вже в 2002 р. було досягнуто повне самозабезпечення всіма основними продовольчими товарами в усіх країнах. Загалом ціни на продовольство в країнах ЄС завдяки економічній підтримці держави склалися на рівні, який перевищував світовий на 20%. Критики надмірної високої державної допомоги аграрному сектору в розвинених країнах ЄС зазначали, що це суперечить сутності ринкової економіки, у якій саме конкуренція між товаровиробниками є основним рушієм технічного прогресу, що приводить до зниження собівартості сировини, а потім і готової продукції. У цьому контексті, на наш погляд, доцільно звернутися до розуміння економічної суті державної підтримки, а саме якою мірою це пов'язано з впливом на поточні процеси, що формують ціну на продовольчому ринку; якою мірою державна підтримка має на меті забезпечення передумов, що знижують імовірність екологічних віддалених несприятливих наслідків. Сільську територію в ЄС розглядають як позачасовий чинник демографічної стабільності всіх країн, сільськогосподарську землю – в економічному плані як засіб виробництва для продовольчої безпеки.

Залежно від особливостей сільського господарства буде визначена технологія сільськогосподарського виробництва. До основних факторів, які можуть також вплинути на технологію виробництва, належать характеристики наявних земельних ресурсів. Зокрема, ця сфера тісно пов'язана зі специфічними особливостями, такими як: відтворення живих організмів, сезонний характер виробництва, високий рівень ризиків тощо. Особливостями впровадження інновацій у сільське господарство є також

значна тривалість процесу розробки, ключова роль науково-дослідних установ, врахування природно-кліматичних умов і регіональний характер розробки інновацій [56]. Згідно з результатами досліджень О. Янковської [57], варто виділити такі особливості реалізації інноваційного процесу: 1) тривалий процес розробки новації; 2) зазвичай покращувальний характер інновацій; 3) дослідження живих організмів; 4) провідна роль науково-дослідних установ. Учений Г. Саранчук називає такі особливості інноваційної діяльності: 1) різноманітність сільськогосподарської продукції; 2) велика різниця регіонів країни за агротехнологічними умовами виробництва; 3) залежність від природних умов; 4) розпорошеність сільськогосподарського виробництва; 5) велика різниця в періодах виробництва; 6) відокремленість сільськогосподарських товаровиробників від наукових установ; 7) відсутність організаційно-економічного механізму передачі досягнень науки [45].

До головних завдань упровадження інновацій у сільському господарстві входить таке: прискорення технологічного прогресу; зміна соціально-економічного становища; розвиток вертикально орієнтованого ланцюга на додану вартість; горизонтальність зв'язків між підприємствами; зростання виробничих потужностей, підвищення прибутковості та виходу на нові ринку збуту. Особливостями виробничих процесів щодо інтеграції інновацій є різноманіття видів сільськогосподарської продукції; технології обробітку ґрунту; вирощування сільськогосподарських культур; сезонність виробництва; розосередженість сільськогосподарських підприємств; різний соціальний рівень працівників сільського господарства.

До продуктових інновацій належить розширення асортименту в напрямі екологічно чистої продукції; до технологічних – енергозбереження та зниження відходів при виробництві продовольчих товарів; до маркетингових – інноваційні технології маркетингу, реклами та стимулювання збуту; до організаційних – реалізація необхідних умов для забезпечення інноваційного потенціалу підприємств в аграрному секторі.

Однак важливо не лише розвивати великі сільськогосподарські підприємства, а й малі, що передбачає вдосконалення виробництва, знижуючи його втрати та підвищуючи якість кінцевої продукції, яка постачається на продовольчий ринок. Об'єднання різних типів інновацій буде сприяти зниженню імпорту в сільському господарстві; підвищенню якості та конкурентоспроможності продуктів харчування. Упровадження інновацій слід також розглядати в багаторівневому розрізі (держава, регіон, галузь, підприємство) організаційно-економічного механізму управління інноваціями, який повинен стимулювати внутрішні й зовнішні впливи на суб'єкти інноваційної діяльності. До сукупності показників, що характеризують рівень інновацій в аграрному секторі, належать кількість претендентів на участь у реалізації програм; оцінка прогнозованих результатів реалізації програм на макро-, мезо- та мікрорівнях і завдань реструктуризації аграрного сектору щодо рівня територіальної належності й забезпечення стійкого зростання соціально-економічних показників [62].

На окрему увагу заслуговують інноваційні технології в сільському господарстві, що мають ресурсозбережні властивості. Їх можна поділити на три види: «Mini-till» («Low-till»); «No-till» («Zero-till»); «Strip-till».

Перевагами технологій «Mini-till» («Low-till») є сприяння збереженню вологи; зменшення залежності врожайності; зниження потреби в гербіцидах; зменшення виробничих витрат; зменшення кількості агротехнічних прийомів; збільшення родючості ґрунту; зростання врожайності.

Переваги технологій «No-till» («Zero-till») полягають у зменшенні антропогенного навантаження на ґрунт; зменшенні кількості технологічних операцій; використанні меншої кількості одиниць та обладнання; накопиченні органічних речовин у ґрунті; економії ресурсів; покращенні агрофізичних властивостей ґрунту; підвищенні врожайності; збереженні ґрунтової фауни; вплив кліматичних умов.

До переваг «Strip-till» належить прогрівання ґрунту в оброблених смугах; проведення прикореневого підживлення; скорочення кількості

агротехнічних прийомів; зниження потреби в гербіцидах; сприяння затриманню вологи в ґрунті; розвиток потужної кореневої системи рослин; підвищення родючості ґрунту; зменшення виробничих витрат [3; 8; 18].

Таким чином, враховуючи необхідність упровадження інновацій у функціонування продовольчого ринку України, вкрай важливим є наведення складових механізму регулювання інноваційних процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України (рис. 3.6), де перший блок являє собою інноваційну інфраструктуру, що здатна забезпечити регулювання інновацій в аграрному секторі. До суб'єктів господарювання, яких можна залучати до інноваційної діяльності, належать господарські товариства, приватні підприємства – фермерські господарства, господарства населення. В основі напрямів харчової промисловості лежить консалтинг, ліцензування, патентування, система логістики, система сертифікацій, експертиза, комерціалізація результатів НДДКР, стандартизація та акредитація. До комплексних систем, які можна зарахувати до інновацій, входять фінансові й виробничо-технологічні процеси, обслуговування.

Окремим блоком подано розробку програмного забезпечення для автоматизації процесів виробництва в аграрному секторі, сам процес розробки передбачає визначення принципів, на основі яких будуть формуватися перші кроки розробки, інтереси громадян та інвесторів, інформаційна прозорість, інформаційна гласність. Основними типами інновацій є організаційні, маркетингові, процесні та продуктові.

У процесі інновацій у сільському господарстві варто виділити продавців та покупців інновацій. До основних суб'єктів – продавців інновацій належать науково-дослідні організації, дослідницько-конструкторські організації, окремі винахідники, ЗВО, експериментальні лабораторії підприємств. До основних суб'єктів покупців інновацій – державні, недержавні та венчурні фонди, фірми-експлеренти, дослідницько-конструкторські центри.

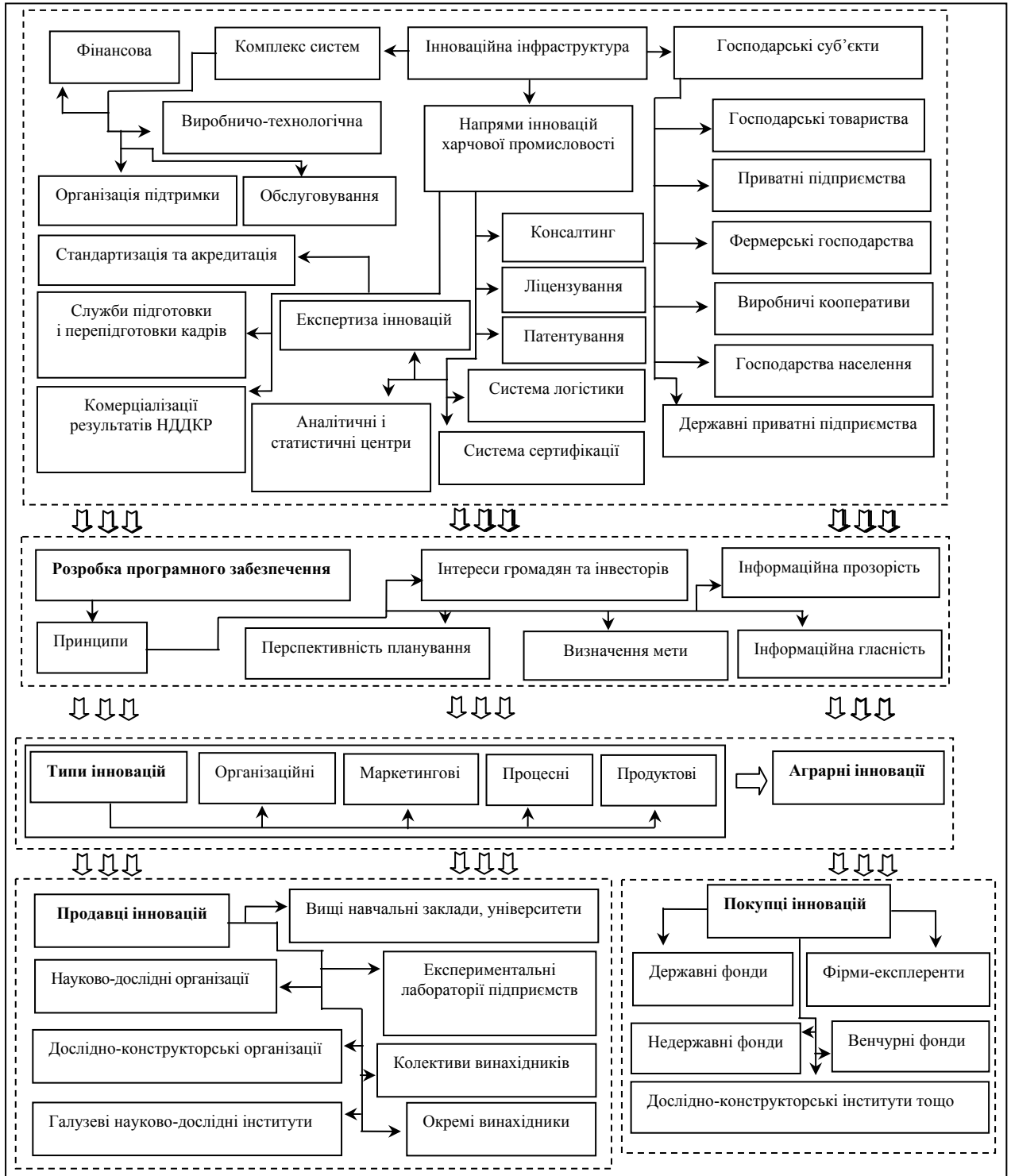

Рис. 3.6. Складові механізму регулювання інноваційних процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України (удосконалено автором)

Основним положенням регулювання інтеграції інновацій у продовольчий ринок України є визначення всіх потреб об'єкта, можливих суб'єктів контролю та суб'єктів реалізації інновацій. Згідно з дослідженнями

організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), аграрний сектор як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі зможе задовольнити попит на продукти харчування, навіть за очікуваного в найближчі 20 років щорічного збільшення населення планети на 80 млн осіб. Але внаслідок великої різниці розвитку продовольчий ринок країн перебуває на різному рівні, зокрема існують відмінності щодо експорту та імпорту продуктів харчування, які відчутні й в Україні порівняно з провідними країнами світу, зокрема ЄС. Наприклад, найбільший відсоток переробки в структурі експорту характерний для групи розвинутих країн (за винятком США): Швейцарія – 98%, Норвегія – 95%, Великобританія – 85%, найменша частка у найменш розвинутих державах (Чад – 0,08%, Ефіопія – 10%, Еквадор – 19%) [33]. Однією з вагомих особливостей аграрного та харчового секторів є здатність адаптуватися до поточних потреб, сам процес інновацій можна впроваджувати в логістику, до ритейлу (розподіл продовольчих товарів), безпосередньо в агробізнес, прикладом є використання цифрових технологій не лише в управлінні, а й на виробництві.

Яскравим прикладом упровадження інновацій є продукт компанії UABERRY – вирощування полуниці з автоматизованим управлінням системи поливу. Виробникам запропоновано щоденно заносити до бази на сервері дані щодо навколишнього середовища та стану рослин, завдяки чому можна управляти через мобільний застосунок цілим виробництвом. Іншим прикладом інновацій є системні рішення щодо спрощення процедур лабораторних аналізів, підтримка навколишнього середовища для вирощування певних видів риби і продуктів сільського господарства.

До інших прикладів діджиталізації сільського господарства варто зарахувати термін «цінне сільське господарство» – це технологічний підхід до управління землеробством, який передбачає визначення, вимірювання та аналіз потреб окремих родовищ і культур. Розвиток цього виду сільського господарства ґрунтується на повноцінному використанні можливостей великих даних та поглибленої аналітики, з одного боку, та впровадженні

робототехніки – з іншого. Згідно з результатами аналітичних досліджень, світовий ринок сільськогосподарської робототехніки збільшиться до 2020 р. з нинішнього 1 млрд дол. до 14–18 млрд дол. [47].

Спробуємо узагальнити раніше викладену інформацію щодо зв'язку глобальних проблем та інституційних змін на рівні національних економік окремо взятих країн на прикладі України. Джерелом глобальних інституційних проблем у постіндустріальній економіці є складові ноосфери: антропосфера, техносфера, які з інфраструктурою формують сучасні індустріальні методи виробництва; соціальна сфера (соціосфера). Остання разом з техносферою й інфосферою створюють умови для формування постіндустріальних методів виробництва. Загалом же сукупність соціальних факторів, характерних для нинішнього етапу розвитку суспільства і його взаємодії з природою, прийнято визначати поняттям соціосфера.

Терміном «інфосфера» прийнято позначати сукупність інформації разом з інформаційною інфраструктурою, суб'єктами інформаційних відносин і системою регулювання відповідних суспільних відносин. При цьому антропосфера включає сукупність людей як індивідуумів, які, маючи індивідуальні потреби й форми їх задоволення, утворюють організовані спільноти у формі господарюючих суб'єктів (кооперативів, особистих господарств, державних підприємств, холдингів тощо), використовують природні ресурси для отримання необхідної продукції як для ринку, так і для особистого споживання.

У цьому контексті техносфера розуміється також як сукупність штучних і перетворених людиною (перетворених) природних об'єктів. В основі останніх, тобто природних об'єктів, лежать водні ресурси (ділянки річок, водосховища, ставки та інші водогосподарські об'єкти, створені людиною для своїх потреб). Рекреаційні об'єкти (парки, сади, де функціонують атракціони, торговельна мережа, дорожньо-транспортні інфраструктурні об'єкти з інформаційною інфраструктурою, призначенням якої є раціональне використання цих об'єктів.

В Україні раціональне використання земельних і водних ресурсів на регіональному рівні, крім документів, прийнятих центральними органами влади країни, доповнюється й конкретизується нормативно-правовими актами, прийнятими в межах чинної правової системи в кожній області. Нормативні документи в кожній області України відображають специфіку її природних ресурсів, які безпосередньо беруть участь у створенні продовольчої сировини. При цьому кількість і якість продуктів продовольчого призначення визначається великою мірою рівнем водозабезпечення, який, як відомо, формується не лише природними опадами, а й мережею річок, штучних ставків, водосховищ, що формує мікроклімат господарюючих суб'єктів, зайнятих виробництвом овочів, фруктів, зернових і технічних культур.

Чинні стандарти в галузі сільського господарства відображають традиції, що склалися століттями, і форми господарської поведінки людей в аграрному секторі. Період централізованої планової економіки наблизив розуміння населенням необхідності зближення рівня життя сільського й міського населення, проте особливості сільського укладу життя в регіонах істотно відрізняються.

Орієнтація кожного регіону під впливом глобалізації продовольчого ринку істотно залежить від географічного розташування традиційних експортерів аграрної продукції України й коливань внутрішнього продовольчого ринку під впливом сезонного попиту й рівня розвитку промисловості. Це має велике значення для регіонів з рекреаційними зонами або сусідніх з ними.

У кожному регіоні України на обласному рівні приймають рішення, які відображають, крім вищевказаних причин і факторів, суб'єктивне розуміння необхідних перетворень. Цей суб'єктивізм впливає як з природи прямої причетності обласних лідерів і провідних депутатських груп до виробництва конкретної сільськогосподарської продукції в умовах несформованого ринку, так і прихованих, не декларованих офіційно намірів перетворення місцевого

АПК в інструмент стійкого зв'язку із центром (міністерствами й державними службами), що безпосередньо впливає на пом'якшення умов для бізнесу.

Агропродовольча система кожної країни і її регіонів має високий рівень локалізації міжгалузевих організаційно-економічних зв'язків. Рівень і щільність міжгалузевих зв'язків відображають як галузеву спеціалізацію базових галузей промисловості кожного регіону, так і рівень розвитку переробної сфери. Тобто в різних областях України відсоток вивезення з неї готових продовольчих продуктів і сировини для переробних підприємств не однакові. Ці зміни визначаються й будуть змінюватися під впливом не центральних органів управління, а за рішенням регіональних.

Напередодні вступу до СОТ домінували очікування позитивних зрушень від відкриття для України розширеного експорту. Однак, баланс між реальними перетвореннями в базових галузях АПК, що виробляють продовольчу сировину й готову продукцію на експорт, часто вже не підкріплювався реальними інвестиціями. Як відомо зі світового досвіду, вступ до СОТ передбачає значне зростання якості як продовольчої сировини, так і готових продуктів. Наприклад, якщо традиційно молоко в нашій країні при віднесенні його до певного сорту базувалося на кислотності, то в межах СОТ молочні продукти на стадії переходу від виробника сировини до переробних підприємств характеризують за жирністю, білком, а періодично – широким спектром мікробіологічного забруднення.

Однак при вступі до СОТ України виник негативний процес на продовольчому ринку України, що має такі характерні особливості, як збільшення експорту сировини та зниження експорту готової продукції з високою часткою доданої вартості. Наразі державна політика в цьому питанні має сприяти підвищенню експорту готової продукції з високою часткою доданої вартості шляхом надання економічних і політичних преференцій, що вплине на технологічну модернізацію агропромислового комплексу та харчової промисловості продовольчого ринку України. Щодо збільшення експорту сировини мають бути створені обмеження, що перш за

все задовольняє потреби продовольчого ринку України з метою створення продовольчих товарів з високою часткою доданої вартості.

Вартим уваги державної політики є процес зниження поголів'я в сільському господарстві, для того щоб підвищити показники, варто застосовувати державну політику, що є залежною на макроекономічному рівні від причинно-наслідкових процесів з тривалим періодом якісних змін. Державна політика на продовольчому ринку має, перш за все, сприяти створенню нових робочих місць, розбудові агропромислової інфраструктури та збільшенню експортованої продовольчої продукції з високою доданою часткою, тим самим залучаючи до виробництва більшу кількість виробництв на внутрішньому продовольчому ринку, що також здатне збільшувати приріст валютної виручки держави.

Варто підкреслити, що Україна має потенціал унаслідок тенденцій зростання попиту на «органічну продукцію», що здатна задовольнити попит на більшості продовольчих ринках світу, а також на внутрішньому продовольчому ринку України. Найбільш актуальним у цьому напрямі є досвід таких провідних країн, як Німеччина, Нідерланди та Франція, що значно знизили витрати на хімічні препарати для підвищення врожайності.

Унаслідок вступу України до СОТ виникли такі можливості:

- запровадження в державній політиці інструментів з підвищення ефективності та започаткування нових напрямів господарської діяльності на продовольчому ринку України, зокрема зниження перепон у відносинах між державою й господарюючими суб'єктами в таких питаннях, як інформаційне забезпечення та організаційно-економічні відносини з державою;

- налагодження економічних зв'язків з іншими учасниками продовольчого ринку з метою підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках у межах виробництва спільної продовольчої продукції;

- інтеграція в міжнародне співтовариство, що розглядається як підвищення спроможності модернізації місцевої інфраструктури, що не суперечить продовольчій безпеці країни та виробництву високої якості

продовольчих товарів на продовольчому ринку України й експорту її на інші продовольчі ринки;

– постійне навчання персоналу для вдосконалення теоретичних і практичних знань, що мають впливати на ефективність в агропромисловому комплексі та харчовій промисловості країни, навчання полягає у використанні нових методик контролю якості та нових підходів виробництва продовольчих товарів, що є важливими для розвитку продовольчого ринку України.

Відставання матеріально-технічної бази у сфері АПК України порівняно з розвиненими країнами ЄС та світу відповідає першій фазі великих економічних циклів тривалістю 36 років. Ринкова модель стосовно продовольства визначається станом пропозиції і попиту за роки ринкової трансформації в Україні, яка відчувала одночасно односпрямовану руйнівну деформацію в двох напрямках. Пропозиція вітчизняних продовольчих товарів на ринку стримується як відсталою матеріально-технічною базою господарюючих суб'єктів, так і різким скороченням поголів'я тварин, особливо молочного стада. Попит населення знижується через безробіття, низький рівень заробітної плати, що при постійному зростанні тарифів на житлово-комунальні послуги знижує платіжну спроможність населення у сфері продовольчих витрат.

Удосконалення системи державного регулювання виробництва сільськогосподарської сировини рослинного й тваринного походження, яка склалася на початок 2017 р., передбачає розуміння глибинного причинно-наслідкового зв'язку всіх складових макроекономіки. У межах циклічно-хвильового підходу, що склався у світовій економічній науці, виконане дослідження відображає довгостроковий характер змін, який визначає ситуацію на продовольчому ринку. Неможливість домогтися позитивних змін у зниженні цін на основні продукти харчування зумовлює потребу в переході до методології довгих економічних циклів. Саме впровадження адаптованого досвіду провідних країн ЄС щодо організації

економічних нововведень може дати послідовний позитивний результат з високим соціальним ефектом для населення.

На наш погляд, у країні наявні організаційно-економічні та нормативно-правові передумови для формування довгострокової стратегії власного продовольчого ринку. При цьому вихідними пропозиціями можуть бути такі:

- поділ по всій вертикалі (від виробництва засобів виробництва й сфери АПК до реалізації готової продукції кінцевому споживачеві) заходів прямого та непрямого захисту;

- збереження галузі тракторного сільськогосподарського машинобудування для зниження валютних коштів на придбання аналогічної імпоротної техніки;

- концентрація обмеження валютних ресурсів бізнесу й держави на придбання патентів і ліцензій при розширенні робочих місць власних підприємств.

Висновки до розділу 3

На основі результатів дослідження з'ясовано, що вдосконалення виробництва, покращення організації та визначення тенденцій подальшого розвитку є одними з головних пріоритетів продовольчого ринку України. Розкрито напрями інноваційної інтеграції агротехнологій в аграрний сектор. Зауважено, що конкурентна політика як складова впровадження інновацій на теренах продовольчого ринку України полягає в реалізації законів у конкретних сферах, охоплює цілеспрямовану нормотворчу діяльність, спрямовану на розроблення спеціальних актів та внесення конкурентних вимог до нормативних документів, а також основних чинників, що

заважають покращувати умови конкурентоспроможності як на аграрному, так і на продовольчому ринку.

Окреслено таку тенденцію на продовольчому ринку, як обвал цін на молоко й молочну продукцію у світі, що, у свою чергу, пов'язано з надвиробництвом у країнах ЄС і падінням попиту в Китаї. Зазначено основні бар'єри для інвестицій в аграрний сектор. Запропоновано когнітивну модель потенціалу продовольчого ринку України, що відображає фактори реалізації потенціалу продовольчого ринку України, побудовану на основі PEST-аналізу та SWOT-аналізу продовольчого ринку України.

Охарактеризовано проблематику нормативно-правової бази України з ЄС. Як відомо, конкурентоспроможність є результативним показником і ключовим елементом національної економічної системи. Підкреслено рівень державної підтримки конкурентоспроможності основних країн ЄС, необхідний як орієнтир для вдосконалення системи підвищення конкурентоспроможності продовольства в Україні. Розкрито основи євроінтеграції щодо розвитку сільського господарства як одного з важливих компонентів продовольчого ринку. Узагальнено відмінні риси державної підтримки конкурентоспроможності продовольчого ринку порівняно з країнами ЄС. Виділено кластерну організацію сільськогосподарської діяльності, що полягає у формуванні соціально орієнтованої економіки та вирівнюванні пропорції економічного, соціального й екологічно безпечного розвитку сільських територій.

Виявлено чинники, які відображають досвід формування продовольчого ринку в старих і нових країнах Європейського Союзу. Узагальнено напрями орієнтації продовольчого ринку України щодо досвіду Європейського Союзу в межах СОТ. Підкреслено особливості сільського господарства в імплементації технологій у сільськогосподарському виробництві. Визначено фактори, які можуть також вплинути на технологію виробництва, зокрема характеристики наявних земельних ресурсів. У ході дослідження розкрито сутність найбільш актуальних напрямів інтеграції

інновації в аграрний сектор України як однієї з компонент продовольчого ринку України. Запропоновано складові механізми регулювання інноваційних процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Аграрний сектор України у 2005 році / за ред. Ю. Ф. Мельника. Київ, 2006. 88 с.
2. Антонюк Г. Кластери як ключ до розвитку сільського господарства. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile/3613.pdf> (дата звернення: 17.11.2017).
3. Білінська В. Ю. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Економіка*. 2015. № 7 (102). С. 74–80.
4. Борисенко З. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України: монографія. Київ: Таксон, 2004. 334 с.
5. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5–14.
6. Гиренко І. В. Правове регулювання агроінноваційної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 205 с.
7. Голомша Н. Є. Конкурентоспроможність сільського господарства України: можливості та фактори зростання. *Інноваційна економіка*. 2010. № 4. С. 67–71.
8. Гончаренко С. І. Інноваційний розвиток агротехнологій. *Вісник студентського наукового товариства навчально-наукового інституту*

бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства. Харків : Міськдрук, 2015. Вип. 1. С. 133–135.

9. Гусаков В., Шпак А., Бычков Н. и др. О кооперативно-интеграционных процессах в АПК и перспективах их развития в отрасли. *Аграрная экономика*. 2013. № 4. С. 2–11.

10. Демчишак Н. Б., Дубик О. І. Фінансове регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України в умовах інтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 43–48.

11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.02.2018).

12. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика. Київ : Формат, 2008. 488 с.

13. Економіко-правова бібліотека: Агропромисловий комплекс України. 2014. URL: <http://www.vuzlib.su/rps/210.htm> (дата звернення: 15.10.2017).

14. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025> (дата звернення: 15.12.2017).

15. Жигулева В. В. От плана к рынку: опыт работы КНР в области реформы системы ценообразования (1978–2005 гг.). Москва: Ин-т Дальнего Востока РАН, 2006. 224 с.

16. Задорожна Л. М. Інституційне забезпечення розвитку ринку інновацій в аграрній сфері: дис. ... канд. економ. наук. Вінниця, 2015. 218 с.

17. Збаразький В. К., Горьовий В. П. Державна підтримка сільського господарства. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 74–80.

18. Інноваційні ресурсозберігаючі технології: ефективність в умовах різного фінансового стану агроформувань: монографія / за ред. проф. Г. Є. Мазнева. Харків: Майдан, 2015. 592 с.

19. Калініченко Б. В. Світовий досвід реалізації конкурентної політики держави на ринку агропродовольства. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 21(2). С. 31–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_21%282%29__9 (дата звернення: 19.10.2017).

20. Концепція Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014–2024 рр. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80> (дата звернення 15.12.2017).

21. Коломицева О. В., Шевченко Н. В. Розвиток інформаційної інфраструктури продовольчого ринку в контексті міжрегіонального співробітництва. *Економіка та право*. 2017. № 1 (46). С. 74–81.

22. Ли Чуньюй. Проблемы регулирования продовольственного рынка страны после вступления Китая в ВТО. *Ринкова трансформація економіки, стан, проблеми, перспективи*. Харків, 2010. Т. 2. С. 84–85.

23. Михайлов А. П. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник УМО. Серія: Економіка та управління*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9 (дата звернення: 15.02.2017).

24. Мостенська Т. Стан та перспективи розвитку ринку продовольчих товарів в Україні. *Харчова і переробна промисловість*. 2009. № 1. С. 8–12.

25. Назаренко В. И. Аграрная политика Европейского Союза / Институт Европы РАН. Москва: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. 362 с.

26. Назарова Л. В. Стан харчової промисловості України та перспективи підприємств галузі на зовнішніх ринках (2014). URL: <http://globalnational.in.ua> (дата звернення: 16.10.2017).

27. Осташко Т. Можливості та обмеження застосування захисних заходів для сільськогосподарської продукції в рамках СОТ. *Економіст*. 2010. № 9. С. 4–6.

28. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2018).

29. Офіційний сайт програми Health Check. URL: [//www.healthcheck.org/](http://www.healthcheck.org/) (дата звернення: 14.02.2018).
30. Пилипенко О. Є. Розвиток харчової промисловості України. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2017. Т. 23. № 3. С. 15–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2017_23_3_4 (дата звернення: 12.02.2018).
31. Повідомлення Європейської Комісії. «Європа 2020». Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання. URL: <http://www.minjust.gov.ua/file/31493> (дата звернення: 14.02.2018).
32. Портал «Уніан», – «Створення ринку землі в Україні дозволить зупинити виснаження ґрунтів і залучити інвестиції в аграрну галузь – експерти» від 09.04.2015. URL: <http://press.unian.ua/pressnews/-1065456-stvorennyarinku-zemli-v-ukrajini-dozvolit-zupiniti-visnajennya-gruntiv-i-zaluchiti-investitsiji-v-agrarnu-galuz-eksperti.html> (дата звернення: 12.07.2017).
33. Потіха А. Сільське господарство в економічній системі України. URL: <http://nbuviar.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2018).
34. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України». URL: <http://ucluster.org/blog/2014/09/-rekomendaciiimizhnarodnoi-naukovo-praktichnoi-konferenciiklasterizaciya-vagomij-faktor-pidvishhennyakonkurentospromozhnosti-ekonomiki-ukraini/> (дата звернення: 16.12.2017).
35. Рябченко К. М. Вплив глобальних факторів на продовольчий ринок України. *Економічний розвиток держави, регіонів та підприємств: проблеми та перспективи*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Львів, 18–19 трав. 2017). Львів, 2017. С. 265–268.
36. Рябченко К. М. Вплив фаз великих економічних циклів на продовольчий ринок України. *Інтелект XXI*. 2017. С. 31–35.

37. Рябченко К. М. Модернізація та продовольчий ринок. *Модернізація як фактор розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2013. С. 105–107.

38. Рябченко К. М. Продовольчий ринок у зв'язку з новими глобальними тенденціями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія «Економіка і менеджмент»*. 2018. № 31. С. 27–30.

39. Рябченко К. Н. Влияние глобальных факторов на формирование продовольственного рынка в Украине. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 180–184. URL: <http://global-national.in.ua/issue-17-2017> (дата звернення: 16.02.2018).

40. Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення). *Економіка АПК*. 2009. № 12. С. 3–13.

41. Сайт «Інституту економічних досліджень та політичних консультацій» «Ринок землі: півроку вперед, або дорогий експеримент» від 19.05.2015 URL: http://www.ier.com.ua/ua/institute/mass_media/?pid=4893 (дата звернення: 02.03.2018).

42. Салькова І. Ю. Стан виробництва та перспективи інтеграції українських виробників зерна у світовий ринок. *Держава та регіони*. 2014. № 1. С. 37–41.

43. Салькова І. Ю. Формування експортного потенціалу АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 3. С. 312–315.

44. Салькова І. Ю., Олексієнко О. П. Розвиток експортної діяльності АПК в умовах зони вільної торгівлі з ЄС. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/52.pdf> (дата звернення: 23.12.2017).

45. Саранчук Г. М. Інноваційний розвиток сільського господарства як основа підвищення його конкурентоспроможності. *Інноваційна економіка*. 2010. № 1. С. 26–32.

46. Сем'янів Л. М. Управління розвитком АПК України в умовах євроінтеграційних процесів. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 42–43.
47. Сімонов Р. В. Диджиталізація світового ринку продовольчих товарів. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. Вип. 4 (60). С. 15–20.
48. Українська економічна думка: хрестоматія / упоряд. С. М. Злупко. Київ: Знання, 2007. 694 с.
49. Українським виробникам сирів доведеться шукати нові ринки збуту. URL: http://newsradio.com.ua/2015_05_11/Ukra-nskim-virobnikamsir-v-dovedetsja-shukati-nov-rinki-zbutu-ekonom-st-4991 (дата звернення: 02.03.2018).
50. Ульянченко Ю. О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2007_2_56 (дата звернення: 14.02.2018).
51. Цихановская В. М., Цихановская О. М. Состояние и перспективы развития внешнеэкономической деятельности Винницкой области. URL: http://www.bookclub.in.ua/book_267_page_7 (дата звернення: 12.02.2018).
52. Цихановська В. М. Проблеми розвитку підприємств молочної промисловості України. *Економіка. Управління. Інновації*. 2016. Вип. 1 (16). URL: eui_2016_1_24.pdf (дата звернення 15.12.2017).
53. Чорновалов Є. Світові ціни залізли у кишеню українським молочникам. URL: <http://biz.nv.ua/ukr/publications/svitovi-tsinizalizli-v-kishenju-ukrajinskim-molochnikom-99437.html> (дата звернення: 02.03.2018).
54. Чорновалов Є. Сирний парадокс. У світі ціни на сир падають, а в Україні зростають. URL: <http://biz.nv.ua/ukr/publications/sirnij-paradoks-u-sviti-tsini-na-sir-padajut-a-v-ukrajini-zrostajut-105767.html> (дата звернення: 02.03.2018).
55. Шпак Ю. В. Особливості державного регулювання аграрного сектора економіки в країнах ЄС і США. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 4. С. 63–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2010_4_18 (дата звернення: 23.12.2017).

56. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: пер. с нем. Москва: Мысль, 1998. Т. 1. Гештальт и действительность. 664 с.
57. Шпичак О. М., Маслюков Є. В., Сеперович Н. В., Сидоренко О. В. Підтримка сільського господарства урядом землі Саксонія-Ангальт (Німеччина). Київ: ІАЕ, 1999. С. 51.
58. Що дасть Україні вільний ринок землі? *Українська правда* : сайт. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/22/7065528/> (дата звернення: 12.07.2017).
59. Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні: аналітична записка НІСД. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/760> (дата звернення: 17.11.2017).
60. Янковська О. І. Інноваційний процес у сільському господарстві. *Наука і економіка*: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. 2009. № 4 (16). Т. 2. С. 54–58.
61. Янковська О. І. Особливості інновацій в сільському господарстві. *Економіка. Управління. Інновації*. 2010. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_54 (дата звернення: 18.04.2017).
62. Янченко З. Б. Особливості розробки регіональних інноваційних програм аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 63–67.
63. Gomes S. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. *Springer International Publishing*. 2017. Switzerland. 318 p.
64. Krugman P. Development, geography, and economic theory: Cambridge M.A.: MIT Press, 1995.
65. OECD-FAO Agricultural Outlook 2013-2022 – OECD-Publishing, 2013. 324 p. URL: http://dx.doi.org/10.1787/agr_outlook-2013-en (date of request: 14.02.2018).
66. Overview of CAP Reform 2014–2020. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf (date of request: 15.12.2017).

67. Report on competition policy. URL: http://ec.europa.eu/competition/publications/annual_report/index.html#rep_2010 (дата звернення: 18.10.2017).

68. Trading Up: How a Value Chain Approach Can Benefit the Rural Poor / J. Mitchell, J. Keane, C. Coles. London: Overseas Development Institute, 2009. 94 p. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odiassets/publications--opinionfiles/5656.pdf> (date of request: 14.02.2018).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе науково-практичне завдання поглиблення теоретико-методичних засад продовольчого ринку, його державного регулювання в контексті розвитку національної економіки й розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності його регулювання, що дало змогу зробити такі висновки:

1. У результаті систематизації наявних теоретичних засад визначення функціонування продовольчого ринку України обґрунтовано компонентні складові реалізації функцій ринку, які полягають у виявленні ознак безпеки продовольчих товарів та їх якості, що залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників, а також релевантних заходів, що поєднують у собі різні механізми, моделі та підходи регулювання продовольчого ринку в Україні, на основі чого сформовано концептуальний підхід до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України.

2. Узагальнено теоретичні підходи до понятійно-категорійного апарату, що спрямовано на визначення наукових основ та методичного інструментарію, а також досліджено теоретичний апарат і сформульовано авторське визначення терміна «регулювання продовольчого ринку», у якому враховано цілісність економічних процесів в умовах трансформації національної економіки під впливом змін у межах країни, міжнародних економічних процесів та глобальних тенденцій розвитку продовольчого ринку.

3. На основі детального аналізу продовольчого ринку в Україні, його потенціалу та інструментів регулювання реалізовано механізм регулювання продовольчого ринку України в умовах трансформації національної економіки, окреслено основні пріоритети та засоби в реалізації потенціалу продовольчого ринку України, виокремлено адміністративний механізм, соціальний механізм та фінансові інструменти, а також останній етап

вживання заходів щодо регулювання продовольчого ринку в Україні – законодавчої експертизи (уникнення законодавчих колізій).

4. Удосконалено модель функціонування продовольчого ринку в Україні, що дає можливість визначити базис продовольчого ринку та надати релевантності організаційно-змістовим зв'язкам між усіма складовими функціонування продовольчого ринку України в умовах трансформації економічних процесів національної економіки. Визначено стан та можливості продовольчого ринку щодо реалізації потенціалу за допомогою когнітивного моделювання. Основними аналітичними інструментами формування когнітивної карти стали PEST- та SWOT-аналіз. Визначення ефекту від імпульсного моделювання надало можливість сформулювати бачення подальшого розвитку продовольчого ринку і його залежності від економічного та політичного середовища в Україні, глобальних тенденцій на продовольчих ринках.

5. Обґрунтовано методичний підхід до аналізу впливу факторів з використанням кореляційно-регресійного аналізу середніх цін реалізованої сільськогосподарськими підприємствами продукції. Такими чинниками виступають імпорту, експорту, розмір населення країни, витрати на інновації та охорону навколишнього середовища; це надає змогу розширити сферу регулювання продовольчого ринку з метою підвищення його ефективності та зростання.

6. Проведено аналіз сучасного стану товарної структури роздрібного товарообігу продовольчих товарів 2010–2017 рр. за допомогою кластерного аналізу. Зокрема, виявлено схожі групи товарів за структурою товарообігу й систематизовано їх, що дозволило сформулювати модель функціонування продовольчого ринку в Україні.

7. На основні узагальнення світового досвіду впровадження інновацій у продовольчий ринок систематизовано елементи, які являють собою сукупність факторів реалізації інтеграції інноваційних технологій у продовольчий ринок України, та подано механізм регулювання інноваційних

процесів для їх реалізації в межах продовольчого ринку України. Визначення алгоритму роботи механізму дає можливість втілювати в життя інноваційні технології за всіма напрямками розвитку продовольчого ринку України.

8. У процесі дослідження закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку національної економіки виявлено особливості трансформаційних економічних процесів та заходів щодо їх регулювання, на основі чого запропоновано модель імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України. Дослідження продовольчого ринку провідними країнами було важливим етапом формування бачення моделі та його адаптації до сучасних умов в Україні.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Рябченко К. Н. Государственное регулирование регионального продовольственного рынка Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2017. № 6. С. 114–118. (0,36 д. а.)

2. Рябченко К. Н. Новые тенденции формирования рынка цельномолочной продукции в мегаполисах Украина (на материалах г. Харькова). *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва*. 2017. № 3. С. 299–306. (0,36 д. а.)

*Статті в наукових фахових виданнях України,**які включені до міжнародних наукометричних баз*

3. Рябченко К. Н. Вплив фаз великих економічних циклів на продовольчий ринок України. *Інтелект XXI*. 2017. С. 31–35. (0,49 д. а.) (*Index Copernicus*)

4. Рябченко К. М., Трохимець О. І. Регулювання продовольчого забезпечення України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 210–217. (0,41/0,2 д. а.) (*Index Copernicus*)

5. Рябченко К. Н. Влияние глобальных факторов на формирование продовольственного рынка в Украине. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 180–184. URL: <http://global-national.in.ua/-issue-17-2017>. (0,5 д. а.) (*Index Copernicus*)

6. Рябченко К. М. Продовольчий ринок у зв'язку з новими глобальними тенденціями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія «Економіка і менеджмент»*. 2018. № 31. С. 27–30. (0,39 д. а.) (*Index Copernicus*)

7. Рябченко К. М., Трохимець О. І. Продовольчий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 171–178. (0,39/0,2 д. а.) (*Index Copernicus*)

Стаття в зарубіжному науковому виданні

8. Ryabchenko K. Factors and conditions forming food export. *East journal of security studies*. Poland, Slupsk, 2018. Vol. 2/2. P. 289–300. (0,46 д. а.)

Статті в інших наукових виданнях

9. Рябченко К. М. Продовольча безпека як складова державної політики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2013. № 2. С. 96–99. (0,14 д. а.)

10. Рябченко К. Н. Регулирование современного продовольственного рынка Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Міжнародні відносини, економіка, країнознавство, туризм»*. 2014. № 3. С. 127–129. (0,12 д. а.)

Матеріали конференцій

11. Рябченко К. М. Модернізація та продовольчий ринок. *Модернізація як фактор розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2013. С. 105–107. (0,12 д. а.)

12. Рябченко К. М. Досвід США в сфері державної підтримки фермерського сектора. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21–22 вер. 2017). Львів, 2017. С. 112–114. (0,13 д. а.)

13. Рябченко К. Н. Социальная ответственность производителей продовольственного сырья при формировании продовольственного рынка. *Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Кривий Ріг, 28 квіт. 2017). Кривий Ріг, 2017. С. 270–273. (0,15 д. а.)

14. Рябченко К. Н. Формирование продовольственного рынка молока регионе – антикризисный аспект. *International Scientific Conference Anti-Crisis*

Management: State, Region, Enterprise: Conference, Proceedings. November 17th, 2017. Le-Mans, France : Baltija Publishing, 2017. Part I. P. 119–122. (0,2 д. а.)

15. Рябченко К. М. Вплив глобальних факторів на продовольчий ринок України. *Економічний розвиток держави, регіонів та підприємств: проблеми та перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Львів, 18–19 трав. 2017). Львів, 2017. С. 265–268.

**Товарна структура роздрібного товарообігу
підприємств в Україні 2010–2017 рр.**

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
М'ясо та птиця свіжі та заморожені	2317	2972	3612	5204	5576	6383	7153
М'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	2684	3516	4232	5838	5717	6560	7603
Консерви, готові продукти м'ясні	174	283	604	931	820	902	1117
Риба і морепродукти харчові	1171	1418	1893	2678	2639	3242	3699
Консерви, готові продукти рибні	384	500	732	1069	1089	1273	1547
Молоко та продукти молочні	1809	2339	3084	3921	4055	5349	6157
Сир сичужний, плавлений та кисломолочний	848	1137	1643	2401	2526	3192	3922
Масло вершкове	410	506	636	874	1052	1397	1700
Олії рослинні	416	485	672	1205	1187	1452	2002
Маргарин	455	316	317	376	368	333	342
Жири тваринні харчові	29	37	38	58	64	47	35
Яйця	441	482	686	1138	1118	1309	1563
Цукор	432	508	548	691	968	1222	1374
Вироби кондитерські + морозиво	3035	3978	4877	6771	7194	9067	11121
Борошно	205	211	272	383	522	535	638
Вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	1699	1803	2009	2636	2631	2960	3501
Крупи	372	514	618	966	1022	1327	1663
Вироби макаронні	277	440	614	884	981	1035	1323
Картопля	190	286	389	437	457	536	702
Свіжі овочі	501	748	1019	1508	1590	2196	2836
Свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	685	1128	1528	2257	2610	3567	4550
Консерви овочеві	433	556	702	967	1054	1124	1303
Консерви фруктово-ягідні	309	317	288	352	326	346	409
Горілка та вироби лікєро-горілчані	3196	3802	4560	6160	6636	7573	9350
Напої слабоалкогольні	309	404	503	773	788	858	1026
Вина	1286	1609	1976	2596	2997	3186	3578
Коньяк	717	949	1217	1733	1841	2157	2671
Вина ігристі (шампанське)	523	675	833	1049	1180	1285	1500
Пиво	1646	2183	2819	3488	3794	4443	5283
Чай	338	483	644	881	1107	1285	1469
Кава	629	866	1092	1459	1646	2022	2513
Сіль	37	46	51	66	77	75	89
Напої безалкогольні	976	1599	2436	3028	3059	3359	3769
Води мінеральні	536	745	1036	1378	1494	1805	2070
Інші продовольчі товари	1656	2266	2893	4379	4733	5674	7805

За даними підприємств (юридичних осіб), основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

**Товарна структура роздрібного товарообігу
підприємств в Україні 2010–2017 рр.**

Роки	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017
М'ясо та птиця свіжі та заморожені	9165	10555	10217	11745	12255	12535,7
М'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	8564	9655	9139	10658	11170	12231,9
Консерви, готові продукти м'ясні	1190	1754	1334	1441	1694	1649,6
Риба і морепродукти харчові	4411	4694	4789	5115	5493	6107,0
Консерви, готові продукти рибні	1986	2307	2292	2319	2802	3476,1
Молоко та продукти молочні	7471	8511	8360	9899	12455	14326,2
Сир сичужний, плавлений та кисломолочний	4948	5447	5565	6630	7936	9456,2
Масло вершкове	1923	2135	2301	2494	3058	3234,3
Олії рослинні	2257	2301	2402	3223	3195	3974,8
Маргарин	344	355	381	483	489	3054,0
Жири тваринні харчові	37	53	37	27	31	399,3
Яйця	1981	2328	2417	3361	3606	26,6
Цукор	1128	1439	2059	2481	2380	2785,1
Вироби кондитерські + морозиво	12969	14178	14697	18538	22649	8454,2
Борошно	707	797	976	1281	1193	16962,6
Вироби хлібобулочні (крім кондитерських)	3914	4247	4454	6278	7483	1117,9
Крупи	1773	1923	2461	3359	3645	4134,6
Вироби макаронні	1318	1343	1867	2382	2679	3018,8
Картопля	722	1046	792	727	815	928,1
Свіжі овочі	3109	3778	4086	4935	5365	7208,4
Свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	5648	5705	6011	7198	9314	10762,2
Консерви овочеві	1489	1573	1485	1716	1879	2095,2
Консерви фруктово-ягідні	441	485	462	490	528	535,6
Горілка та вироби лікеро-горілчані	9940	10358	9823	11130	12406	12182,5
Напої слабоалкогольні	1224	1331	1426	1506	1351	1444,6
Вина	3877	4087	3819	4605	5450	5805,4
Коньяк	2890	3302	3161	3424	3776	3784,2
Вина ігристі (шампанське)	1686	1830	1689	2096	2409	2585,2
Пиво	6378	6843	7146	9124	11935	12047,1
Чай	1629	1764	1844	2511	2628	2740,2
Кава	2936	3252	3179	4282	4596	4904,2
Сіль	107	114	161	197	239	293,1
Напої безалкогольні	4534	4749	4837	6318	7656	8545,3
Води мінеральні	2664	2972	2885	3419	4026	4357,0
Інші продовольчі товари	8234	9468	10793	12385	14490	12345,3

За даними підприємств (юридичних осіб), основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах¹

	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²	2016 ²	2017 ²
Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу								
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,1	5,0	5,1	4,9	4,6	4,7	4,7
- молоко і молочні продукти, кг	19,2	19,1	19,6	20,3	20,3	19,8	19,6	19,3
- яйця, шт.	20	20	20	20	20	19	19	20
- риба і рибопродукти, кг	1,8	1,7	1,7	1,8	1,6	1,2	1,2	1,3
- цукор, кг	3,0	3,2	3,1	3,0	3,0	2,8	2,7	2,8
- олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5
- картопля, кг	7,7	7,9	7,8	7,1	6,9	6,6	6,7	6,4
- овочі та баштанні, кг	9,5	9,9	10,1	9,4	9,0	8,8	9,2	8,5
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	3,7	4,1	3,7	3,1	3,3	3,7
- хліб і хлібні продукти, кг	9,3	9,2	9,1	9,0	9,0	8,5	8,3	8,4

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК та м. Севастополя.

² Без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Рослинництво

Роки	Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га					
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві відкритого ґрунту	культури кормові
1990	14583	1607	1636	1429	456	11999
1991	14671	1558	1601	1533	477	11555
1992	13903	1498	1641	1702	500	11707
1993	14305	1530	1637	1552	474	11287
1994	13527	1485	1784	1532	457	11881
1995	14152	1475	2020	1532	503	10898
1996	13248	1359	2107	1547	476	11026
1997	15051	1104	2065	1579	480	9720
1998	13718	1017	2531	1513	459	9236
1999	13154	1022	2889	1552	497	8653
2000	13646	856	2943	1629	538	7063
2001	15586	970	2502	1604	490	6375
2002	15448	897	2834	1590	479	5858
2003	12495	773	4001	1585	480	5074
2004	15434	732	3521	1556	476	4243
2005	15005	652	3743	1514	465	3738
2006	14515	815	3964	1464	469	3277
2007	15115	610	3604	1453	451	3028
2008	15636	380	4306	1413	458	2752
2009	15837	322	4232	1409	451	2658
2010	15090	501	4572	1408	462	2599
2011	15724	532	4739	1439	498	2477
2012	15449	458	5194	1440	494	2475
2013	16210	280	5051	1388	483	2289
2014 ¹	14801	331	5257	1348	463	2101
2015 ¹	14739	237	5105	1291	440	1990
2016 ¹	14401	292	6073	1312	442	1932
2017 ¹	14624	316	6034	1323	439	1858

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Рослинництво

Роки	Виробництво сільськогосподарських культур, тис. т					
	культури зернові та зернобобові ¹	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1990	51009	44264	2571	16732	6666	2902
1991	38674	36168	2311	14550	5932	1537
1992	38537	28783	2127	20277	5310	2122
1993	45623	33717	2075	21009	6055	2798
1994	35497	28138	1569	16102	5142	1153
1995	33930	29650	2860	14729	5880	1897
1996	24571	23009	2123	18410	5070	1924
1997	35472	17663	2308	16701	5168	2793
1998	26471	15523	2266	15405	5492	1178
1999	24581	14064	2794	12723	5324	766
2000	24459	13199	3457	19838	5821	1453
2001	39706	15575	2251	17344	5907	1106
2002	38804	14452	3271	16619	5827	1211
2003	20234	13392	4254	18453	6538	1697
2004	41809	16600	3050	20755	6964	1635
2005	38016	15468	4706	19462	7295	1690
2006	34258	22421	5324	19467	8058	1114
2007	29295	16978	4174	19102	6835	1470
2008	53290	13438	6526	19545	7965	1504
2009	46028	10068	6364	19666	8341	1618
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747
2011	56747	18740	8671	24248	9833	1896
2012	46216	18439	8387	23250	10017	2009
2013	63051	10789	11051	22259	9873	2295
2014 ²	63859	15734	10134	23693	9638	1999
2015 ²	60126	10331	11181	20839	9214	2153
2016 ²	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2017 ²	61917	14882	12236	22208	9286	2048

¹ У масі після доробки.

² Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Рослинництво

Роки	Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі збирання					
	культури зернові та зернобобові ¹	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні ²
1990	35,1	276	15,8	117	149	42,7
1991	26,5	234	14,6	95	128	23,0
1992	27,9	194	13,0	119	110	32,2
1993	32,1	222	12,7	137	130	43,2
1994	26,8	192	9,1	105	115	18,0
1995	24,3	205	14,2	96	120	29,8
1996	19,6	183	10,5	119	112	30,6
1997	24,5	176	11,5	106	114	44,5
1998	20,8	174	9,3	102	123	28,6
1999	19,7	156	10,0	82	111	19,2
2000	19,4	177	12,2	122	112	38,4
2001	27,1	183	9,4	108	123	30,5
2002	27,3	189	12,0	104	124	36,5
2003	18,2	201	11,2	116	139	56,0
2004	28,3	238	8,9	133	149	58,1
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7
2006	24,1	285	13,6	133	171	45,0
2007	21,8	294	12,2	131	152	61,7
2008	34,6	356	15,3	139	174	64,4
2009	29,8	315	15,2	139	183	70,7
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9
2012	31,2	411	16,5	161	199	89,9
2013	39,9	399	21,7	160	200	103,5
2014 ³	43,7	477	19,4	176	208	95,2
2015 ³	41,1	436	21,6	161	206	104,5
2016 ³	46,1	482	22,4	166	211	101,9
2017 ³	42,5	475	20,2	168	208	103,1

¹ У масі після доробки.

² З площі насаджень у плодоносному віці.

³ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Тваринництво

роки	Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів				
	велика рогата худоба		свині	вівці та кози	птиця, млн. голів
	усього	у т. ч. корови			
1990	25194,8	8527,6	19946,7	9003,1	255,1
1991	24623,4	8378,2	19426,9	8418,7	246,1
1992	23727,6	8262,6	17838,7	7829,1	243,1
1993	22456,8	8057,2	16174,9	7236,6	214,6
1994	21607,3	8077,7	15298,0	6862,6	190,5
1995	19624,3	7818,3	13945,5	5574,5	164,9
1996	17557,3	7531,3	13144,4	4098,6	149,7
1997	15313,2	6971,9	11235,6	3047,1	129,4
1998	12758,5	6264,8	9478,7	2361,8	123,3
1999	11721,6	5840,8	10083,4	2026,0	129,5
2000	10626,5	5431,0	10072,9	1884,7	126,1
2001	9423,7	4958,3	7652,3	1875,0	123,7
2002	9421,1	4918,1	8369,5	1965,0	136,8
2003	9108,4	4715,6	9203,7	1984,4	147,4
2004	7712,1	4283,5	7321,5	1858,8	142,4
2005	6902,9	3926,0	6466,1	1754,5	152,8
2006	6514,1	3635,1	7052,8	1629,5	162,0
2007	6175,4	3346,7	8055,0	1617,2	166,5
2008	5490,9	3095,9	7019,9	1678,6	169,3
2009	5079,0	2856,3	6526,0	1726,9	177,6
2010	4826,7	2736,5	7576,6	1832,5	191,4
2011	4494,4	2631,2	7960,4	1731,7	203,8
2012	4425,8	2582,2	7373,2	1739,4	200,8
2013	4645,9	2554,3	7576,7	1738,2	214,1
2014	4534,0	2508,8	7922,2	1735,2	230,3
2015 ¹	3884,0	2262,7	7350,7	1371,1	213,3
2016 ¹	3750,3	2166,6	7079,0	1325,3	204,0
2017 ¹	3682,3	2108,9	6669,1	1314,8	201,7
2018 ¹	3530,8	2017,8	6109,9	1309,3	204,8

Тваринництво

Роки	Виробництво основних видів продукції тваринництва			
	м'ясо (у забійній масі), тис. т	молоко, тис. т	яйця, млн. шт.	вовна, т
1990	4357,8	24508,3	16286,7	29804
1991	4029,1	22408,6	15187,8	26646
1992	3400,9	19113,7	13496,0	23080
1993	2814,5	18376,5	11793,8	21101
1994	2677,4	18137,5	10153,7	19281
1995	2293,7	17274,3	9403,5	13926
1996	2112,7	15821,2	8763,3	9318
1997	1874,9	13767,6	8242,4	6679
1998	1706,4	13752,7	8301,4	4557
1999	1695,3	13362,2	8739,7	3759
2000	1662,8	12657,9	8808,6	3400
2001	1517,4	13444,2	9668,2	3266
2002	1647,9	14142,4	11309,3	3392
2003	1724,7	13661,4	11477,1	3353
2004	1599,6	13709,5	11955,0	3202
2005	1597,0	13714,4	13045,9	3195
2006	1723,2	13286,9	14234,6	3277
2007	1911,7	12262,1	14062,5	3449
2008	1905,9	11761,3	14956,5	3755
2009	1917,4	11609,6	15907,5	4111
2010	2059,0	11248,5	17052,3	4192
2011	2143,8	11086,0	18689,8	3877
2012	2209,6	11377,6	19110,5	3724
2013	2389,4	11488,2	19614,8	3520
2014 ¹	2359,6	11132,8	19587,3	2602
2015 ¹	2322,6	10615,4	16782,9	2270
2016 ¹	2323,6	10381,5	15100,4	2072
2017 ¹	2318,2	10280,5	15505,8	1967

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Добування водних біоресурсів

Роки	Добування водних біоресурсів					У т.ч. риби
	усього	у т.ч. за видами водойм				
		у внутрішніх водних об'єктах	у виключній (морській) економічній зоні України	у виключних (морських) економічних зонах інших держав	у відкритому морі	
1995	400191	67816	30133	279548	22694	363444
1996	390819	55107	19563	306861	9288	376424
1997	419971	41721	30239	346176	1835	411742
1998	386097	40736	35825	307913	1623	379234
1999	341977	42523	45050	251101	3303	332199
2000	350087	38210	56990	175033	79854	346699
2001	333363	38257	134585	151613	8908	310451
2002	293205	38011	93030	153324	8840	253847
2003	248176	37703	55027	140991	14455	222385
2004	225905	35365	52467	126834	11239	195067
2005	265585	37396	61176	149622	17391	234185
2006	228840	36701	46799	122374	22966	202231
2007	213669	43207	46909	123553	-	198335
2008	244527	41229	55037	140705	7556	220543
2009	256853	42201	67314	147338	-	238600
2010	218681	38364	69725	110592	-	215017
2011	211182	37574	74870	98738	-	205285
2012	203926	41569	63454	98903	-	195490
2013	225802	45695	78848	96578	4681	216354
2014 ¹	91252	39612	22181	20263	9196	80958
2015 ¹	88552	38507	34205	... ²	... ²	73963
2016 ¹	88443	40754	40335	... ²	... ²	78490
2017 ¹	92645	42176	42520	... ²	... ²	81875

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

**Середні ціни реалізованої продукції сільського господарства
сільськогосподарськими підприємствами**

Роки	Культури зернові та зернобобові	Насіння культур олійних	Буряк цукровий фабричний	Картопля	Культури овочеві	Культури плодів та ягідні	Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	Молоко	Яйця, за тис.шт
2000	443,8	525,7	121,5	517,1	572,1	394,9	2358,0	536,4	191,7
2001	381,3	779,6	139,1	449,8	748,9	575,8	4175,5	603,7	210,0
2002	312,5	850,3	128,1	555,8	864,8	509,6	3644,0	541,0	168,1
2003	535,1	873,7	140,3	623,3	1012,7	434,0	3480,7	696,9	193,2
2004	453,1	1153,4	135,7	530,4	1225,0	740,1	5092,7	835,3	238,3
2005	417,8	981,5	177,0	685,2	1462,1	987,8	6909,9	1126,9	251,8
2006	515,2	1007,5	186,0	1070,3	1547,4	1446,1	6307,7	1070,2	192,7
2007	833,5	1866,8	157,6	1032,0	1995,4	1528,4	6466,5	1660,6	274,4
2008	778,6	1734,6	218,9	1154,3	2059,9	1877,4	10184,3	2065,1	377,4
2009	799,0	2086,2	409,9	1298,6	1790,0	1892,4	10362,9	1888,8	403,9
2010	1120,9	2942,6	478,5	2131,0	2551,6	2419,8	10797,1	2938,7	470,6
2011	1374,2	3312,0	516,0	2032,8	2139,1	3175,9	11967,2	3041,6	521,5
2012	1547,1	3584,0	426,8	1139,6	1956,6	2707,1	13456,9	2662,2	627,0
2013	1299,8	3087,5	397,8	1860,9	2354,0	3010,8	12901,3	3364,0	656,7
2014 ²	1801,4	4062,8	494,2	2173,6	2514,3	2429,1	15736,9	3588,4	782,4
2015 ²	2912,1	7531,5	788,6	2436,3	3903,4	5894,5	21966,2	4347,3	1333,2
2016 ²	3414,0	8656,1	848,6	2631,8	3924,2	5863,8	22468,0	5461,8	1108,7
2017 ²	3771,6	9132,0	825,3	3296,3	4136,1	8766,6	31838,4	7234,0	1145,9

¹ Без ПДВ, дотацій, транспортних, експедиційних та накладних витрат; за 1996–2011 рр. – з урахуванням дотацій.

² Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

**Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами,
млн. дол. США**

Роки	Усього ¹	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (28)	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Експорт									
1996	14400,8	7222,0	7178,8	3456,9	3321,2	2894,2	209,3	598,3	20,1
1997	14231,9	5536,3	8695,6	3675,3	3491,0	3878,6	472,4	652,5	16,8
1998	12637,4	4170,8	8438,6	3993,0	3873,0	3028,5	562,0	865,4	17,4
1999	11581,6	3210,1	8371,5	3790,2	3663,7	3225,9	617,1	692,4	45,1
2000	14572,5	4459,7	10112,8	4680,2	4576,3	3475,7	731,5	1217,5	7,0
2001	16264,7	4639,0	11625,7	5720,9	5536,1	4006,6	877,0	1011,9	7,4
2002	17957,1	4320,1	13637,0	6515,8	6384,0	5125,0	1055,2	936,9	4,1
2003	23066,8	5942,0	17124,8	9147,4	8705,9	5503,1	1250,3	1219,2	4,8
2004	32666,1	8409,4	24256,7	11764,3	11061,6	8178,3	1758,0	2544,2	11,7
2005	34228,4	10531,1	23697,3	10881,4	10293,3	8576,9	2393,9	1831,2	13,7
2006	38368,0	12351,1	26016,9	12625,5	12166,3	8446,2	2373,7	2550,9	17,9
2007	49296,1	18087,0	31209,1	14773,8	14021,3	10881,6	2792,0	2686,3	15,7
2008	66967,3	23166,3	43801,0	19732,8	18265,7	15887,0	3902,4	4144,0	64,0
2009	39695,7	13472,9	26222,8	10264,5	9514,3	12131,7	2627,8	1124,2	21,6
2010	51405,2	18740,6	32664,6	13829,6	13085,3	13715,4	3018,7	2000,0	28,4
2011	68394,2	26177,0	42217,2	18442,4	18021,5	17737,8	3344,2	2552,3	29,8
2012	68830,4	25318,6	43511,8	17424,0	17123,7	17681,1	5638,2	2607,7	50,9
2013	63320,7	22077,3	41243,4	17064,2	16758,6	16813,0	5094,7	2163,6	40,1
2014 ²	53901,7	14882,3	39019,4	17122,1	17002,9	15350,9	5098,2	1372,2	23,5
2015 ²	38127,1	7806,1	30321,0	13248,3	13015,2	12378,9	3803,3	785,6	13,6
2016 ²	36361,7	6031,5	30330,2	13790,1	13496,3	11796,3	3865,1	735,2	18,3
2017 ²	43264,7	6916,4	36348,3	17901,9	17533,4	12967,3	4047,7	1207,9	71,9

1

з урахуванням не розподілених обсягів товарів.

² Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

**Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами,
млн дол. США**

Роки	Усього ¹	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (28)	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Імпорт									
1996	17603,4	11172,1	6431,3	4655,6	4500,9	672,6	141,5	931,0	24,3
1997	17128,0	9871,7	7256,3	5451,6	5261,7	844,9	136,8	797,9	22,0
1998	14675,6	7889,2	6786,4	4998,5	4843,0	886,9	118,7	755,5	20,9
1999	11846,1	6737,2	5108,9	3547,4	3460,8	762,7	157,8	588,4	27,2
2000	13956,0	8029,6	5926,4	4311,5	4047,7	842,3	136,4	581,4	54,7
2001	15775,1	8821,0	6954,1	4981,7	4755,0	982,0	198,5	740,9	51,0
2002	16976,8	8952,4	8024,4	5751,1	5516,8	1187,4	177,3	856,7	51,5
2003	23020,1	11468,4	11551,7	8165,6	7883,2	2011,3	248,8	1072,2	53,4
2004	28996,8	15189,2	13807,6	9887,2	9564,8	2592,8	279,7	966,1	81,5
2005	36136,3	16988,3	19148,0	12666,4	12211,3	4685,5	426,2	1265,5	103,9
2006	45038,6	20112,3	24926,3	16804,2	16232,2	6143,7	413,0	1465,3	99,5
2007	60618,0	25469,3	35148,7	23048,9	22274,5	9042,2	673,1	2255,4	128,4
2008	85535,3	33377,8	52157,5	30477,0	28928,6	15497,7	1559,1	4190,6	431,7
2009	45433,1	19692,6	25740,5	16233,8	15438,5	6538,6	617,6	2197,9	149,4
2010	60742,2	26697,4	34044,8	20004,5	19151,4	10023,3	874,4	2879,4	261,4
2011	82608,2	37212,4	45395,8	27065,9	25805,8	13279,9	940,6	3913,9	194,0
2012	84717,6	34497,2	50220,4	27569,6	26237,2	17140,5	851,3	4446,7	195,7
2013	76986,8	27941,6	49045,2	28566,2	27046,5	15237,3	749,8	4339,9	93,7
2014 ²	54428,7	17276,9	37151,8	22383,0	21069,1	10848,3	679,9	3021,5	182,2
2015 ²	37516,4	10485,5	27030,9	16665,3	15330,2	7235,8	601,7	2336,6	169,6
2016 ²	39249,8	8565,4	30684,4	18470,2	17140,8	8920,5	553,9	2594,8	120,6
2017 ²	49607,2	11477,9	38129,3	22922,4	20799,4	10679,4	719,0	3615,6	151,4

¹ З урахуванням не розподілених обсягів товарів.

² Без урахування тимчасово окупованої території АРК Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Населення України на 1 січня, тис. осіб

Роки	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1990	51838,5	34869,2	16969,3	51556,5	23826,2	27730,3
1991	51944,4	35085,2	16859,2	51623,5	23886,5	27737,0
1992	52056,6	35296,9	16759,7	51708,2	23949,4	27758,8
1993	52244,1	35471,0	16773,1	51870,4	24046,3	27824,1
1994	52114,4	35400,7	16713,7	51715,4	23981,1	27734,3
1995	51728,4	35118,8	16609,6	51300,4	23792,3	27508,1
1996	51297,1	34767,9	16529,2	50874,1	23591,6	27282,5
1997	50818,4	34387,5	16430,9	50400,0	23366,2	27033,8
1998	50370,8	34048,2	16322,6	49973,5	23163,5	26810,0
1999	49918,1	33702,1	16216,0	49544,8	22963,4	26581,4
2000	49429,8	33338,6	16091,2	49115,0	22754,7	26360,3
2001	48923,2	32951,7	15971,5	48663,6	22530,4	26133,2
2002 ¹	48457,1	32574,4	15882,7	48240,9	22316,3	25924,6
2003	48003,5	32328,4	15675,1	47823,1	22112,5	25710,6
2004	47622,4	32146,4	15476,0	47442,1	21926,8	25515,3
2005	47280,8	32009,3	15271,5	47100,5	21754,0	25346,5
2006	46929,5	31877,7	15051,8	46749,2	21574,7	25174,5
2007	46646,0	31777,4	14868,6	46465,7	21434,7	25031,0
2008	46372,7	31668,8	14703,9	46192,3	21297,7	24894,6
2009	46143,7	31587,2	14556,5	45963,4	21185,0	24778,4
2010	45962,9	31524,8	14438,1	45782,6	21107,1	24675,5
2011	45778,5	31441,6	14336,9	45598,2	21032,6	24565,6
2012	45633,6	31380,9	14252,7	45453,3	20976,7	24476,6
2013	45553,0	31378,6	14174,4	45372,7	20962,7	24410,0
2014	45426,2	31336,6	14089,6	45245,9	20918,3	24327,6
2015 ²	42929,3	29673,1	13256,2	42759,7	19787,8	22971,9
2016 ²	42760,5	29585,0	13175,5	42590,9	19717,9	22873,0
2017 ²	42584,5	29482,3	13102,2	42414,9	19644,6	22770,3
2018 ²	42386,4	29371,0	13015,4	42216,8	19558,2	22658,6

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 р.

² Без урахування тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя.

**Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища
за видами природоохоронних заходів¹
(у фактичних цінах, тис. грн)**

Роки	Усього	У тому числі на				
		охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	очищення зворотних вод	поводження з відходами	захист і реабілітацію грунту, підземних і поверхневих вод	інші заходи
2000	2618375,0	350417,2	1715327,0	279210,6	66875,5	206544,7
2001	2903747,3	305105,2	1821837,3	327440,3	94106,9	355257,6
2002	3080131,5	416233,1	1941388,8	402946,5	83336,5	236226,6
2003	3361979,5	444661,5	2096224,5	477102,8	90681,6	253309,1
2004	4152245,6	606533,0	2349931,4	746664,8	111747,5	337368,9
2005	5313588,0	877357,8	2910905,3	925475,1	121704,4	478145,4
2006	5172413,1	826738,2	2598067,5	1330203,0	152942,8	264461,6
2007	6610318,0	1141918,4	3095147,2	1768850,0	222396,5	382005,9
2008	8444589,9	1349982,6	3989769,1	2315223,4	287331,4	502283,4
2009	8032734,5	1035156,0	4306516,3	1928302,3	240239,1	522520,8
2010	10366565,5	1314797,0	5035453,3	2599623,3	476253,5	940438,4
2011	12039439,5	1475396,9	5388363,2	3865909,7	592730,4	717039,3
2012	13924654,3	1341527,8	6195109,8	4756182,1	743467,1	888367,5
2013	14339060,4	1415795,5	6175917,3	4844304,8	923236,0	979806,8
2014	13965726,0	1238636,7	5611561,4	5416975,6	964737,0	733815,3
2015	16915535,2	1519827,8	6644284,7	6801931,2	1152701,9	796789,6
2016	19098224,8	1760613,4	7800088,3	6719577,7	1197194,3	1620751,1
2017	20466423,3	2104274,3	8065252,4	7508213,7	983781,8	1804901,1

¹ Дані за 2014–2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

УКРАЇНА

**ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

майдан Свободи 5, Держпром, 3 під., 8 пов., м. Харків, 61022, тел.: (057) 705-10-17, факс: 705-10-29
E-mail: uek@kharkivoda.gov.ua, код ЄДРПОУ 38157940

14. 11. 17 № 252-14-17
на № _____ від _____

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Аспіранта Класичного приватного університету
Рябченко Кристина Миколаївна

Результати дисертаційного дослідження Рябченко К. М. на тему «Регулювання продовольчого ринку України» були розглянути Департаментом економіки і міжнародних відносин Харківської обласної адміністрації. Викликає певний інтерес удосконалений концептуальний підхід до формування системи компонентів державного регулювання продовольчого ринку України, метою якого є визначення механізмів, моделей, а також визначення екзогенних та ендогенних факторів економічного середовища національної економіки щодо функціонування продовольчого ринку, який можна буде використовувати при удосконаленні системи управління продовольчим ринком на регіональному рівні.

Удосконалений механізм регулювання продовольчого ринку України в умовах трансформації національної економіки представляє інтерес з точки зору обґрунтування необхідних змін для використати потенціалу продовольчого ринку відповідно для зростання національної економіки в цілому.

В свою чергу автор надає на безоплатній основі право користування та впровадження у діяльність результатів дослідження та розробок.

Довідка видана без фінансових зобов'язань перед автором.

000824

Директор Департаменту

А. КОЛОС

№ 704/05/17
29.12.2017

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспірантки

Класичного приватного університету

Рябченко Кристини Миколаївни

Результати дисертаційного дослідження Рябченко К.М. на тему «Регулювання продовольчого ринку України» були розглянуті Головним управлінням статистики у Харківській області. Отримані результати дослідження викликають певний інтерес в частині запропонованої класифікації продовольчих товарів та моделі функціонування продовольчого ринку України.

В аналітичній роботі управління можуть бути використані результати кореляційно-регресійного аналізу середніх цін реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами, а саме визначення впливу на них таких показників, як якість продукції, обсяги та можливість її експорту. Ці висновки можуть слугувати базисом обґрунтування прийняття економічних рішень відносно якості та безпечності товарів на продовольчому ринку.

Начальник Головного
управління статистики
у Харківській області

О. Г. Мамонтова

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Аспіранта

Класичного приватного університету

Рябченко Кристина Миколаївна

Результати дисертаційного дослідження Рябченко К. М. на тему «Регулювання продовольчого ринку України» були розглянути ТОВ «Тайфун-2000». Певний інтерес викликає удосконалена модель функціонування продовольчого ринку, що представляє собою систему забезпечення стабільної роботи продовольчого ринку України, враховуючи наявних суб'єктів, що здійснюють виробничі, фінансові та економічні операції в межах продовольчого ринку, роль держави, можливостей розвитку та наявних проблем. Тобто ТОВ «Тайфун-2000» є суб'єктом даної моделі, який може використовувати виявлені можливості та зробити внесок у вирішення наявних проблем продовольчого ринку та його регулювання отримавши додаткові конкурентні переваги.

Особливу увагу привертає розвинута модель імплементації закордонного досвіду регулювання продовольчого ринку України, яка враховує світові тенденції та українські реалії необхідності трансформації та реформування національної економічної системи, що може бути враховано при розробці перспективних планів розвитку мережі.

Заступник директора з маркетингу бренда

Кириченко Ю.К.

Директор ТОВ «Тайфун-2000»

Зайцев А.В.

*№25-1
by dd. 01.2018*

Запорізька обласна організація товариства «Знання»
України

69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, каб. 8
р/р 26007000095866 ПАТ Укрособанку, МФО 300023,
код ЄДРПОУ 02923542 тел. (061) 707-45-47

№ 5

від 05.02.2018.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукових досліджень
Рябченко Кристини Миколаївни за темою дисертаційної роботи
«Регулювання продовольчого ринку України»**

Науково-методичні та практичні дослідження Рябченко Кристини Миколаївни щодо регулювання продовольчого ринку України є актуальними та використані в діяльності Запорізької обласної організації товариства «Знання» України при розробці комплексу заходів щодо сприяння забезпеченню високого рівня підготовки, обізнаності та підвищення кваліфікації представників органів місцевого самоврядування підприємств торгівлі з розкриття сутності поняття «регулювання продовольчого ринку»

Голова правління
Запорізької обласної організації
товариства «Знання» України

Забавя — Н.М. Забава

КЛАСИЧНИЙ
ПРИВАТНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Україна, 69002 тел. (061) 764-57-15
м. Запоріжжя, (0612) 63-99-73
Жуковського, 70 "Б" факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

70 "B", Zhukovskogo st., tel. (061) 764-57-15
69002 Zaporizhja, (0612) 63-99-73
UKRAINE fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ 16-17

18 " 04 20 17 р.

ДОВІДКА

про використання в Класичному приватному університеті результатів,
окремих пропозицій та рекомендацій, отриманих у ході досліджень
Рябченко Кристини Миколаївни

Цією довідкою підтверджується використання в навчальному процесі Класичного приватного університету результатів науково-дослідної роботи за темою (державний реєстраційний номер 0116U000798). Внесок автора полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних і концептуальних положень, а також науково-практичних рекомендацій щодо регулювання продовольчого ринку в Україні., а також при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Макроекономіка», «Аграрна економіка».

Ректор

В.М. Огаренко